

VARGA DIÁNA

**A MAGYAR FELSZÓLÍTÓ MONDATOK
SZERKEZETE**

Doktori (PhD) értekezés

**Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar**

Nyelvtudományi Doktori Iskola

Vezetője: Prof. É. Kiss Katalin

egyetemi tanár, akadémikus

Elméleti Nyelvészeti Műhely

Témavezető: Prof. Surányi Balázs

egyetemi tanár

Piliscsaba

2013

TARTALOMJEGYZÉK

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	4
1. BEVEZETÉS	5
1.1 Vizsgálандó jelenségek.....	6
1.2 Elméleti keret	8
1.3 A disszertáció felépítése és legfontosabb tézisei	10
2. FELSZÓLÍTÓ MONDATOK A MAGYAR SZAKIRODALOMBAN	13
2.1 A kijelentő, felszólító és feltételes módot megkülönböztető nyelvtanok	13
2.2 A kijelentő, felszólító, feltételes és kötőmódot megkülönböztető nyelvtanok	20
2.3 A kijelentő, feltételes és kötőmódot megkülönböztető nyelvtanok	30
2.4 Összegzés	32
3. A FŐMONDATI FELSZÓLÍTÓ MONDATOK SZERKEZETE	34
3.1 A tagadás és a felszólítás kapcsolata.....	35
3.1.1 Adatok és eredmények.....	35
3.1.2 Laka (1990).....	39
3.1.3 Zanuttini (1991, 1994, 1997)	39
3.1.3.1 Zanuttini (1991)	39
3.1.3.2 Zanuttini (1994)	42
3.1.3.3 Zanuttini (1997).....	44
3.1.4 Rivero (1994), Rivero és Terzi (1995)	47
3.1.5 Han (1998, 2001).....	52
3.1.5.1 Az alanyi pozíció	52
3.1.5.2 A klitikumok helye	58
3.1.5.3 Az adverbiumok helye.....	59
3.1.5.4 Nem létezik beágyazott felszólítás	60
3.1.5.5 Han (1998, 1999, 2001) elemzési javaslata a tiltó mondatokra.....	61
3.1.6 Összegzés.....	67
3.2 A magyar felszólító mondatok szerkezete	67
3.2.1 A magyar mondatszóröndről általában	68
3.2.2 A non-neutrális frázis	70
3.2.3 A FinP projekció.....	72
3.2.4 Javasolt szerkezeti elemzés.....	78
3.2.5 A tiltó mondatok szerkezete	84

3.2.6	Egyéb kapcsolódó jelenségek	87
3.2.7	Összegzés.....	88
4.	BEÁGYAZOTT FELSZÓLÍTÓ MONDATOK A MAGYARBAN	90
4.1	A felszólító mondatok nem beágyazhatók	91
4.2	A felszólító mondatok beágyazhatók bizonyos nyelvekben	94
4.3	Beágyazott felszólító mondatok a magyarban	107
4.4	A magyar beágyazott felszólító és kötőmódú mondatok szerkezete	114
4.5	Összegzés	121
5.	A FŐMONDATI KÖTŐMÓD	122
5.1	Egy archaikus szerkezetű felszólító mondat	124
5.2	Kötőmód a főmondatban.....	131
5.2.1	Törölt főmondat	131
5.2.2	Főmondati kötőmód.....	132
5.3	Az igekötő–tagadószó–ige szórendű tiltó mondatok	138
5.4	Diskurzuspartikulák a főmondati kötőmódban	152
5.4.1	A diskurzuspartikulák jellemzése	152
5.4.1.1	Keletkezésük.....	152
5.4.1.2	Szemantikai, pragmatikai, morfofonológiai és szintaktikai jellemzők.....	154
5.4.2	Az <i>aztán</i> , <i>ám</i> és <i>nekem</i> diskurzuspartikulák a főmondatban	155
5.4.2.1	Előzményfunkció: a deixis	155
5.4.2.2	<i>Aztán</i>	155
5.4.2.3	<i>Ám</i>	158
5.4.2.4	<i>Nekem</i>	160
5.4.3	Összefoglalás: propozicionális deixis → diskurzusszintű deixis	163
5.5	A kísérlet	164
5.5.1	A vizsgált hipotézisek.....	164
5.5.2	Anyag és módszer.....	165
5.5.3	Eredmények	169
5.6	Összegzés	175
6.	ÖSSZEGZÉS	177
7.	SUMMARY	178
8.	RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK	179
	HIVATKOZOTT IRODALOM	182

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Ezúton szeretnék köszönetet mondani témavezetőmnek, Prof. Surányi Baláznak szakmai és emberi támogatásáért. Lelkiismeretes vezetése, figyelme, segítsége nélkül ez a dolgozat nem készülhetett volna el ebben a formájában.

Köszönet illeti a munkahelyi vitára bocsátott anyag bizottságának tagjait: Prof. É. Kiss Katalin és Dr. Gécseg Zsuzsanna opponenseket, valamint Prof. Csúcs Sándort, Dr. Cser Andrást és Dr. Hegedűs Attilát, akiknek az észrevételei és építő kritikái elősegítették a disszertáció jelen formájának kialakulását.

Külön köszönettel tartozom Prof. É. Kiss Katalinnak, aki töretlenül támogatott a kezdetektől fogva, ösztönzött munkám során.

Szeretnék köszönetet mondani egyetemi tanárainknak, különösen Olsvay Csabának az éveken át tartó támogatásáért, szakmai észrevételeiért, segítőkészségéért.

Hálás vagyok *A mód szintaxisa és szemantikája* című kurzus résztvevőinek, akik értékes hozzászólásaikkal segítettek a munkám.

Köszönöm Dr. Gyuris Beátának és Dr. Bartos Hubának a személyes konzultációkat, hasznos tanácsokat, észrevételeket.

Köszönettel tartozom az eddig megjelent cikkeim névtelen lektorainak, akik értékes észrevételeikkel segítettek a munkám.

Köszönöm Hegedűs Veronikának a mérhetetlen támogatást, segítőkészséget, akihez minden helyzetben bátran fordulhattam mind szakmai mind emberi tanácsért.

Hálával tartozom Dr. Mády Katalinnak az ötödik fejezetben bemutatott nyelvi kísérlet elkészítésében és a statisztikai adatok elemzésében nyújtott segítségéért.

Köszönöm Dömötör Évának és Tánczos Orsolyának a közös munkát, kutatást.

Doktori tanulmányaimhoz a legfontosabb háttérrel a Családom és a Szeretteim biztosították. Külön hálával adózom Szüleimnek, akik a legnehezebb időszakokban is támogattak, bíztattak, Nagymamámnak, aki töretlenül hitt a munkámban, és Tamásnak rendületlen lelki támogatásáért.

Dolgozatom nekik ajánlom.

1. BEVEZETÉS

Disszertációm témája a magyar felszólító mondatok szerkezete, melynek vizsgálatát a generatív szintaxis keretien belül végzem. Ezzel a mondattípussal a magyar nyelvészetben idáig a leíró és a funkcionalista nyelvészet foglalkozott részletesebben, a transzformációs generatív nyelvelmélet keretében mindmáig nem született átfogó elemzése. Disszertációm ezt a hiányt kísérli meg pótolni.

Sadock és Zwicky (1985) tipológiai vizsgálataik alapján azt a hipotézist fogalmazzák meg, hogy három alap mondat típus létezik az általuk vizsgált nyelvekben: a kijelentő, a kérdő és a felszólító mondatmód. A többi, mint például a felkiáltó, az óhajtó vagy az átkozódó mondat típus, nyelvspecifikusnak tűnnek. Persze felkiáltást, csodálkozást, meglepődést, óhajtó vagy átkot minden nyelvben ki lehet fejezni, de nem minden nyelvben léteznek ezen modális tartalmak kifejezésére szintaktikailag elkülönülő mondat típusok.

A magyar mondatok átfogó tipologizálását találjuk a *Magyar Grammatika Mondatfajták* című fejezetében. A szerző, Kugler Nóra, mondatfajták alatt a beszédcselekvések főbb típusainak grammatikalizálódott kifejezőeszközeit érti (Kugler 2000: 380). Kugler (2000) szerint öt mondatfajta van: kijelentő, óhajtó, felszólító, kérdő és felkiáltó. Az egyes mondatok besorolását egy formai kritériumrendszer alapján végzi a szintaktikai és az intonációs szerkezet, valamint egyes lexikai jelölőelemek figyelembevételével.

Kiefer (2007) azonban mindössze négy autonóm, egymásra vissza nem vezethető modális alapértéket (kijelentő, kérdő, felszólító, óhajtó) különböztet meg. Szemantikai szempontból egyedül a felkiáltó mondatot nem tekinti önálló mondatfajtnak, mert ennek modális alapértéke visszavezethető a kijelentő mondatéra.

Ebben a dolgozatban a fent említett mondat típusok közül a felszólító mondatokkal foglalkozom. Munkám során felszólítónak azokat a mondatokat tartom, amelyekben ige–igemódosító szórend uralkodik (*Menj el!*), és beágyazás esetén elhagyható élükéről a *hogy* kötőszó (*Azt parancsolom, (hogy) menj el.*). A felszólító mondatok kapcsán szóba kerülnek majd az úgynevezett kötőmódú mondatok is. Kötőmódú mondatok azok, amelyekben igemódosító–ige szórend van, és beágyazás esetén nem hagyható el a *hogy* kötőszó (*Azt akarom, *(hogy) elmenj.*) Dolgozatomban megkülönböztetem egymástól a kötőmódot, mint morfológiai fogalmat, és a kötőmódot, mint mondatmodalitást.

1.1 Vizsgálendő jelenségek

A felszólító mondatok témakörének vizsgálata során a következő jelenségekre térek ki részletesen:

A: Az első megválaszolendő kérdés munkám során, hogy a morfológia szintjén felszólító- vagy kötőmódról kell-e beszélnünk. Ez a kérdés azért merül fel, mert a felszólító módnak tulajdonított *-j* módjel nem csak a felszólító mondatokban jelenhet meg.

- (1) Menj el!
- (2) Nem kell, hogy elmenj.
- (3) Lehetetlen, hogy elmenj.

A fenti három példa közül csak az elsőre mondhatjuk, hogy felszólító mondat. A (2)-es és a (3)-as példákban a beágyazott tagmondatot a tanulmányok egy része kötőmódú mondatként kezeli (többek között Pataki (1984), É. Kiss (2003), Tóth (2003, 2005)). Azt látjuk tehát, hogy a *-j* módjel mind a felszólító, mind a kötőmódú mondatok igéjén egyaránt megjelenhet. Felmerül tehát a kérdés, hogy a *-j* a felszólító- vagy a kötőmód jele-e.

B: A magyar felszólító mondatokról született irodalomban (többek között Pataki 1984, Kugler 2000, É. Kiss 2003) azt olvashatjuk, hogy a felszólító mondatok alapszórendje fordított, ige–igemódosító sorrendű (1). Dolgozatomban egy olyan elemzési javaslatot teszek, melynek segítségével előállítható ez a szórendi kívánalom.

C: További kutatandó terület a tiltó mondatok szerkezetének meghatározása. A felszólító mondatokkal foglalkozó irodalomban olvashatunk arról, hogy a tiltó mondatokban a tagadósónak egy speciális alakváltozata, a *ne* jelenik meg.

- (4) Nem mész haza.
- (5) a. Ne menj haza!
b. *Nem menj haza!

A kérdés az, hogy a tiltó mondatoknak más-e a szerkezete, mint a *nem*-et tartalmazó tagadó mondatoké.

D: Az összetett mondatok kapcsán fontosnak tartom meghatározni, hogy milyen különbségek fedezhetők fel a szintaxis szintjén a felszólító és a kötőmódú mondatok között. A

2. és a 4. fejezetben az eddig született magyar irodalom alapján ismertetem, hogy a felszólító és a kötőmódú mondatokat három szempont mentén különböztethetjük meg egymástól:

1. A felszólító mondatokban fordított, ige–igemódosító szórend uralkodik (6 a, b) , míg a kötőmódú mondatokban egyenes (7 a, b).

- (6) a. Felszólítalak, hogy menj el.
- b. *Felszólítalak, hogy elmenj.
- (7) a. Nem kell, hogy elmenj.
- b. *Nem kell, hogy menj el.

2. A felszólító mondatok éléről elhagyható a *hogy* kötőszó (8 a, b), míg a kötőmódúak éléről nem (9 a, b).

- (8) a. Felszólítalak, hogy menj el.
- b. Felszólítalak, menj el.
- (9) a. Nem kell, hogy elmenj.
- b. *Nem kell, elmenj.

3. A kötőmódú mondatok főnévi igeneves szerkezetekké alakíthatók (10 a, b), míg a felszólítók nem (11 a, b).

- (10) a. Töhötöm képtelen rá, hogy megtanuljon norvégul.
- b. Töhötöm képtelen norvégul megtanulni.

(Pomozi 1991: (6), (6a))

- (11) a. Kérem, hívjon meg egy sörre!
- b. *Egy sör meghívására kérem.

(Pomozi 1991: (13), (13a))

A beágyazott felszólító és kötőmódú tagmondatok kapcsán kívánatos olyan szerkezeti elemzést adni, amelyből a fent ismertetett három jellemző levezethető. Ezt kísérlem meg dolgozatom 4. fejezetében.

E: A felszólító mondatok vizsgálatakor úgy tűnik, hogy a felszólító mondatok olykor kétféle szórenddel fordulhatnak elő:

(12) Hazagyere nekem!

(13) Gyere haza nekem!

Az egyes magyar grammatikák (többek között Pataki 1984, Kugler 2000, É. Kiss 2003) egyetértenek abban, hogy a felszólító mondatok alapszórendje a fordított, ige–igemódosító szórend. Vagyis magyarázatot kell adni arra, hogy miért létezhet felszólítás mind a két szórenddel, valóban felszólító mondatnak tekinthető-e mind a két mondatípus.

Disszertációmban az itt ismertetett öt jelenségkörrel foglalkozom részletesebben.

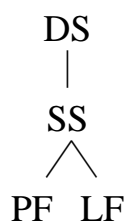
1.2 Elméleti keret

Disszertációm elméleti kerete a transzformációs generatív grammatika. A Chomsky (1981) nevéhez köthető elvek és paraméterek (1993), illetve minimalista (1995) megközelítést alkalmazom.

A transzformációs nyelvtan azt feltételezi, hogy a kiejtett szórend nem feltétlenül felel meg a mondat alapszerkezetének, az elemek áthelyezésekkel (mozgatási transzformációkkal) elhagyhatják alapszerkezeti helyüket, és más pozícióba mozoghatnak (például: a kérdőszavak előre vitele). A minimalista elméletben a mozgatási műveleteket nem alkalmazhatjuk szabadon, konkrét kiváltó okuk kell, hogy legyen. Ilyen indíték lehet egyes morfoszintaktikai jegyek (például személy- és számjegyek, esetjegyek) ellenőrzése. A jegyellenőrzés az egyeztetés egy általánosított formája: abban áll, hogy két elem, amelyek közül az egyik mindig egy fejkategória, egy-egy olyan morfoszintaktikai tulajdonsággal bír, amelyeknek jegyértékükben egymással egyezniük kell. Például az ige által hordozott szám- és személyjegyek értékének meg kell egyeznie az alanyi NP szám- és személyjegyének jegyértékével. Vagy az igeidő jelének (mely a szintaktikai ábrázolásban külön fejként jelenik meg, lásd lejjebb) egyeznie kell az alanyként funkcionáló NP esetjegyével: ha az időjel véges, akkor az alanyi NP esetjegyének értéke nominatívusz (és nem datívusz, mint a nem véges főnévi igenévi igealak esetén). E jegypárok megfelelésének ellenőrzése szükséges ahhoz, hogy a jegypár értelmezhetetlen tagja szintaktikailag engedélyezett legyen (a jegyellenőrzés által nem engedélyezett értelmezhetetlen jegyek a mondat agrammatikalitását vonják maguk után). A szerkezet szintjén a jegyellenőrzéshez a két érintett elemnek szintaktikailag lokális,

egymás melletti helyzetbe kell kerülnie. Ez két fejkategóriájú elem esetén az egyik fejnek a másik fejjel való, mozgatas útján előálló szintaktikai egyesülése által valósul meg. Amennyiben az egyik elem szintagma (csoport) és a másik fej, akkor a szintagmának közvetlenül az adott fej elé, annak specifikálójába kell mozognia. A lexikon elemei már morfológiailag teljes, ragozott alakjukban, szintaktikai jegyeikkel együtt kerülnek be a szintaktikai szerkezetbe. Chomsky (1995) megkülönböztet szemantikailag úgynevezett értelmezhető és nem értelmezhető jegyeket. Az értelmezhető formális jegyek azok a nyelvtani jegyek, melyek a mondat jelentését, igazságfeltételeit befolyásolják (például egy főnévi csoport többes szám jegye). A nem értelmezhető formális jegyeknek fontos szerepük van a nyelvtani rendszer működésében, de nem érintik a mondat igazságfeltételeit (ilyenek például a grammatikai pozícióval összefüggő esetjegyek, köztük az alanyeset).

A transzformációs generatív grammatika kormányzás és kötés elmélete is, és a mai modellváltozat, a minimalista program is feltételezik olyan mozgatasok lehetőségét, amelyek a szintaktikai levezetésnek egy, a mondat kiejtését követő részében mennek végbe. Ha egy mozgatas a szintaktikai szerkezetnek a fonetikai formára történő leképezése után megy végbe, akkor annak nincs hatása a mozgatos elem kiejtési pozíciójára, azonban hatással lehet a mondat jelentésére – ezeket nevezzük rejtett (vagy fedett) mozgatosoknak.

1. ábra: Chomsky és Lasnik (1993) T-modell ábrája

Dolgozatomban alkalmazom a kurrens minimalista modell által is elfogadott tükörelvet (Baker 1985). A tükörelv kimondja, hogy a morfológiai levezetés közvetlenül tükrözi a szintaktikai levezetést. Vagyis a morfémák pontosan ugyanabban sorrendben csatlakoznak egymáshoz, ahogyan a szintaxisban megjelenő fej–vonzat viszonyokat tükrözik.

A morfémák lexikális és funkcionális osztályokba oszthatók. Nem csak a lexikális morfémák (vagy lexikális osztályba tartozó tövek képzett alakjai) szerepelnek olyan önálló szintaktikai elemekként a mondatszerkezetben, melyeknek bővítményei lehetnek, hanem a funkcióelemek (egy része) is. A funkcióelemek, mint szintaktikai fejek által alkotott szintagmák (frázisok) közé tarthat például a névelős csoport (DP), a tagadószavas állítmány

(NegP), vagy a véges (finit) igés csoport (FinP). Hogy az egyes nyelvekben mely elemek aktívak ilyen módon a szintaxisban (azaz melyek funkcionálnak bővítménnyel rendelkezhető szintaktikai fejekként), egyrészt elméleti és empirikus kérdés, másrészt pedig lehetséges, hogy nyelvenként is eltér. A szintaktikai reprezentációkra vonatkozó gazdaságosság elve alapján csak azok a funkcionális projekciók épülnek ki a mondat szerkezetben, amelyeknek megléte elengedhetetlenül szükséges.

Disszertációmban a mondat legfelső, funkcionális rétegében, a CP-rétegben található funkcionális projekciókat Rizzi (1997) szétszakított CP-re vonatkozó elméletében kezelem. Rizzi (1997) a mondat bal periferiáján elhelyezkedő elemek eloszlását részletes vizsgálat alá vetve ForceP-re és FinP-re bontja szét az addig egy projekcióként kezelt CP-t. A szerző amellet érvel, hogy a CP-réteg legfelső projekciója a ForceP, a legalsó pedig a FinP. A CP-réteg többi eleme pedig a ForceP és a FinP között helyezkedik el a következő módon:

(14) [_{ForceP} Force [_{TopP*} Top [_{FocP} Foc [_{FinP} Fin...]]]]

Az elméleti keret kiválasztásának okai között szerepel, hogy ebben a keretben ez idáig nem született szintaktikai elemzés a magyar felszólító mondatok szerkezetét illetően, így az értekezés megállapításai hiánypótlónak tekinthetők.

1.3 A disszertáció felépítése és legfontosabb tézisei

Munkám során a következő kérdésekre keresem a választ:

- A morfológia szintjén felszólító vagy kötőmódról kell beszélünk? Hogyan különböztethetjük meg egymástól a felszólító és a kötőmódú mondatokat?
- Mi a magyar főmondati felszólító mondatok alapszerkezete? Mi a főmondati tiltó mondatok alapszerkezete? A felszólító és a tiltó mondatok szerkezete eltér-e a kijelentő mondatokétól? A magyarra érvényes-e az a más nyelvekre tett megállapítás, hogy a felszólító mondatok szerkezete hiányos?
- Megjelenhet-e beágyazott környezetben a magyar felszólító mondat? Milyen különbségek fedezhetők fel a beágyazott felszólító és kötőmódú mondatok között? Milyen esetekben hagyható el a kötőszó a beágyazott felszólító tagmondatok éléről? Mi a beágyazott felszólító és kötőmódú mondatok alapszerkezete?

- Lehet-e a felszólító mondatoknak kétféle szórendje (egyenes, igemódosító–ige, illetve fordított, ige–igemódosító)? Hogyan írhatók le az egyenes szórendű mondatok, mi a szerkezetük, van-e speciális jelentésük?

A kérdések első csoportjára a 2. fejezetben adok választ. Ebben a fejezetben kritikai szempontból áttekintem a felszólító mondatokról született magyar irodalmat. Az áttekintés során láthatjuk, hogy már abban sincs egyetértés az egyes szerzők között, hogy a felszólító mondatok igéjének morfológiai jelölését (-j módjel) felszólító- vagy kötőmódjelnak tekintsük-e. Amellett érvelek, hogy célravezetőbb, ha a -j módjelet kötőmódúnak tekintjük, és a felszólítást a grammatikán belül szintaktikai jelenségként értelmezzük.

Ezt követően a 3. fejezetben bemutatom, hogy a kurrens generatív irodalomban hogyan vélekednek a felszólító mondatok szerkezetéről. Látni fogjuk, hogy a felszólító mondatok szerkezetét alapvetően az határozza meg, hogy az adott nyelvben léteznek-e tiltó mondatok vagy pedig egy segédszerkezetet (infinitívuszi vagy kötőmódú igeformát) kell segítségül hívni ahhoz, hogy a tiltást ki lehessen fejezni. A szerzők egy része úgy gondolja, hogy a felszólító mondatok szerkezete hiányos (többek között Zanuttini 1991, 1994, 1997, Platzack és Rosengren 1998), és vannak, akik ugyanolyan szerkezetet tulajdonítanak nekik, mint a többi mondattípusnak (például Potsdam 1998). Én az utóbbi csoporthoz tartozom, ugyanis amellett érvelek, hogy a magyar felszólító mondatok szerkezete teljes, a többi mondattípuséhoz hasonló. Azt állítom, hogy magyar felszólító mondat egy direktív illokúciós operátor és a kötőmódú morfológia összekapcsolódásából jön létre. Ez az operátor a szerkezet legtetején a ForceP projekció specifikálójában helyezkedik el ezzel kijelölve az adott tagmondat típusát. A magyar felszólító mondatok alapszórendje fordított, ige–igemódosító sorrendű. Határozószavas tesztek alapján azt feltételezem, hogy ez a szórend az igének a FinP projekció fejébe való mozgatásával jön létre. Amellett érvelek továbbá, hogy a magyarban léteznek valódi tiltó mondatok (ellentétben például a göröggel vagy a spanyollal, ahol egy segédszerkezettel fejezik ki a tiltást), amelyek szórendje egyezik a tagadó kijelentő mondatok szórendjével.

A 4. fejezetben a beágyazott felszólító mondatok kérdésével foglalkozom. A szerzők egy része úgy gondolja, hogy beágyazott környezetben nem fordulhatnak elő felszólító mondatok (például Sadock és Zwicky 1985, Platzack és Rosengren 1998, Han 1998). Más szerzők pedig amellett érvelnek, hogy egyes nyelvekben igenis létezik ez a mondattípus (többek között Rögnavaldsson 1998, Platzack 2008, Rus 2005, Han és Lee 2007). Ebben a fejezetben bemutatom, hogy a magyarban, sőt egy rokonnyelvünkben, az udmurtban is léteznek

beágyazott felszólító mondatok. Különböző tesztek segítségével megkülönböztetem egymástól a beágyazott felszólító és kötőmódú mondatokat, és mindkét mondattípusra olyan szerkezeti elemzést adok, amely a szórendi sajátosságokon túl magyarázza a kötőszó elhagyhatóságát is.

Az 5. fejezetben egy speciális szórendű, felszólító jelentésű mondatról lesz szó. Amellett érvelek, hogy az *(Aztán) hazagyere (nekem)!* típusú mondatok nem speciális szórendű és jelentésű felszólító mondatok, hanem felszólító értelemben használt főmondati helyzetű kötőmódú mondatok. Ez a jelenség nem volna példa nélküli, ugyanis például a latinban (M. Nagy – Tegyei 1996), a spanyolban (Han 1998) vagy az olaszban (Herczeg 1991) léteznek főmondati szerepű kötőmódú mondatok, amelyek több funkcióban is használatosak (többek között felszólító vagy óhajtó értelemben is). Egy kísérlet keretein belül bemutatom, hogy az egyenes szórendű mondatok csak abban az esetben használhatók, ha az abban foglalt proposíció a kontextusban már adott valamilyen formában. Továbbá azt is megfigyelem, hogy ezek az egyenes szórendű mondatok sokkal természetesebbnek hatnak, ha a következő három diskurzuspartikula valamelyike megtalálható bennük: *ám, aztán, nekem*.

A 6. fejezetben összefoglalom a dolgozatom főbb állításait, eredményeit.

2. FELSZÓLÍTÓ MONDATOK A MAGYAR SZAKIRODALOMBAN

Ebben a fejezetben kritikai szempontból sorra veszem a magyar grammatikákat, bemutatom, hogyan vélekednek az egyes szerzők a felszólító mondatokról. Látni fogjuk, hogy ezen mondattípus definiálásában mindenütt szerepet kap az a tény, hogy a felszólító mondatok tartalmaznak egy speciális igealakot. Ezt az igealakot egyesek felszólító módúnak, míg mások kötőmódúnak tartják. Mindezek függvényében az egyes grammatikák tárgyalása során nem csak a felszólításra mint mondattípusra, hanem a felszólító mondatokban levő igealak morfológiai mibenlétére is kitérek.

A magyar szakirodalmat három csoportra oszthatjuk az alapján, hogy milyen igemódokat feltételeznek a magyar nyelvben. Az első csoportba azok a művek tartoznak, amelyek kijelentő, felszólító és feltételes módot különböztetnek meg egymástól. A második csoport nyelvtanai ezt a három igemódot kibővítik egy negyedikkel, nevezetesen a kötőmóddal. A harmadik csoportba az olyan szerzők sorolhatók, akik a következő három igemódot tartják számon: kijelentő, feltételes és kötőmód. A fejezet következő alpontjaiban ezeket a csoportokat mutatom be részletesen.

2.1 A kijelentő, felszólító és feltételes módot megkülönböztető nyelvtanok

Az első csoportba azok a nyelvtanok tartoznak, amelyek a következő három igemódot különböztetik meg: kijelentő, felszólító és feltételes mód. Az alábbiakban ezeket a tanulmányokat tárgyalom részletesen.

Simonyi Zsigmond (1895: 619) *Tüzetes magyar nyelvtan történeti alapon* című művében a következőképp vélekedik a 19. századi magyar igemódokról: „Az idők és módok kifejezésére hat egyszerű igealakokkal rendelkezik nyelvünk, úgymint négygel a jelentő módban *ir, irt, ira, irand* és kettővel a feltételes és parancsoló mód megkülönböztetésére: *irna, irjon*, ritkán fordul elő a feltételes módban egy hetedik egyszerű forma: *irandana*.” Vagyis Simonyi a morfológia szintjén az úgynevezett parancsoló módot feltételezi. A szerző nem tér ki a különböző mondatfajták vizsgálatára művében.

Tompa József *A mai magyar nyelv rendszere* című kétkötetes művében a morfológia és a szintaxis szintjén egyaránt foglalkozik a felszólító mód, illetve a felszólító mondattípus kérdésével. Tompa (1962: 488) a következőképp határozza meg a felszólító mód (-j módjel) jelentését: „A felszólító mód általában a beszélőnek, ritkábban – idézésben – a beszédbeli szereplőnek a folyamatok végbemenetelére vonatkozó akaratát, óhaját, buzdítását, engedélyét

érzékelteni.” Érdekes, hogy Tompa (1962) az engedélyt is beveszi ebbe a sorba, ugyanis az merőben más, mint a másik három, és annak értelmezése nem egyezik az általa megadott jelentés-meghatározással, ugyanis az engedély nem a beszélő, hanem a hallgató szándékával függ össze. Kérdés, hogy valóban a felszólító módnak van-e ennyiféle jelentése, vagy inkább a felszólító mondatnak. Ha a felszólító mód jelent ennyi különböző dolgot, felmerül a kérdés, hogy ezek a jelentések összefüggnek-e egymással, és ha nem, akkor miért fejezi ki őket pont ugyanaz az alak.

Tompa (1962) munkájában találunk számos olyan mondatot is, amelyekben felszólító módú ige van, mégsem függ össze a mondatok jelentése azzal a jelentéssel, amelyet a szerző fentebb tulajdonított a felszólító módnak ((1)–(5) példák).

(1) Addig nyújtózkodjál, a meddig a takaród ér.

(Tompa 1962, I. kötet: 488)

Tompa (1962) azt állítja, hogy a felszólító mód közmondásokban gyakori tanácsadóforma.

A felszólító mód gyakran fordul elő megengedést, választást kifejező fő- vagy mellékmondatokban is, amelyek szintén nem fedik le Tompa definícióját a felszólító mód jelentéséről.

(2) Azon gondolkozott, hogy a szemébe kacagjon-e, kigúnyolja-e, vagy pedig egyszerűen üzleti ridegséggel elutasítsa.

(Tompa 1962, I. kötet Mikszáth Kálmánt idézve: 488)

A fenti mondatban ráadásul az igemódosító megelőzi a felszólító módú igét, noha a felszólító mondatokban fordított, ige–igemódosító¹ szórendet feltételezünk. Ilyen szórendi problémát látunk a következő két példában is (3), (4).

(3) Nincs, ki vizet merjen hosszú csatornára.

(Tompa 1962, I. kötet Arany Jánost idézve: 488)

¹ Az igemódosító fogalmát É. Kiss (2003: 33) alapján definiálom: „A megnevezésre alkalmatlan igevonzatok, például az igeikötő – **el**(megy) –, a melléknévi vonzat – **pirosra** (fest) – és a puszta főnévi vonzat – **orvosnak** (tanul) –, nem bővítő, hanem módosító szerepűek; az ige jelentését módosítják, pontosítják. A módosító szerepű vonzatok más helyet foglalnak el a VP-ben, mint a bővítmények; míg a bővítmények követik az igét, a módosító elemek – mint a *pirosra fest, orvosnak tanul* példákban is kitérnek – megelőzik.”

(4) Azért jöttem, hogy megbeszéljem mindezt egy műszaki szakértővel is.

(Tompa 1962, I. kötet: 488)

A felszólító mód gyakori a célt, tervet kifejtő mellékmondatokban is. Ezen kívül még szükségességet, lehetőséget tartalmazó mondatokban is megjelenik.

(5) De kell, hogy mégis írjak tenedek.

(Tompa 1962, I. kötet Tóth Árpádot idézve: 488)

Az (1)-(5) példamondatok nem kompatibilisek azzal a definícióval, amelyet Tompa (1962) a felszólító mód jelentéseként adott meg.

A Tompa szerkesztette *A mai magyar nyelv rendszere* című munkának második kötetében Károly Sándor foglalkozik a mondatfajtákkal. Ezt a részt tekintem most át.

Károly (1962: 34) a felszólító mondatok jelentését a következőképp határozza meg: „A beszélő egyéni indítékai felől nézve az akarati tevékenység, pontosabban az akarati ráhatás kifejező eszköze. A hallgatót illetően a beszélőnek az a célja, hogy a hallgató – közvetett parancs esetében egy harmadik személy – cselekedjék (vagy ne cselekedjék) valamit. A valóság oldaláról nézve a felszólító mondat nem logikai ítélet kifejezése, az igaz vagy nem igaz kritériuma nem vonatkozik rá; nem tényleges, hanem csak akart, kívánt valóságot fejez ki.” A szerző kitér arra is, hogy a felszólító mondatoknak különböző altípusai is lehetnek, amit a felszólító és a felszólított közti viszony határoz meg. Ha a felszólító mondatban megfogalmazott propozíció a felszólító érdekét szolgálja, akkor beszélünk parancsról vagy kérésről. Ha a felszólítás a felszólított érdekében történik, akkor tanácsról, óvásról, buzdításról, megengedésről vagy hozzájárulásról van szó. A kérdés az, hogy Károly (1962) terminológiájában hogyan kezeljük az *Azonnal vedd fel a sálat (mert megfázol)!* típusú mondatokat. Ez a mondat ugyanis a felszólított érdekében hangzik el, de mégsem tanácsról, hanem parancsról van szó. Kérdéses továbbá, hogy mit kezdhetünk az olyan mondatokkal, mint a *Menj csak el kabát nélkül, ha meg akarsz fázni!*. Itt senkinek, sem a beszélőnek, sem a hallgatónak nem érdeke, hogy megfázzon a hallgató.

Károly (1962) a felszólító mondatok alanyának tárgyalása során a következőket állapítja meg. A felszólító mondatokban többnyire 1. és 2. személyű alany van, illetve magázás esetén 3. személyű, ekkor a felszólítás közvetlen, annak kell végrehajtania, akihez intézik. Lehet közvetett is, ilyenkor 3. személyű az igealak, ekkor a felszólítás végrehajtója nem azonos a hallgatóval. Ezzel a megállapítással nem értek egyet, ugyanis a harmadik személyű felszólított

jelen lehet a felszólítás elhangzása során, és ekkor ő maga is hallgatónak minősül. Ennek szemléltetéseként nézzük a következő szituációt:

- (6) Három testvér (Angi, Bendegúz és Lilla) próbálja eldönteni, ki menjen a boltba kenyérért:
- Én ma nem megyek, mert tegnap is én voltam. – mondja Lilla.
 - Én sem, mert nekem fáj a lábam. – szól Bendegúz.
 - Akkor menjen Angi! – így Lilla.

A fenti szituációban jelen vannak mindhárman, harmadik személyű a felszólítás, mégis az egyik hallgatóhoz intéződik, vagyis a felszólítás végrehajtója az egyik hallgató.

Károly azt állítja, hogy felszólító mondat egyes szám első személyű igével ritkán szokott előfordulni. Ha mégis előfordul, az ilyen mondatoknak két típusuk van. Az egyik típus esetén a felszólító mondat óhajt fejez ki (*Ott essem el én, - A harc mezején*), a másik típusban a *hadd* szó fordul elő, és így engedelemkérést fejez ki. Véleményem szerint az egyes szám első személyű felszólításnak lehet olyan értelmezése is, amikor a beszélő és a hallgató egybeesik (*Induljak már el!*), mint például a magunkhoz intézett kérdések esetén (*Hova is tettem a könyvet?*). A felszólító mondatok alanyának kapcsán tehát azt állapíthatjuk meg, hogy felszólítás a magyarban minden számban és személyben lehetséges. Ebben a tulajdonságában a magyar nem osztozik a legtöbb a szakirodalomban részletesen vizsgált nyelvvel, ugyanis felszólító igeforma többnyire csak második személyben létezik. Ezekben a nyelvekben, ha más számban és személyben akarnak felszólítást kifejezni, egy másik paradigmát hívnak hozzá segítségül. Hipotézisem szerint a magyarban a felszólító mondatok igéje azért jelenhet meg minden számban és személyben, mert a *-j* módjel nem a felszólító, hanem a kötőmód jele. Erről a hipotézisemről a 2.2-es és a 2.3-as alfejezetekben még lesz szó bővebben.

Károly (1962) a felszólító mondatok jelentésének és alanyának meghatározása után a felszólító mondatok formai kötöttségével foglalkozik. Ide sorolja a felszólító módú igealakot, illetve a felszólító mondatokra jellemző fordított, ige-igemódosító szórendet. Azonban azt is mondja, hogy az érzelmileg telítettebb, szigorúbb parancsot az igekötőnek az ige előtti szórendi helye fejezi ki.

- (7) „Én előlem elpusztulj”

(Károly 1962 Mikszáth Kálmánt idézve: 36)

Deme (1962) a *Hangsúly, szórend, hanglejtés, szünet* című fejezetben azt írja, hogy az érzelmileg telítettebb, szigorúbb tiltásban az állítmány kerülhet megszakított szórendbe is.

(8) Isten a pokoltól soha meg ne mentse!

(Deme 1962 Arany Jánost idézve: 499)

Láttuk Tompa (1962) (2)–(4) példáiban, hogy azokban az igemódosító megelőzi az igét, azonban egyik mondatról sem állíthatjuk, hogy szigorúbb parancsot fejeznének ki. Károlynak ez a feltételezése nem állja meg a helyét a mai magyarban. Disszertációm 5. fejezetében amellet érvelek, hogy az igemódosító–ige szórendű mondatok nem speciális szórendű felszólító mondatok, amelyekhez speciális többletjelentést társíthatunk, hanem főmondati pozíciójú kötőmódú mondatok, amelyeket többféle jelentésben használhatunk.

Károly (1962) a munkájában foglalkozik a felszólító mondatok egyéb funkcióival is. Megállapítja, hogy felszólító mondattal kifejezhetünk óhajtást.

(9) Jöjjön az elhazugult életre halálos igazság

(Károly 1962 Babits Mihályt idézve: 46)

Óhajtást fejezünk ki a felszólító mondat formájú átkozódásokban, jókívánságokban.

(10) Pusztuljon el!

(11) Vigye el az ördög!

(12) Isten éltesse!

(Károly 1962: 46)

Károly azt állítja, hogy kérdő mondatokat is használhatunk felszólító funkcióval.

(13) Adnál egy kis vizet?

(14) Nem kérne el?

(Károly 1962: 47)

Illetve felkiáltó mondatok is kifejezhetnek felszólítást.

(15) Kimész!

(16) Elhallgatsz!

(Károly 1962: 47)

Az egy fontos kérdés persze, hogy milyen mondattípusnak kell tekintenünk az utolsó két csoportot. Károly a munkájában a felszólító mondat egyik formai követelményének tartja a felszólító módú igealak meglétét, azonban ezekben a mondatokban nincs ilyen morfológiájú ige. Igaz, hogy felszólító értelemben használhatunk más mondattípusokat is, de azok attól még nem minősülnek felszólító mondatnak a fogalom mondattípust jelölő értelmében.

A *Magyar Grammatika* (2000) hasábjain Kugler Nóra foglalkozik a felszólító mondatok kérdésével mind a morfológia, mind pedig a szintaxis szintjén. A szerző három igemódot különböztet meg: kijelentő, feltételes és felszólító módot. A felszólító módról a következőket írja: (i) A felszólító mód használata kötelező a felszólító mondatokban, ugyanis ez hordozza a modális tartalmat. (ii) A felszólító mondatok a világ egy lehetséges állapotának létrehozására irányulnak, vagyis a beszélő a hallgatótól egy tényállás létrehozását várja el. Ezzel szemben Kugler (2000) a *Mondattan* című fejezetében azt írja, hogy a felszólítást ki lehet fejezni interakciós mondatszóval is.

(17) Jer!

(18) Addsza a kezedet!

(Kugler 2000: 384)

Továbbá kifejezhetjük főnévvel vagy főnévi főtaggal alkotott tagolatlan mondatokkal.

(19) Futás!

(20) Leülni!

(Kugler 2000: 384)

Ha ezekben a mondatokban nincs felszólító mód, akkor hogyan lehetnek felszólító mondatok, ha Kugler (2000) első állítását vesszük alapul? Felmerül a kérdés, hogy akkor mi hordozza ezekben a mondatokban a modális tartalmat? Továbbá Kugler (2000) második állítása sem teljesül maradéktalanul, ugyanis tanács vagy engedély esetén a beszélő nem várja el a

hallgatótól az adott tényállás létrehozását. (Kugler megemlíti, hogy felszólítást használhatunk óhajtó jelentésben is, de a tanács, illetve az engedély problémaköréről nem tesz említést).

Kugler (2000) szerint a felszólítás mellékmondatban leggyakrabban függő felszólításban jelenik meg. Előfordul olyan is, hogy a mellékmondat nem tartalmaz felszólítást, mégis felszólító módú az állítmánya. A felszólító mód ilyenfajta használatát sokszor a főmondatbeli szemantikai jegy, keretkifejezés határozza meg (például: megengedés, lehetőség, szükségesség, cél, hajlandóság; *Hagyom, hogy elmenj. Óvlak attól, hogy elmenj. Most kell, hogy elmenj. Képes rá, hogy elmenjen. Meséltem neki, hogy elaludjon.*). Kugler (2000: 107) megemlíti, hogy az általa felhozott példákról néhány szerző úgy gondolja, hogy azok kötőmódú mellékmondatok. A 2.2-es és a 2.3-as alfejezetekben amellet érvelek, hogy ezek a mondatok valóban kötőmódúak.

Kugler (2000: 380) a *Mondattan* című fejezetben a következőképp határozza meg, hogy mik azok a mondatfajták: „A beszédcselekvések (illokúciós aktusok, vagyis a nyilatkozat kimondásával végrehajtott cselekvések) főbb típusai grammatikalizálódtak, ezek a mondatfajták. Minden mondat besorolható valamilyen mondatfajtába szintaktikai és intonációs szerkezete, valamint szóállománya és elsősorban az ige tipikus morfémaszerkezete alapján. Öt mondatfajtát különböztetünk meg: a kijelentő, az óhajtó, a felszólító, a kérdő és a felkiáltó mondatfajtát.”

Kugler (2000) a felszólító mondatok szerkezetéről a következőket állapítja meg: mivel a felszólító mondatnak közvetlen felszólítottja van, az igei állítmány csak [+ cselekvő] jegyű (azaz cselekvő, műveltető, visszaható) ige lehet, amely felszólító módban áll. Általában 2. személyű címzettet szólítunk fel a cselekvés megtételére.

(21) Vidd le a kutyát!

(Kugler 2000: 380)

Ritkábban többes szám első személyben is állhat a felszólítás.

(22) Menjünk egy kicsit gyorsabban!

(Kugler 2000: 380)

Kugler (2000), Károllyal (1962) ellentétben, az alany tekintetében más számról és személyről nem számol be.

A felszólító mondatok szerkezetével kapcsolatban Kugler (2000) azt is állítja, hogy a felszólító mondatokban fordított a szórend. Ezzel szemben a függő felszólítás kapcsán hozott példáiban egyenes szórend uralkodik (*Hagyom, hogy elmenj.*; *Óvlok attól, hogy elmenj.*; *Most kell, hogy elmenj.*; *Képes rá, hogy elmenjen.*; *Meséltem neki, hogy elaludjon.*).

Ebben a részben láttuk, hogy az egyes szerzők a *-j* módjelet a felszólító mód jeleként tartják számon. Azt állítják, hogy a felszólító mondatokban felszólító módú igének kell lennie, ugyanis ez a módjel hordozza a felszólító mondatokra jellemző modális tartalmat. Megmutattam, hogy ez a megállapítás nem tartható, hiszen sok esetben hiába van felszólító módú ige a mondatban, annak nincs felszólító jelentése. Ez alapján okunk van feltételezni, hogy a felszólító mondatok jelentését nem a módjelhez, hanem valami máshoz kell kötnünk. Dolgozatom 3. fejezetében amellet érvelek, hogy a felszólító jelentést a mondat szerkezet tetején elhelyezkedő felszólító operátor váltja ki, a *-j* módjel pedig az irreális tartalomért felelős. Láttuk továbbá azt is, hogy a felszólító mondatok kétféle szórenddel (igemódosító–ige, ige–igemódosító) fordulnak elő, és erre a jelenségre a szerzők nem tudnak kielégítő magyarázattal szolgálni. Disszertációm 5. fejezetében egy lehetséges magyarázatot mutatok be a kétféle szórendet illetően.

2.2 A kijelentő, felszólító, feltételes és kötőmódot megkülönböztető nyelvtanok

A nyelvtanok második csoportjába azok a munkák tartoznak, amelyek a meglévő három igemódot kibővítik egy negyedikkel, nevezetesen a kötőmóddal.

Pataki (1984) francia nyelvtanárként figyelt fel a kötőmód hiányára a magyar grammatikákban. Vizsgálódásai során arra a megállapításra jutott, hogy a francia *subjonctif* megtalálható a magyarban is. Megvizsgálta a mellékmondatban megjelenő kijelentő-, kötő- és felszólító módot. Pataki megfigyelte, hogy az összetett mondatokban alárendelt mellékmondatként nem csak felszólító tagmondat található, hanem megvan a nyelvünkben a franciához hasonlóan a kötőmód is. A szerző értelmezése szerint a magyar szakirodalom azért nem tárgyalta a kötőmódot, mert „...a magyar nyelvtanokban az igemódok leírása távolról sem kielégítő. A csak mellékmondatokban megjelenő, a valóságban végbe nem menő folyamatot jelző kötőmód fel nem ismerése azzal magyarázható, hogy formája az igekötő nélküli igék esetében egybeesik a felszólító módú alakokkal:

(23) Arra kértelek, hogy daloljál.

(24) Nem tűröm, hogy daloljál. ”

(Pataki 1984: 217)

Pataki felhívja a figyelmet arra, hogy a kötőmódú és a felszólító módú alárendelt mellékmondatok szerkezete jól elkülöníthető egymástól. Felszólító tagmondat esetén megfordul az igekötő–ige sorrend (25 a, b), és a *hogy* kötőszó elhagyható a tagmondat elejéről (26). Ezzel szemben a kötőmód esetén megmarad az igekötő–ige sorrend (27 a, b), és a *hogy* kötőszó elhagyásával a mondat agrammatikussá válik (28).

(25) a. Felszólítalak, hogy menj el.

b. *Felszólítalak, hogy elmenj.

(26) Felszólítalak, menj el.

(27) a. Nem kell, hogy elmenj.

b. *Nem kell, hogy menj el.

(28) *Nem kell, elmenj.

É. Kiss (2003: 143) az *Új magyar nyelvtan Mondattan* című fejezetében a kötőmódot az alárendelő összetett mondatok kapcsán említi meg. Patakival egyezően felhívja a figyelmet a kötőmódú és a felszólító módú mellékmondatok mondatszerkezeti sajátosságaira. É. Kiss (2003: 143-144) Pataki megfigyeléseit kiegészítve felsorol néhány igét és melléknévi predikátumot, amelyek kötőmódú igét vonzanak az alárendelt tagmondatukba: *fontos, szükséges, lehetetlen, megkíván, megkövetel, ragaszkodik hozzá, szeretne*. A felszólító módot pedig többek között a következő predikátumok idézik elő: *mond, megmond, akar, parancsol, rászól, javasol, tanácsol*. Az is kiderül ebből a fejezetből, hogy vannak igék, amelyek mind kötőmódú, mind pedig felszólító módú tagmondatot engedélyeznek. Ezekben a mondatokban csak a felszólító módú tagmondatok éléről hagyható el a *hogy* kötőszó (30 a, b).

(29) a. Azt akarja, hogy elutazzunk.

b. *Azt akarja, elutazzunk

(30) a. Azt akarja, hogy utazzunk el.

b. Azt akarja, utazzunk el.

É. Kiss (2003) felsorolása távolról sem kimerítő. A predikátumok ilyen irányú részletes besorolását Tóth (2003, 2005) végzi el munkáiban.

Kiefer (2003: 192) is ír az *Új magyar nyelvtan* alaktannal foglalkozó részben arról, hogy a mondatok szintjén különbséget kell tennünk a felszólító és a kötőmódú mondatok között, azonban alaktanilag nincs közöttük különbség.

Tóth (2003, 2005) amellet érvel, hogy a kötőmód és a felszólító mód eloszlását az alárendelő mellékmondatokban szemantikai tényezők határozzák meg. Úgy véli, hogy ez érvként szolgál arra, hogy a kötőmódot elismerjük, mint önálló módot. A szerző szerint – például Patakihoz (1984) hasonlóan – a fő nehézséget az okozza, hogy a kötőmód alaktanilag nem különíthető el a felszólító módtól. Azonban, ha a szintaktikai szempontokat vizsgáljuk, akkor a predikátumokat három csoportra bonthatjuk, attól függően, hogy az alárendelt mellékmondatokban felszólító vagy kötőmódot engedélyeznek. A felszólító és a kötőmódú mondatokat Tóth (2003, 2005) ugyanúgy különbözteti meg egymástól, ahogyan azt feljebb Patakinál (1984) és É. Kissnél (2003) láttuk: (i) a szórend, illetve (ii) a kötőszó-elhagyhatóság alapján.

Az első csoportba tartoznak azok a predikátumok, amelyek csak felszólító módot hívhatnak elő.

(31) Azt javaslom, hogy olvasd el a könyvet.

(Tóth 2005: 177)

Ebbe a csoportba tartoznak a direktívák: *parancsol, megparancsol, felszólít, rászól, kér, megkér, utasít, kíván, elrendel, javasol, biztat, buzdít, követel, ajánl, tanácsol, könyörög, kényszerít, kötelez, meghagy, rászorít, rimánkodik, ráhagy, mond, megmond, figyelmeztet, üzen, ír, szól, felhatalmaz* (Tóth 2005, 177-178).

A második csoport predikátumai kötőmódot engedélyeznek a mellékmondatban.

(32) Elkerülhetetlen, hogy elolvasd a könyvet.

Tóth (2005: 178-179) a kötőmódot váró régenseket hat csoportra osztja:

I. Racionális értékelést kifejező predikátumok

a. Kvalitatív értékelés: *fontos, hasztalan, felesleges, értelmetlen, alkalmas, alkalmatlan, megérdemel, megéri, idegen tőle, távol áll tőle, tűrhetetlen, butaságnak tart;*

b. Deontikus értékelés:

- (i) **pozitív:** *kell, szükséges, nélkülözhetetlen, elkerülhetetlen, elengedhetetlen, kötelesség, feladat;*
- (ii) **negatív:** *szükségtelen, elképzelhetetlen, lehetetlen;*

II. Episztemikus értékelést kifejező predikátumok (távoli lehetőség kifejezése): *nem tudja elhinni, nem valószínű, kizártnak tartja;*

III. Engedélyezést kifejező predikátumok: *megenged, lehetővé tesz, lehetőség van, hagy, tűr, alkalmat ad, elvár, alkalmat ad/kap rá, készen áll, joga van rá, kedve van hozzá, megoldható, nincs ellene kifogása, bátorít, támogat;*

IV. Tiltást kifejező predikátumok: *megtilt, lehetetlenné tesz, akadályoz, megakadályoz, gátol, visszatart, óv, megóv, lebeszél, óva int, int, kímél, megkímél, véd, oltalmaz, ágáll, protestál, tiltakozik ellene, mentesül, ellenez, nincs annyi eszed, szó sem lehet róla;*

V. Cél, hajlandóságot kifejező predikátumok:

- (i) **pozitív:** *igyekszik, törekszik, kész, képes, alkalmas, hajlik, kedve van, vállalkozik, elér, tesz róla, gondoskodik róla, hajlandó, méltó, hajt, rákényszerül, rászánja magát, elszánja magát, elfogad, beleegyezik, figyel rá, az a célja, hozzálát, azon van, készlet, megérdemel, megpróbál;*
- (ii) **negatív:** *fél, visszariad, irtózik, képtelen, alkalmatlan, letesz, lemond, elmulaszt, tartózkodik tőle;*

VI. Vágyakozást kifejező predikátumok: *vágyik, vágyakozik, áhítózik, ácsingózik, szomjazik.*

Azonban léteznek olyan predikátumok, ezeket sorolhatjuk a harmadik csoportba, amelyek lehetővé teszik a mellékmondatban mind a kötőmód, mind a felszólító mód használatát.

- (33) Ragaszkodom hozzá, hogy elolvasd a könyvet.
- (34) Ragaszkodom hozzá, hogy olvasd el a könyvet.

Ide tartoznak az akaratot, óhajt kifejező predikátumok: *akar, kíván, óhajt, szeretne, vár, drukkol*. Illetve néhány egyéb predikátum: *ragaszkodik hozzá, gondoskodik róla, meggyőző, szorgalmaz, rávesz, rábeszél*. (Tóth 2005: 179-180)

Az utóbbi csoport az, amelynek kapcsán felmerül a kérdés, hogy mitől függ az alárendelő mellékmondatok módja. Mivel az utolsó csoport régensei mind kötőmódot, mind felszólítást engedélyeznek mondatbővítményükben, nyilvánvalónak tűnik, hogy nem létezik sem szintaktikai, sem valamilyen egyéb grammatikai tényező, amely képes lenne az alárendelt mellékmondatbeli lehetséges módváltást magyarázni. Vagyis a szerző ésszerűnek tartja azt a feltételezést, hogy valamilyen szemantikai motiváció áll a módválasztás, illetve a módváltás hátterében. Általánosan elfogadott az a feltételezés, hogy a főmondat régense befolyásolja a mellékmondat módját, vagyis egy régens elvileg egy módot kell, hogy engedélyezzen. A módválasztást tehát lexikális tényezők szabályozzák, a régens bizonyos lexikális jegyei határozzák meg a mellékmondat módját. Azonban amint azt fent láttuk, egy régens nem csak egy módot engedélyezhet a mellékmondatban.

Tóth (2005) megfigyeli, hogy miben különbözik egymástól a kötőmódú és a felszólító alárendelések használata. A szerző kiinduló feltevése az, hogy a grammatikai kontrasztok és eloszlások jelentés-megkülönböztető szereppel bírnak. Minden grammatikai kontraszt valamilyen mértékű jelentéskülönbséget jelez.

(35) Mónika szülei azon voltak, hogy lányuk utazzon el néhány napra pihenni.

(36) Mónika szülei azon voltak, hogy lányuk elutazzon néhány napra pihenni.

Tóth (2005) azt írja Prileszky (1974) nyomán, hogy az első mondat abban az esetben fordul elő, amikor a szülők Mónikát egyértelműen felszólították a mellékmondatban megfogalmazott cselekvésre, azaz a mondat erős manipulálást fejez ki. A második mondat ezzel szemben azt fejezi ki, hogy a szülők indirekt módon, egyéb eszközökkel próbálják elérni céljukat. Például utazási csekket vagy repülőjegyet vesznek Mónikának. Ezt az esetet nevezi Tóth (2005) gyenge manipulálásnak. Az erős, illetve a gyenge manipulálás jellemzőit a cikk táblázat formájában mutatja be (Tóth 2005: 182).

erős manipulálás	gyenge manipulálás
jövő idejű orientáltság (utóidejűség)	
a mellékmondatbeli esemény bekövetkezte nem implikált	
erős deontikus kényszer	gyenge deontikus kényszer
direkt módon manipulatív	indirekt módon manipulatív
mindig lehetséges kimenetel	nem mindig lehetséges kimenetel

1. táblázat: Erős és gyenge manipulálás

A fent bemutatott három predikátumcsoport elhelyezhető egy olyan skálán, amely a deontikus kényszer fokozatait mutatja. A csak felszólító módot engedélyező predikátumok kerülnek a skála egyik végére, a csak kötőmódot engedélyezők pedig a másik végére (Tóth 2005: 182).

erős deontikus kényszer	↓	A) predikátumcsoport: csak felszólító módot engedélyez
gyenge deontikus kényszer		B) predikátumcsoport: módváltakozás
		C) predikátumcsoport: csak kötőmódot engedélyez

2. táblázat: Az erős és a gyenge deontikus kényszer predikátumia

Az 1-es táblázatban összefoglalt jelentéskülönbség meglétét alátámasztja az a tény is, hogy azoknál az igéknél, amikor az erős manipulálás kevésbé összeegyeztethető az alárendelt predikátum lexikális jelentésével (*meggyógyul, kiszabadul*), kevésbé lesz elfogadható a felszólító mód használata az alárendelt tagmondatban.

(37) Azt akarta, hogy a férje kiszabaduljon a börtönből.

(38) ?? Azt akarta, hogy a férje szabaduljon ki a börtönből.²

(Tóth 2005: 183)

Tóth (2005) azt is megfigyelte, hogy azokban az esetekben, amikor a főmondat alanya és a mellékmondat alanya azonos referenciájúak, az alárendelt felszólító módú tagmondat agrammatikus.

² Ez a mondat természetesen grammatikus, ha a 'férje' kifejezés fókuszált elemként jelenik meg az egyébként kötőmódú tagmondatban. Azonban topikként értelmezve a felszólító tagmondatban agrammatikus mondatot eredményez.

- (39) Peti azon van, hogy megnézze a filmet.
 (40) *Peti azon van, hogy nézze meg a filmet.

(Tóth 2005: 183)

Ha a főmondatban tagadás szerepel, az is befolyásolja a módok megoszlását.

- (41) Nem akarta, hogy elkísérjék a moziba.
 (42) *Nem akarta, hogy kísérjék el a moziba.

(Tóth 2005: 183)

Tóth (2005) azt is megfigyeli, hogyha a főmondati predikátumok belső negatív tartalommal bírnak, akkor is azt tapasztaljuk, amit a tagadás esetén, vagyis befolyásolja a módok megoszlását.

- (43) Ellenezte, hogy megvegyem a könyvet.
 (44) *Ellenezte, hogy vegyem meg a könyvet.

(Tóth 2005: 183)

Pataki (1984), É. Kiss (2003) és Tóth (2003, 2005) is csak a szórendi különbségeket, illetve a kötőszóelhagyást említi a felszólító és a kötőmódú mondatok fő különbségeként. Azonban a fent említett szerzők által felsorolt két különbségen túl, még van két másik lényeges különbség a két beágyazott mondat típus között. Pomozi (1991) szintén megfigyeli a két mellékmondat típus igekötős igéinek eltérő szórendi helyét, azonban azt írja, hogy az igekötős igék eltérő szintaktikai viselkedésére alapozva nem íránk fel egy negyedik igemódot. Feltehető, hogy a kötőmódot tartalmazó összetett mondatoknak más sajátossága is van. Egyfelől eltérő a két mondat típus szemantikája (ezt hangsúlyozza Tóth 2003, 2005 is), másfelől a finnugor nyelvek jelentős részére ma is jellemző, hogy egyes alárendelő összetett mondatok helyett participiális és infinitívuszi szerkezetet használnak.

- (45) a. Töhötöm képtelen rá, hogy megtanuljon norvégul.
 b. Töhötöm képtelen norvégul megtanulni.

(Pomozi 1991: (6), (6a))

- (46) a. Pista leült, hogy befűzze a cipőfűzőjét.
b. Pista leült a cipőfűzőjét befűzni.

(Pomozi 1991: (7), (7a))

- (47) a. Azért jöttem, hogy megbeszéljük a taktikát.
b. Jöttem megbeszélni a taktikát.

(Pomozi 1991: (8), (8a))

A szerző arra is kitér, hogy a magyarban csak azok a célhatározói mondatok alakíthatók át, amelyekben a főmondat és a mellékmondat alanya azonos. De még ekkor sem biztos, hogy működik az átalakítás.

- (48) a. Azért szaladok, hogy elérjem a vonatot.
b. ?Szaladok elérni a vonatot.

(Pomozi 1991: (11), (11a))

A beágyazott felszólító mondatok esetében ilyen átalakítás elképzelhetetlen lenne.

- (49) a. Hívjon meg egy sörre!
b. *Egy sörmeghívásra...

(Pomozi 1991: (12), (12a))

- (50) a. Kérem, hívjon meg egy sörre!
b. *Egy sörmeghívásra kérem.

(Pomozi 1991: (13), (13a))

A (49 a, b) példa nem megfelelő, ugyanis ott a szerző főmondati felszólító mondatot akart átalakítani, márpedig ez az átalakítás csak összetett mondatokkal működhet. Az (50 a, b) példán azonban látszik, hogy a beágyazott felszólító mondatokban nem működik ez a teszt. Az igazsághoz persze hozzá tartozik, hogy a főmondat és a mellékmondat alanya nem azonos, és a kötómódú példánál láttuk, hogy az alany azonossága fontos kitétele az átalakíthatóságnak. Beágyazott felszólítás esetén csak nagyon speciális esetben fordulhat elő, hogy a főmondat és a mellékmondat alanya azonos legyen, noha ezek a mondatok nem mindenki számára elfogadhatók.

(51) ?Rávettem magam, hogy írjam meg a házi feladatomban.

Aradi (2004) egy másik tesztet mutat be. A kötőmódú mellékmondatok nem csak főnévi igeneves szerkezetűek, hanem *-ás/-és* képzős szerkezetekké is átalakíthatók.

(52) a. Nincs értelme (annak), hogy minden véleményt pontosan felidézzek.

b. Nincs értelme minden vélemény pontos felidőzésének.

(Aradi 2004: (3 a), (4 a))

(53) a. Arra törekedtem, hogy minden véleményt pontosan felidézzek.

b. Törekedtem minden vélemény pontos felidőzésre.

(Aradi 2004: (3 b), (4 b))

(54) a. Az a feladatomban, hogy minden véleményt pontosan felidézzek.

b. Feladatomban minden vélemény pontos felidőzésére.

(Aradi 2004: (3 c), (4 c))

Aradi (2004) beszámol arról, hogy az *-ás/-és* képzős szerkezetű történő átalakítás kevésbé korlátozott, mint a főnévi igeneves átalakítás. Az *-ás/-és* képzős főnévi szerkezetek általában képesek az alapige cselekvőjét/alanyát vagy tárgyát (esetleg mindkettőt) szerkezeti tagként megőrizni, a szerkezet elemeként megtartani.

(55) a. A szigetlakók megakadályozták, hogy a tengerészek partra szálljanak.

b. A szigetlakók megakadályozták a tengerészek partraszállását.

(Aradi 2004: (5 a–b))

(56) a. A kedvezőtlen időjárás megakadályozta, hogy a tervezett időben felbocsássák az űrrepülőgépet.

b. A kedvezőtlen időjárás megakadályozta az űrrepülőgép tervezett időben történő felbocsátását.

(Aradi 2004: (6 a–b))

- (57) a. A vihar megakadályozta, hogy a tengerészek elhagyják a lakatlan szigetet.
b. A vihar megakadályozta a tengerészeket a lakatlan sziget elhagyásában.

(Aradi 2004: (7 a–b))

- (58) a. A szülők rávették a fiút (arra), hogy befejezze tanulmányait.
b. A szülők rávették a fiút tanulmányai befejezésére.

(Aradi 2004: (8 a–b))

- (59) a. A nagy forgalom arra kényszerítette a járműveket, hogy lassan haladjanak.
b. A nagy forgalom a járműveket lassú haladásra kényszerítette.

(Aradi 2004: (9 a–b))

Aradi (2004) nem vizsgálja meg, hogy a beágyazott felszólító mondatokkal működik-e a tesztje. Az alábbiakban bemutatom, hogy a beágyazott felszólító mondatok olykor átalakíthatók *-ás/-és* képzős szerkezetté (60 a, b), máskor azonban nem (61 a, b).

- (60) a. Parancsot adtam a katonának, hogy vonuljanak vissza.
b. Parancsot adtam a katonáknak a visszavonulásra.³
- (61) a. Megparancsolom, hogy menj haza.
b. *Megparancsolom a hazamenést.

Vagyis Aradi (2004) tesztje nem bizonyul perdöntőnek a beágyazott felszólító és kötőmódú mondatok szétválasztása során.

A beágyazott felszólító és kötőmódú tagmondatokról és ezzel együtt a szórendi sajátosságokról, a kötőszó-elhagyhatóságról, illetve az átalakíthatóságról bővebben a 4. fejezetben írok.

A grammatikáknak ennél a második csoportjánál azt láttuk, hogy bevezetik a kötőmód létezését. Van, aki úgy gondolja, hogy a kötőmód és a felszólító mód egyaránt létezik a morfológia szintjén, és azok paradigmája egybeesik (például Pataki 1984, Tóth 2003, 2005). Van, aki azt mondja, hogy a kötőmód szintaktikai jelenség, a morfológiában pedig a felszólító mód létezik (például Kiefer 2003). Az elméleti elegancia szempontjából azonban kívánatosabb volna, ha nem kellene két különböző jelentésű homofón morfémát feltételezni,

³ Köszönöm Gécszeg Zsuzsannának, hogy felhívta a figyelmem ezen mondat típus létezésére, és arra, hogy a beágyazott felszólító mondatok átalakíthatósága az *elrendel* és a *buzdít* igékkel is működik.

hanem csak egyet, egy jelentéssel. A világ nyelveinek nagy részében szinte csak második személyben, ritkábban esetleg harmadik személyben állhat a felszólító igealak. Vagyis a felszólítás paradigmája hiányos. Azt feltételezem, hogy a magyarban azért állhat a felszólító mondatok igéje minden számban és személyben, mert az a kötőmód morfológiai jelét viseli magán. Ez a feltételezésem a grammatikák harmadik csoportjának megállapításain alapul.

2.3 A kijelentő, feltételes és kötőmódot megkülönböztető nyelvtanok

A harmadik csoportba azok a nyelvtanok tartoznak, amelyek a morfológia szintjén kötőmódról beszélnek, a felszólítást pedig szintaktikai jelenséggként határozzák meg (Farkas 1992 és Hegedűs 2004). Az alábbiakban ezeket a műveket tárgyalom.

Farkas (1992) azt feltételezi, hogy a morfológiában nem felszólító, hanem kötőmód van, és a felszólító jelentést a szintaxisban egy felszólító operátor váltja ki. Farkas azt írja, hogy a felszólító operátor deontikus modalitást vezet be a mondatba, ami a kötelezettséggel és az engedélyezéssel áll kapcsolatban. A deontikus modális alap nem realiztikus, vagyis a deontikus előírások nem képezik részhalmazát annak, amit az aktuális világról tudunk, más szóval irreális modalitást kíván meg a mondatban. A deontikus előírások a cselekvésekre vonatkoznak, és nem az igazságra, ebből kifolyólag ez a környezet cselekvő alaplát követel meg. A felszólító operátor tehát olyan környezetet hoz létre, ami kötőmódot implikál.

Hegedűs (2004) a morfológia szintjén kötőmódot feltételez grammatikájában. Azt írja, hogy az ige kötőmódját egy *-j* módjel fejezi ki, mellyel szándékolt, tervezett, óhajtott, tehát a jövőben megvalósítandó cselekvést fejezünk ki. Hegedűs (2004: 261) felhívja a figyelmet arra, hogy megtévesztő és félrevezető az a megnevezés, mely a teljes igei paradigma megjelölésére használja a „felszólító mód” terminust. A felszólítás a kötőmódnak csupán egy funkciója, ugyanis a kötőmód funkciója sokrétű. A szerző egy táblázatban összefoglalja a kötőmód használatának eseteit (Hegedűs 2004: 260).

	Alapszórend	Nyomatékos/tagadás (kiemelő szórend)	Megjegyzések
I. Felszólítás	<i>Gyere ide!</i> <i>Ülj le a helyedre!</i>	<i>Ne gyere ide!</i> <i>Ne a helyedre ülj le,</i> <i>hanem egy székkal</i> <i>arrébb!</i>	<i>Nehogy leülj!</i> – különösen nyomatékos tiltás
II. „hogymint”-os összetett mondatok – függő (tartalomváró) kijelentések			
Grammatikai formájukat tekintve			
a) Célhatározói alárendelés	<i>Azért jött, hogy</i> <i>felvágja a fát.</i> <i>Eljött, hogy elvigyen</i> <i>magával.</i>	<i>Azért jött, hogy a fát</i> <i>vágja fel.</i> <i>Azért jött, hogy</i> <i>engem vigyen</i> <i>magával (és nem</i> <i>mást).</i>	<i>Azért siettem, nehogy</i> <i>elkerüljük egymást.</i>
b) Olyan alárendelő mondatok, amelyekben az ige vonzata véghatározói (hová) kategóriába tartozik	<i>Arra vár, hogy</i> <i>kinyissák a boltot.</i> <i>Belefáradtam abba,</i> <i>hogy mindig</i> <i>tekintettel legyek</i> <i>másokra.</i> <i>Hozzákezdett, hogy</i> <i>kitakarítsa a</i> <i>szobáját.</i>	<i>Arra vár, hogy az</i> <i>élelmiszer boltot</i> <i>nyissák ki – és ne a</i> <i>kocsmát.</i> <i>Belefáradtam abban,</i> <i>hogy mindig másokra</i> <i>legyek tekintettel.</i>	
c) tárgyi alárendelés	<i>Azt akarta, hogy</i> <i>eladjuk a kocsit.</i>	<i>Azt akarta, hogy a</i> <i>kocsit adjuk el.</i>	
d) alanyi alárendelés	<i>Fontos, hogy holnap</i> <i>elutazzunk a</i> <i>konferenciára.</i>	<i>Fontos, hogy Feriék</i> <i>utazzanak el a</i> <i>konferenciára.</i>	

III. Fügő (indirekt) kérés, kérdés, felszólítás (tiltás)			
	<i>Megengeded, hogy elvigyem a kocsit?</i>	<i>Megengeded, hogy a piros kocsit vigyem el?</i>	
	<i>Mondd, elinduljak?</i>		
	<i>A mama azt üzente, hogy vedd fel a meleg kabátot.</i>	<i>Mondd, Pétert keressem meg?</i>	
	<i>A mama megtiltotta, hogy felvegyem az új cipőmet.</i>	<i>A mama azt üzente, hogy a meleg kabátot vedd fel.</i>	
		<i>A mama megtiltotta, hogy az új cipőmet vegyem fel.</i>	

3. táblázat: A kötőmód funkciói

A mondattan részben foglalkozik Hegedűs (2004) a felszólító mondatokkal. A szerző szerint a felszólító mondatok a beszélőnek azt a szándékát fogalmazzák meg, hogy egy másik cselekvővel elvégeztessen egy bizonyos cselekvést, és erre felszólítja, utasítja a másik cselekvőt. A felszólító mondat formai jegye a kötőmód. „A felszólítás tágabb körébe több szituáció tartozik: az egészen direkt parancs/utasítástól kezdve a fügő felszólításon, kérésen keresztül az általános érvényű, szükségességet, kényszert kifejező kijelentésig. [...] Felszólítást nem csak felszólító mondatmal fejezhetünk ki” (Hegedűs 2004: 129).

Farkas (1992) és Hegedűs (2004) nyomán magam is azt feltételezem, hogy a morfológia szintjén csak kötőmódról beszélhetünk. Ez a morfológiai jegy megjelenhet a szintaxisban is, azonban a felszólítást csak a szintaxisban kódoljuk (lásd bővebben a 3. fejezetben).

2.4 Összegzés

Ebben a fejezetben kritikai szempontból áttekintettem a felszólító mondatokról született magyar irodalmat. Az áttekintés során láthattuk, hogy már abban sincs egyetértés, hogy a felszólító mondatok igéjének morfológiai jelölését (-j módjel) minek tekintjük, felszólító- vagy kötőmódjelnek. Amellett érveltem, hogy célravezetőbb, ha a -j módjelet kötőmódúnak tekintjük, és a felszólítást szintaktikai jelenségként értelmezzük.

Mindettől függetlenül sok dologban egyetértenek az egyes szerzők. A felszólító mondat egyik ismérvének tartják az igén található *-j* módjelet (függetlenül attól, hogy ezt a kötőmód vagy a felszólító mód jelének tartják). A felszólító mondat alanya általában második személyű, de ritkán más számban és személyben is előfordulhat. Illetve abban is konszenzus van, hogy a felszólító mondatok jövőorientáltak, és nem rendelkeznek igazságértékkel. Az egyes szerzők azonban problémába ütköztek, amikor a felszólító mondatok jelentését próbálták meghatározni. Abban egyetértenek, hogy ez a mondatípus valamilyen módon a beszélő óhaját, akaratát, kívánságát fejezi ki. A beszélő célja az, hogy a hallgató cselekedjék, vagy ne cselekedjék valamit. Azonban a felszólító mondatokkal, ahogyan az összes többi mondatípussal is, számos dolgot kifejezhetünk (például: óhajtást, engedélyezést, tanácsot, ráhagyást). Ezek a jelentésárnyalatok gyakran nem összeegyeztethetők a felszólító mondatok alapjelentésével. Ebben a dolgozatban nem vállalkozom arra, hogy a felszólító mondatok különböző jelentéseire magyarázatot adjak. Disszertációm célja, hogy a felszólító mondatok alapszerkezetét meghatározzam.

3. A FŐMONDATI FELSZÓLÍTÓ MONDATOK SZERKEZETE

Ebben a fejezetben a magyar főmondati felszólító mondatok szerkezeti elemzésére teszek javaslatot. Ehhez sorra veszem a kurrens nemzetközi irodalmat, megvizsgálom, hogy az egyes nyelvekre adott szerkezeti elemzések mennyiben alkalmazhatók a magyar felszólító mondatokra.

A 3.1-es alfejezetben bemutatom a fontosabb elemzéseket. Látni fogjuk, hogy az irodalom az alapján határozza meg a felszólító mondatok szerkezetét, hogy van-e bennük valódi tiltás (vagyis hogy a tiltószó felszólító igealakokkal kapcsolódik-e össze). Laka (1990) amellett érvel, hogy a spanyolban a felszólító igealak és a tagadószó ugyanabban a szerkezeti pozícióban helyezkedik el (ΣP), így egyszerre nem jelenhetnek meg a szerkezetben. Rivero (1994), illetve Rivero és Terzi (1995) azt állítják, hogy azokban a nyelvekben, amelyekben nem léteznek valódi tiltó mondatok, a mondatszerkezet bal periferiáján, a CP projekcióban található a felszólító jegy, míg a valódi tiltással rendelkező nyelvek esetén ugyanez a jegy a mondatszerkezetben lejjebb, az IP projekció szintjén helyezkedik el. Ezzel az elemzéssel nem mindenki ért egyet. Többek között Zanuttini (1991, 1994, 1997), illetve Han (1998, 2001) azt állítják, hogy a felszólító jegynek minden nyelvben egységesen a CP projekcióban kell elhelyezkednie. Szerintük a valódi tiltás meglétét, illetve hiányát más okokra kell visszavezetnünk. Zanuttini szerint a felszólító mondatok szerkezete hiányos (defektív), és ez a defektivitás az oka, hogy nem jelenhet meg bizonyos nyelvekben valódi tiltás. Han szerint azokban a nyelvekben nincs valódi tiltás, amelyekben a tiltószó nagyobb hatókörű, mint a felszólító operátor. Látni fogjuk, hogy egyik elmélet sem ad minden nyelvre kiterjedő, kielégítő magyarázatot ennek a problémának a tárgyalása során.

A 3.2-es részben egy lehetséges elemzést adok a magyar főmondati felszólító mondatok szerkezetére nézve. Nem értek egyet többek között Zanuttini (1991, 1994, 1997), illetve Platzack és Rosengren (1998) elméletével, miszerint a felszólító mondatoknak hiányos (defektív) szerkezete volna, ami a felszólító ige morfológiai defektivitásával hozható összefüggésbe. Potsdam (1998) elemzéséhez hasonlóan azt gondolom, hogy a magyar felszólító mondatoknak, ugyanolyan szerkezetük van, mint az összes többi mondattípusnak. Átvesszem Zanuttini (1991, 1994, 1997) és Han (1998, 2001) megállapítását is, miszerint a felszólító operátor a mondatszerkezet legtetején, a CP/ForceP⁴ projekcióban található.

⁴ Elméletfüggő, hogy melyik projekciót tekintjük a legmagasabbnak a szerkezetben. Ebben a dolgozatban Rizzi (1997) szétszakított CP-re vonatkozó analízisét követem, vagyis a CP-réteget ForceP-re és FinP-re bontom szét; a topikot, a fókuszot, a fókusztagadást és a mondattagadást pedig a két projekció között helyezem el.

Amellett érvelek, hogy a magyar felszólító mondatokban uralkodó fordított, ige–igemódosító szórend úgy áll elő, hogy az ige a FinP projekció fejébe mozog. A felszólító igealak szerkezeti helyét a különböző határozóosztályok segítségével határozom meg. Bemutatom, hogy a magyarban létezik speciális tiltószóval álló valódi tiltás. Hogy a tiltószónak ez az alakja előállhasson, a felszólító operátor hatókörében kell állnia, vagyis a magyar esetén nem jöhet szóba, hogy a tiltás nagyobb hatókörű lenne, mint a felszólítás.

3.1 A tagadás és a felszólítás kapcsolata

Zeijlstra (2006) Valódi Tagadó Felszólításnak (VTF) (*True Negative Imperative (TNI)*) nevezi azokat a tiltó mondatokat, amelyekben az igealak felszólító marad, azokat pedig, amelyekben az ige kötőmódú vagy infinitívuszi Helyettesítő Tagadó Felszólításnak (HTF) (*Surrogate Negative Imperatives (SNI)*). A nyelvek különböznek abban, hogy elérhető-e bennük a VTF vagy sem. Számos tanulmány (például: Laka 1990, Zanuttini 1991, 1994, 1997, Rivero 1994, Rivero és Terzi 1995, Han 1998, 2001, Zeijlstra 2006) foglalkozik azzal, hogy az egyes nyelvekben miért lehet kompatibilis a tagadás a felszólító igealakkal, míg más nyelvekben a tiltást kötőmóddal vagy infinitívusszal fejezik ki. A szerzők az egyes nyelvek szintaxisának különbözőségében keresik a választ. Bizonyos nyelveknek olyan a szintaktikai szerkezete, hogy a felszólító igealak inkompatibilis a tagadással, és ezért fejezik ki a tiltást kötőmódú vagy infinitívuszi igealakkal.

Először megnézzük, hogy az egyes adatok milyen kérdéseket vetnek fel. Utána sorra veszem az irodalmakat, hogyan vélekednek a megválaszolendő kérdésekről.

3.1.1 Adatok és eredmények

Han (1998, 2001) összegyűjti a magyarázandó adatokat és az ezek kapcsán felmerülő, megválaszolendő kérdéseket.

A görögben és a spanyolban a felszólítás nem kompatibilis a tagadással, ezért a tiltást a görögben kötőmóddal, a spanyolban pedig vagy kötőmóddal vagy infinitívusszal fejezik ki.

- (1) a. **Mi grapse to!* görög
 NEG ír.2SG.IMP az.ACC
 ‘Ne írd azt!’

- b. (*Na mi to grapsis!*)
 PART NEG az.ACC ír.2SG.SUBJ
 ‘Ne írd azt!’
- c. **Mi grapsete to!*
 NEG ír.2PL.IMP az.ACC
 ‘Ne írjátok azt!’
- d. (*Na mi to grapsete!*)
 PART NEG az.ACC ír.2PL.SUBJ
 ‘Ne írjátok azt!’

(Han 1998: 13, a glosszák az enyéme)

- (2) a. **¡No lee lo!* spanyol
 NEG olvas.2SG.IMP az.ACC
 ‘Ne olvasd azt!’
- b. *¡No lo leas!*
 NEG az.ACC olvas.2SG.SUBJ
 ‘Ne olvasd azt!’
- c. *¡No leer lo!*
 NEG olvas.INF az.ACC
 ‘Ne olvasd azt!’

(Han 1998: 14, a glosszák az enyéme)

- (3) a. **¡No hablad le!* spanyol
 NEG beszél.2PL.IMP neki
 ‘Ne beszéljetez hozzá!’
- b. *¡No le habléis!*
 NEG neki beszél.2PL.SUBJ
 ‘Ne beszéljetez hozzá!’
- c. *¡No hablar le!*
 NEG beszél.INF neki
 ‘Ne beszélj hozzá!’

(Han 1998: 14, a glosszák az enyéme)

Az olasz nyelvben a felszólítás egyes szám második személyben nem tagadható (4 a), míg többes szám második személyben megjelenhet a tagadószó (4 c). A tiltást egyes szám második személyben infintívusszal fejezik ki (4 b).

- (4) a. * *Non telefona le!* olasz
 NEG hív.2SG.IMP neki
 ‘Ne hívd őt!’
- b. *Non telefonare le!*
 NEG hív.INF neki
 ‘Ne hívd őt!’
- c. *Non telefonate le!*
 NEG hív.2PL.IMP neki
 ‘Ne hívjátok őt!’

(Han 1998: 14, a glosszák az enyéme)

Az olaszban az egyes szám második személyű felszólító igének egyedi felszólító paradigmája van, míg a többes szám második személy egybeesik a kijelentő formával. Emiatt Zanuttini (1991) az egyes szám második személyű alakra valódi felszólításként (*true imperatives*), míg a többes szám második személyűre helyettesítő felszólításként (*suppletive imperatives*) utal.

A franciában, a németben, a bolgárban, a szerb-horvátban és az angolban megengedett a tagadás a felszólító mondatokban.

- (5) a. *Ne chante pas!* francia
 NE énekel.2SG.IMP NEG
 ‘Ne énekelj!’
- b. *Ne chantez pas!*
 NE énekel.2PL.IMP NEG
 ‘Ne énekeljete!’

(Han 1998: 15, a glosszák az enyéme)

- (6) a. *Schreib nicht!* német
 ír.2SG.IMP NEG
 ‘Ne írd!’

b. *Schreibt nicht!*

ír.2PL.IMP NEG

‘Ne írjatok!’

(Han 1998: 15, a glosszák az enyéme)

(7) a. *Ne četi!*

bolgár

NEG olvas.2SG.IMP

‘Ne olvass!’

b. *Ne četete!*

NEG olvas.2PL.IMP

‘Ne olvassatok!’

(Han 1998: 16, a glosszák az enyéme)

(8) a. *Ne čitaj!*

szerb-horvát

NEG olvas.2SG.IMP

‘Ne olvass!’

b. *Ne čitajte!*

NEG olvas.2PL.IMP

‘Ne olvassatok!’

(Han 1998: 16, a glosszák az enyéme)

Han (1998) szerint ezek az adatok a következő kérdéseket vetik fel:

(i) Miért lehet a felszólítás kompatibilis a tagadással egyes nyelvekben, másokban pedig miért nem?

(ii) Az olaszban miért csak a helyettesítő felszólítással kompatibilis a tagadás, a valódi felszólítással miért nem?

(iii) Ha egy nyelvben nem megengedett a negatív felszólítás, miért pont a kötőmóddal vagy az infinitívussal helyettesítik?

A következő részekben tárgyalt munkák ezekre a kérdésekre keresik a választ. Minden esetben arra a következtetésre jutnak, hogy az egyes nyelvek felszólító mondatainak eltérő szintaktikai szerkezete tehető felelőssé azért, hogy az adott nyelv engedélyez-e valódi tiltást vagy sem. Ez az áttekintés azért lényeges, mert a valódi tiltó mondatok szempontjából a nyelvek közti különbségeknek a magyarázata megvilágíthatja, illetve meg is fogja világítani a magyar felszólító és tiltó mondatok szerkezetének egyes aspektusait.

3.1.2 Laka (1990)

Laka (1990) a tagadás szintaktikai természetével foglalkozó disszertációjában kitér az egyik alfejezetben a spanyol felszólító mondatok kérdésére is. A szerző mellett érvel, hogy a tagadás nem egy szintaktikai kategória, hanem egyike az absztrakt szintaktikai kategóriák értékének. A tagadást egy úgynevezett ΣP projekcióban feltételezi, amely más szintaktikai operátorokat is tartalmazhat, mint például az állítást vagy egyes hangsúlyos elemeket.

Laka (1990) azt állítja, hogy a spanyolban a felszólítás a Σ -ban generálódik, ugyanott, ahol a tagadószó is. A szerző megállapítja, hogy ez a fajta felfogás magyarázatot ad a spanyolban a felszólítás és a tagadás kiegészítő eloszlására. A spanyolban ugyanis nem léteznek valódi tiltó mondatok, a tagadás nem kompatibilis a felszólítással (lásd a (2)-(3)-as példákat). Laka (1990) azt mondja, hogy a spanyolban azért lehetséges a valódi tiltó mondatokat a kötőmóddal helyettesíteni, mert a kötőmód a felszólítással ellentétben nem a Σ -ban, hanem egy másik mondatpozícióban, a Modal-ban generálódik.

Laka (1990) bemutatja, hogy a spanyol felszólító mondatok egyetlen olyan elemmel sem kompatibilisek, amelyek szintén a Σ -ban generálódnak (ilyenek például a tagadó névmások, az asszertív értékű *sí* 'igen, igenis, sőt', illetve a különböző állító partikulák).

Laka (1990) tisztában van azzal, hogy más nyelvekben (például: baszk, francia) léteznek valódi tiltó mondatok. Éppen ezért hangsúlyozza, hogy ezt az elemzést kimondottan a spanyol mondatokra feltételezi.

3.1.3 Zanuttini (1991, 1994, 1997)

Zanuttini (1991, 1994, 1997) arra keresi a választ, hogy az újlatin nyelvekben miért nem fér össze a tagadás a valódi felszólítással. Azt mondja, hogy ez azért van, mert a felszólító mondatok szerkezete hiányos: hiányzik belőle egy bizonyos funkcionális kategória, amelyet azonban a tagadás egyik fajtája megkövetel. Azokban a nyelvekben, amelyekben ilyen típusú a tagadás, nem jelenhet meg tagadó felszólítás.

3.1.3.1 Zanuttini (1991)

Zanuttini ebben a tanulmányában azt állítja, hogy az újlatin nyelvekben kétféle tagadás létezik (egy preverbális és egy posztverbális), amelyek a szerkezeti helyükben és a szelekciós tulajdonságaikban különböznek egymástól. Megpróbál számot adni arról, hogy miért nem fér

Ha megnézzük a magyar tiltó mondatokat, azt tapasztaljuk, hogy csak preverbális tiltószavunk van, mégis létezik tiltás valódi felszólítással, vagyis a Han (1998) által felvetett ellenpéldák közé felvehető a magyar is.

(11) Ne menj haza!

(12) *Menj ne haza!

Zanuttini (1991) elemzése kapcsán azonban nem az a valódi kérdés, hogy egy adott nyelv tagadószava preverbális vagy posztverbális pozícióban áll-e, ugyanis a tagadásnak nem ez az alapvető felosztása, hanem a tagadónak a TP projekcióhoz képesti pozíciója a fontos. Vagyis ha egy nyelvben az ige a TP projekció alatt marad, akkor a preverbális pozíciójú tagadása Neg-2 típusú is lehet. Elképzelhető tehát a bolgár és szerb-horvát esetén, hogy az ige a TP projekció alatt marad, így a preverbális tagadószavuk Neg-2 státuszú. A magyarban azonban ez a magyarázat nem állná meg a helyét, ugyanis Brody (1995) alapján azt kell gondolnunk, hogy az ige nem a TP alatt helyezkedik el. Brody (1995) emellett érvel, hogy a finit mondatok igéje legalább a T fejezékbe emelkedik, ugyanis a finit mondatokban – a nemfinit mondatokkal szemben – kötelező az igeinverzió tagadás és fókusz esetén. A szerző ezt a szórendet azzal magyarázza, hogy a FocP és a NegP projekciók feje, amelyek a TP projekció fölött helyezkednek el, mindig felvonzzák magukhoz a T fejet. Ez alapján tehát azt mondhatjuk, hogy Zanuttini (1991) javaslata nem alkalmazható a magyarra.

Zanuttini (1991) elemzésében az sem világos, hogy a valódi felszólító mondatokból miért hiányzik a TP projekció, míg a kijelentő, a kötőmód és az infinitívusz esetén megvan. A TP projekciónak lehet, de nem szükséges, hogy látható morfológiai realizációja legyen. Ebben az esetben joggal merül fel a kérdés, ha az infinitívusznak van, akkor a felszólításnak miért ne lehetne egy morfológiailag nem látható idő realizációja. Zanuttini (1991) azt állítja, hogy az újlatin nyelvekben a valódi felszólító mondatokban nem csak arról van szó, hogy nincs morfológiai realizációja az időnek, hanem még absztrakt idő projekciójuk sincs a szerkezetben. Ez az érvelés azonban nem teljesen világos. Abból, hogy a felszólító paradigma nem teljes szám és személy tekintetében, nem következik az időnélküliség a felszólító mondatokban. Ezenfelül felmerül a kérdés, hogy ha nincs TP projekció a valódi felszólító mondatokban, hogyan kaphat a mondat alanya nominatívuszi esetet. Továbbá, ha elfogadnánk azt a nézetet, hogy a TP projekció hiányzik a felszólító mondatokból, nem tudnánk megmagyarázni azokat a viszonylag ritka, ám mégis létező eseteket, amikor egy nyelvben

(például latin, spanyol, holland, bengáli) időjelölt felszólító mondatokkal találkozunk (lásd bővebben a 3.2.3-as alfejezetben).

Továbbá Zanuttini (1991) elemzésének az a pontja sincs megfelelően kidolgozva, hogy a Neg-1⁰ milyen összeköttetésben áll a TP-vel, miért van a NegP-1 projekció jelenléte a TP projekció jelenlétéhez kötve, és a NegP-2 miért nincs. Milyen viszony áll fent a két projekció között?⁵ Ugyan formálisan világos a viszony és a kíváncsóság természete (a Neg-1 egy fej, aminek az a szelekciós kíváncsága, hogy a TP legyen a testvére, vagyis a Neg-1 fej TP-t vonz szintaktikai vonzatként), de végső soron maga a kíváncsóság nem több stipulációnál.

3.1.3.2 Zanuttini (1994)

Zanuttini (1994) ebben a tanulmányában továbbgondolja az 1991-es elméletét, és ahelyett, hogy a TP projekció hiányához kötné a valódi felszólító mondatok és a preverbális tagadás inkompatibilitását, amellet érvel, hogy a valódi felszólító mondatokban a preverbális tagadás hiánya és az ige előfordulási helye levezethető abból, hogy bizonyos funkcionális projekciók hiányoznak a szerkezetből.

Zanuttini (1994) leírja, hogy míg a legtöbb nyelvben a helyettesítő felszólítás klitikum–ige, a valódi felszólítás pedig ige–klitikum szórendet mutat, addig az olaszban mind a helyettesítő, mind a valódi felszólító mondatok esetén az ige–klitikum szórend a jellemző. A szerző Kayne (1991, 1994) alapján azt állítja, hogy mindegyik mondatípusban úgy áll elő ez a szórend, hogy az ige felmozog a klitikumot tartalmazó funkcionális projekció fölé. Mivel az olaszban ugyanaz az ige–klitikum szórend van helyettesítő és valódi felszólításban, arra következtethetünk, hogy mindkét felszólító mondatípusban az ige mozog a klitikum fölé. Ugyanakkor a helyettesítő felszólítás kompatibilis a preverbális tagadással, a valódi felszólítás azonban nem.

Zanuttini (1994) amellet érvel, hogy míg az infinitívuszi, a gerundívumi és a helyettesítő felszólítás a funkcionális projekciók mindegyikét tartalmazza, a valódi felszólítás nem, ugyanis a felszólító ige morfológiája hiányos (defektív) abban az értelemben, hogy csak egyes

⁵ Zanuttini (1994) azt írja, hogy nem előd nélküli az az elgondolás, miszerint bizonyos tagadó elemek érzékenyek az idő jelenlétére. Például Kayne (1975) és Pollock (1989) azt állítják, hogy a franciában a *ne* azért nem fordulhat elő a befejezett melléknévi igenéven (past participle), mert hiányzik az idő erről az igeformáról. Pearce (1990, 1991) azt mondja, hogy az ófranciában azért nem tagadhatók az infinitívuszok, mert nincs bennük TP projekció. Ouhalla (1990, 1991) azt írja, hogy bizonyos NegP projekciók szelektálhatnak TP-t komplementumukként. Azonban ezeknél az elméleteknél sem világos, hogy mi is a pontos kapcsolat a tagadás és az idő között.

szám második személyben fordulhat elő. A következő szerkezetet javasolja azokra a mondatokra, amelyek az összes funkcionális projekciót tartalmazzák:

(13) $[_{CP} [C^0 [_{PolP} [_{Pol} Pol^0 [_{FP-1} [F-1^0 [_{FP-2} [F-2^0 [_{FP-3} [F-3^0 [...]]]]]]]]]]]]]$

(A zárójelézést én készítettem Zanuttini 1994: 134 alapján.)

A PolP (Polarity Phrase) egy funkcionális projekció, amelynek a feje tartalmazhat pozitív vagy negatív jegyet attól függően, hogy milyen lexikális elemmel van egyeztetve a mondatban. Ha negatív jelölő van a mondatban, akkor a Pol⁰-nak is negatív a jegye, és a tagadószó oda mozog.⁶ Ha van olyan elem a mondatban, ami emfatikus állítást jelöl, akkor az is a PolP-be mozog, és a mondat emfatikus állítást fog kifejezni. Ha nincs a mondatban sem nyílt tagadó elem, sem emfatikus állítást jelölő elem, akkor a Pol⁰ pozitív jegyet tartalmaz, az ige mozog oda az LF szintjén, és a mondat állítást fog kifejezni. A cikk nem nevezi meg pontosan az FP-vel jelölt funkcionális projekciók kategóriacímekjét. Zanuttini (1994) azt mondja, hogy az egyenes, klitikum–ige szórend úgy áll elő a mondatokban, hogy az ige az FP-3 projekció fejéhez, a névmási klitikum pedig az FP-2 projekció fejéhez van balról csatolva. A fordított szórend úgy áll elő például az olasz helyettesítő felszólító mondatokban, hogy az ige az FP-1 projekció fejéhez csatolódik balról, a klitikum pedig ugyanúgy az FP-2 fejéhez.

Zanuttini (1994) szerint a valódi felszólító mondatokból hiányzik az FP-1 projekció, vagyis a valódi felszólító mondatok szerkezete a következőképp alakul:

(14) $[_{CP} [C^0 [_{PolP} [_{Pol} Pol^0 [_{FP-2} [F-2^0 [_{FP-3} [F-3^0 [...]]]]]]]]]]]$

(A zárójelézést én készítettem Zanuttini 1994: 136 alapján.)

Mint a helyettesítő felszólításban, a klitikum itt is az FP-2 projekció fejéhez van csatolva. Mivel nincs FP-1 projekció ebben a szerkezetben, a felszólító igét a PolP projekció fejéhez kell balról csatolni, hogy előállhasson az ige–klitikum szórend.

Zanuttini (1994) amellett érvel, hogy a helyettesítő felszólítás esetén azért megengedett a preverbális tagadás, mert a tagadószó a Pol⁰-hoz van csatolva, az ige pedig az F¹-hez.

⁶ A preverbális és poszterverbális tagadást úgy magyarázza Zanuttini (1994), hogy a poszterverbális tagadás esetén a Pol⁰ tagadójegye egy gyenge jegy, ezért fedetten, az LF szinten vonzza magához a tagadószót, míg a preverbális tagadás esetén erős ez a jegy, így a tagadószó nyíltan mozog ebbe a pozícióba. Az elméletnek ez a pontja nem tűnik megalapozottnak, ugyanis Zanuttini (1994) nem indokolja meg, mitől erős vagy gyenge a Pol⁰ tagadójegye.

Azonban a tagadás nem megengedett a valódi felszólítás esetén, ugyanis a tagadás a Pol⁰-ban van, így az igének nincs hova csatolódnia. Nem világos, hogy az ige miért csatolódhat a Pol⁰-hoz. Milyen polaritásértéke van az igének, amiért felmozoghat ebbe a fejbe?

Han (1998: 18) felhívja a figyelmet arra, hogy Zanuttini ezen elmélete sem terjeszthető ki a balkáni nyelvekre. Nem magyarázza meg, hogy a görögben a valódi felszólítás miért nem kompatibilis a tagadással, a bolgárban és a szerb-horvátban pedig miért igen. Persze mondhatnánk, hogy a bolgárban és a szerb-horvátban van egy extra funkcionális projekció a PolP alatt, ahova az ige csatolódhat valódi felszólítás esetén, de akkor meg kellene magyaráznunk, hogy a görögben ez miért nincs meg.

Nem világos továbbá, hogy mi is az az FP-1 projekció, és miért pont ez hiányzik a valódi felszólító mondatokból. Kérdés továbbá az is, hogy a felszólító ige morfológiai defektivitása miért hat ki a szintaktikai szerkezetre.

3.1.3.3 Zanuttini (1997)

Zanuttini (1997) ebben a cikkében is arra keresi a választ, hogy az olaszban a valódi felszólító mondatok miért nem állhatnak preverbális tagadószóval. Továbbá hogy miért lehetséges az, hogy a helyettesítő felszólító mondatok engedélyeznek preverbális tiltószt.⁷

Zanuttini (1997) az olasz mondatoknak a következő mondat szerkezetet tulajdonítja:

(15) [CP... [TP-1... [NegP-1 [Neg non] [MoodP...]]]]

(A zárójelezést én készítettem Zanuttini 1997: 141 alapján.)

A szerkezetben látható funkcionális projekciók (CP > TP-1 > NegP-1 > MoodP) hierarchiáját Cinque (1999) funkcionális fejek hierarchiájának elmélete segítségével határozza meg.

⁷ Az olaszban a helyettesítő felszólítást ki lehet fejezni kötőmóddal, kijelentő móddal, infinitívusszal, ami látható vagy nem látható segédigével áll, vagy gerundívummal, ami szintén látható vagy nem látható segédigével áll. Zanuttini (1997) Kayne (1992) alapján azt mondja, hogy az olaszban a negatív infinitívuszi mondatokban, amelyek tiltást fejeznek ki, jelen van egy üres modális segédige. Ezt abból vezeti le, hogy egyes észak-olasz nyelvjárásokban nyíltan realizálódik ez a segédige. A padovaiban például a *stá* modális segédigével fejezik ki a negatív parancsot, azonban a nem-negatív mondatokban ez a segédige nem jelenhet meg.

(i) *No stá parlare!* padovai
NEG AUX beszélni
'Ne beszélj!'

(Zanuttini 1997: 119, a glosszák az enyémekek)

(ii) **Stá parlare!*
AUX beszélni
'Beszélj!'

(Zanuttini 1997: 119, a glosszák az enyémekek)

Zanuttini (1997) megvizsgálja a különböző határozószók elhelyezkedését az olasz mondatokban, és ez alapján azt mondja, hogy a TP projekció magasabban van, mint a MoodP, illetve, hogy az olasz preverbális tagadóelem a TP-1 és a MoodP projekciók között helyezkedik el. Az olyan olasz időhatározók, mint például az *ogg* ‘ma’ vagy az *adesso* ‘most’, a TP projekció specifikálójában vannak a nem felszólító mondatokban, és ezek megelőzik a preverbális tagadószt (16 a). Ezzel szemben az olyan határozószók, mint például a *forse* ‘talán’, a MoodP projekció specifikálójában helyezkednek el, és ezek követik a preverbális tagadószt (16 b).

- (16) a. *Gianni oggi non si sente bene.* olasz
 Gianni ma NEG maga érzi jól
 ‘Gianni ma nem érzi jól magát.’

(Zanuttini 1997: 138, a glosszák az enyéme)

- b. *Gianni non ha forse voluto restare.*
 Gianni NEG AUX talán akar.PAST maradni
 ‘Gianni talán nem akart maradni.’

(Han 1998: 22, a glosszák az enyéme)

A szerző a CP projekcióba helyezi el a felszólító mondatok [IMPER] jegyét, amit kötelező ellenőrizni. Mind a valódi, mind a helyettesítő állító felszólító mondatokban az ige a CP projekció fejébe mozog, hogy ellenőrizze ezt a jegyet. Ezt a mozgást Zanuttini azzal bizonyítja, hogy a MoodP specifikálóban elhelyezkedő *di sicuro* ‘feltétlenül’ határozószót megelőzi az ige mindkét felszólító mondat típusban:

- (17) a. *Fallo di sicuro!* olasz
 csinál.2SG.IMP.azt feltétlen
 ‘Feltétlenül csináld azt!’

(Zanuttini 1997: 143, a glosszák az enyéme)

- b. **Di sicuro fallo!*
 feltétlen csinál.2SG.IMP.azt
 ‘Feltétlenül csináld azt!’

(Han 1998: 23, a glosszák az enyéme)

- c. *Fatelo di sicuro!*
csinál.2PL.IND.azt feltétlen
'Feltétlenül csináljátok azt!'

(Zanuttini 1997: 143, a glosszák az enyéme)

- d. *?*Di sicuro fatelo!*
feltétlen csinál.2PL.IND.azt
'Feltétlenül csináljátok azt!'

(Han 1998: 24, a glosszák az enyéme)

A felszólító mondatok [IMPER] jegyét nemcsak ige ellenőrizheti, hanem igejegy, preverbális tagadóelem vagy akár mondatbevezető is. Azonban nemcsak a felszólító mondatok illokúciós ereje, hanem a mód is realizálódik a szintaxisban. Zanuttini (1997) azt mondja, mivel a felszólító igealak morfológiailag defektív, nincs [Mood] jegye, amit ellenőrizhetne a MoodP projekció fejében, míg a kötőmódú, a kijelentő, illetve az infinitívuszi és a gerundívumos alakoknak van.⁸ A szerző szerint a preverbális tagadószó a MoodP-t vonzza, és a MoodP projekció [Mood] jegyét ellenőriznie kell az igének. Vagyis azért nem lehetséges valódi felszólítás preverbális tagadószóval, mert nem lenne ellenőrizve a MoodP projekció fejében lévő [Mood] jegy.

Han (1998) azt mondja, hogy Zanuttini (1997) érvelése stipulációkon alapszik. Nem világos például, hogy az infinitívuszi igéknek miért van módjegyük és a felszólítóknak miért nincs. Számos nyelvben például a felszólító igealak megkülönböztetett morfológiával bír, mely a lexikális megtestesülése a módjegynek. Továbbá az sem világos, hogy a Neg fej hogyan tud MoodP-t vonzani. Végül Zanuttini elemzése nem terjeszthető ki a balkáni nyelvekre: nem tudnánk megmagyarázni, hogy bolgárban és a szerb-horvátban a felszólító ige miért tudja ellenőrizni a [Mood] jegyet, a görögben pedig miért nem tudja (Han 1998: 25).

A 3.2.3-as alfejezetben látni fogjuk, hogy a magyar felszólító mondatokban is – más nyelvek felszólító mondataihoz hasonlóan – elengedhetetlen a MoodP projekció jelenlétének feltételezése. Vagyis Zanuttini (1997) elemzése nem alkalmazható a magyarra sem.

⁸ Zanuttininek azért van szüksége arra, hogy láthatatlan segédigét feltételezzen az infinitívuszi és a gerundívumos szerkezetekben, hogy a segédige ellenőrizhesse a [Mood] jegyet a MoodP projekcióban. Ez a feltételezése azonban spekulatív (lásd bővebben a 7. lábjegyzetben).

3.1.4 Rivero (1994), Rivero és Terzi (1995)

Rivero (1994), illetve Rivero és Terzi (1995) arra a kérdésre keresik a választ, hogy miért léteznek valódi tiltó mondatok például a szerb-horvátban vagy az ógörögben, és miért nincsenek például a spanyolban, a katalánban, az olaszban vagy a mai görögben.

A szerzők a következő szerkezetet tulajdonítják az általuk vizsgált nyelvek mondatainak:

(18) $[_{CP} C^0 [_{NegP} Neg^0 [_{IP} I^0 [_{VP} V^0]]]]$

(Rivero, 1994: (20), Rivero és Terzi 1995: 306)

Amellett érvelnek, hogy a C fej tulajdonsága határozza meg, hogy egy nyelvben léteznek-e tiltó mondatok vagy sem. A görög és a spanyol esetében a C^0 erős felszólító módjegyet hordoz, amit nyílt igemozgatással ellenőrizni kell. Rivero (1994), illetve Rivero és Terzi (1995) ezt a kötelező nyílt mozgatást a klitikumok szórendi helyének segítségével tudják kimutatni. A görögben és a spanyolban a tárgyi klitikumnak követnie kell az igét a felszólító mondatokban.

(19) a. *Diavase to!* görög
 olvas.2SG.IMP az.ACC
 ‘Olvasd!’

(Rivero és Terzi 1995: 304, a glosszák az enyéme)

b. **To diavase!*
 az.ACC olvas.2SG.IMP
 ‘Olvasd!’

(Han 1998: 26, a glosszák az enyéme)

(20) a. *¡Lee-lo!* spanyol
 olvas.2SG.IMP-az.ACC
 ‘Olvasd!’

(Rivero and Terzi 1995: 304, a glosszák az enyéme)

b. **¡Lo lé!*
 az.ACC olvas.2SG.IMP
 ‘Olvasd!’

(Han 1998: 27, a glosszák az enyéme)

Rivero és Terzi (1995) Kayne (1994) nyomán azt feltételezik, hogy a klitikumok egy FP funkcionális projekcióban helyezkednek el, aminek a komplementuma az IP projekció:

(21) [CP C [FP CL [IP V]]]

(Rivero és Terzi 1995: 306)

Vagyis ahhoz, hogy a felszólító mondatokban az ige meg tudja előzni a tárgyi klitikumot, fel kell mozognia nyíltan a C fejbe.

A szerzők azt mondják, hogy a spanyolban és a görögben azért nincs engedélyezve a tiltás, mert a fejmozgatási megszorítás (*Head Movement Constraint*, Travis 1984) következtében a Neg⁰-ben levő tagadószó gátolja az ige C⁰-be történő nyílt mozgását, a tagadószó pedig nem inkorporálódhat az igebe szemben a szerb-horvátal és az ógöröggel.

Han (1998: 27) rámutat, hogy ez az elemzés megmagyarázza azt is, hogy az olaszban miért nem fér össze a tagadás az egyes szám második személyű felszólítással. Han (1998: 27) Zanuttini (1991) alapján azt mondja, hogy az olasz mondat szerkezet is úgy épül fel, hogy a CP dominálja a NegP-t, az pedig az IP projekciót. Az olasz a spanyolhoz és a göröghöz hasonlóan ige-klitikum szórendet mutat, vagyis a felszólító ige felmozog a C⁰-be.

- (22) a. *Telefona le!* olasz
 hív öt
 ‘Hívd fel!’
- b. **Le telefona!*
 öt hív
 ‘Hívd fel!’

(Han 1998: 27, a glosszák az enyémekek)

Az olaszban egyes szám második személyben azért nem létezik tiltás, mert a Neg⁰-ben levő tagadószó gátolja az ige C⁰-be történő mozgását.

(23) * $[_{CP} [C^0 [_{NegP} [_{Neg'} non [_{FP} [F' le [_{IP} [I' telefona \dots]]]]]]]]]$

Rivero (1994), illetve Rivero és Terzi (1995) a szerb-horvát és az ógörög esetén az erős felszólító módjegyet nem a C fejben, hanem az IP projekció fejében feltételezi. Ez azt jelenti,

hogy az ige csak az I^0 -be mozog. Érvelésük alapja, hogy a felszólító mondatokban a klitikum megelőzi az igét.

- (24) *Knjige im čitajte!* szerb-horvát
 könyvek nekik olvas.IMP.2PL
 ‘Olvassatok nekik könyveket!’

(Rivero és Terzi 1995: 310, a glosszák az enyéme)

Rivero és Terzi (1995) azt mondják, hogy ezekben a nyelvekben azért lehetségesek tiltó mondatok, mert az ige csak az I fejjel mozog fel, nem kell a Neg^0 -t kereszteznie.

- (25) a. *Čitajte!* szerb-horvát
 olvas.IMP.2PL
 ‘Olvassátok!’

(Rivero és Terzi 1995: 309, a glosszák az enyéme)

b. [_{CP} [_C C⁰ [_{IP} [_I čitajte ...]]]]

c. *Ne čitajte!*

NEG olvas.IMP.2PL

‘Ne olvassátok!’

(Rivero és Terzi 1995: 309, a glosszák az enyéme)

d. [_{CP} [_C C⁰ [_{NegP} [_{Neg} ne [_{IP} [_I čitajte...]]]]]]]]

A szerzők szerint a szerb-horvátban és az ógörögben egyik illokúciós operátor sem a CP projekció fejében foglal helyet, hanem az I^0 -ben. Azt mondják, hogy a C fej a *Last Resort* (végső mentés) típusú mozgások célpontja lehet. A kérdéses nyelvekre érvényes a Wackernagel-törvény, mely szerint a klitikumoknak kötelezően a második helyen kell állniuk. Ha a mondatban nem történik topikalizáció, az ige *Last Resort* mozgásként a C fejbe kerülhet ezzel megelőzve a klitikumot.

- (26) a. *Čitajte je!* szerb-horvát
 olvas.IMP.2PL az.ACC
 ‘Olvassátok azt!’

(Rivero és Terzi 1995: 309, a glosszák az enyéme)

b. [_{CP} [_C Čitajte_i [_{FP} [_F je [_{IP} [_I t_i ...]]]]]]]]

- c. *Knjige im čitajte!*
 könyvek nekik olvas.IMP.2PL
 ‘Olvassatok nekik könyveket!’

(Rivero és Terzi 1995: 310, a glosszák az enyéme)

- d. [CP [C' C⁰ [TOPP [TOP' Knjige [FP [F' im [IP [I' čitajte...]]]]]]]]

Az (26 b) példában ábrázolt mozgatus nem függ össze szintaktikai jegyellenőrzéssel, ugyanis Rivero és Terzi (1995) elméletében a szerb-horvát nyelvben az erős felszólító módjegyet az IP projekció tartalmazza. Ennek a mozgatusnak mindössze az a kiváltója, hogy a klitikum ne legyen mondatkezdő pozícióban. A (26 d) mondatban topikalizáció történik, így az igének nem kell felmozognia a C⁰-be, ugyanis a topiknak köszönhetően a klitikum nincs mondatkezdő pozícióban.

Véleményem szerint Rivero (1994), illetve Rivero és Terzi (1995) elemzése nem tartható. A felszólító mondatokban jelen levő operátor a tagmondat típusáért felelős, akárcsak a kérdő operátor a kérdő mondatokban. A generatív szintaktikai irodalom szerint a mondatszerkezet legtetején található projekció határozza meg a tagmondat illokúciós erejét. A mondat illokúciós erejének szelektációs tulajdonságai határozzák meg, hogy milyen projekciók jelenhetnek meg az adott szerkezetben, szelektálni pedig csak lefelé lehet. Nem tartható tehát az a nézet, hogy egyik nyelvben itt, a másik nyelvben máshol helyezkedik el a tagmondat típusát meghatározó operátor. Ha a felszólító operátor nyelvenként eltérő pozícióban helyezkedne el, akkor a következő két dolgot várnánk:

i) Nyelvenként eltérő volna a felszólító operátor hatóköre, ami nincs így, ugyanis ennek van a legnagyobb hatóköre a mondatban. A felszólító mondatokat csak a következőképp tudjuk parafrázálni: *Legyen az, hogy...* (Frege 1918).

ii) Azoknak a mondatoknak, amelyekben az operátor az IP-ben van, és tartalmaznak az IP feletti részben más, szemantikailag releváns elemet (például fókusz), mást kellene jelentenie a hatóköri különbségek miatt, mint azoknak, amelyekben a CP/ForceP-ben vesszük fel az operátort. Ennek illusztrálásához a felszólítást párhuzamba állítom a *kell* deontikus modalitást tartalmazó mondatokkal.

(27) Kevesen kell, hogy részt vegyenek.

A (27)-es példamondat jelentése kétféleképp értelmezhető aszerint, hogy a modális operátor a *kevesen* fókusz kifejezés alatt vagy felett veszi fel a hatókörét. Ha a *kevesen*

nagyobb hatókörrel bír, mint a modális operátor (*kevés* > \square), akkor a fókusz kifejezés specifikus lesz, vagyis a mondatot úgy értelmezhetjük, hogy kevés olyan ember van, akiknek kötelező részt venni a rendezvényen, és egyébként rajtuk kívül megjelenhetnek akár sokan is. Ha a modális operátornak van nagyobb hatóköre (\square > *kevés*), akkor a *kevesen* kifejezés elveszíti a specifikus olvasatát, és a mondat jelentése úgy módosul például, hogy kevesen kell, hogy megjelenjenek ahhoz, hogy a rendezvényen ne törjön ki a pánik. Ez a jelentés kizárja azt, hogy a rendezvényen sokan megjelenhessenek. Mindezek után megvizsgálom, hogy mi történik a felszólító a mondatokban:

(28) Kevesen vegyenek részt! IMP > KEVÉS
*KEVÉS > IMP

(29) Vegyenek részt kevesen! IMP > KEVÉS
*KEVÉS > IMP

A (27)-es példamondattal ellentétben a (28)-as és a (29)-es mondatokban hiányzik a kétféle hatóköri olvasat. A felszólító mondatokban nem jelenik meg a specifikus olvasat, ugyanis a felszólítás kizárja azt, hogy többen is részt vehessenek a rendezvényen:

(30) # Kevesen vegyenek részt, de akár többen is részt vehetnek!

(31) # Vegyenek részt kevesen, de akár többen is részt vehetnek!

Mindezeket figyelembe véve azt mondhatjuk, hogy a magyarban a felszólításnak nagyobb hatóköre van, mint a fókusz, tehát a felszólító jelentés kialakulásáért felelős elemet valahol a fókusz felett kell felvinnünk a mondatszerkezetben.

Rivero és Terzi (1995) elemzése kapcsán még egy másik jelentős problémába ütközhetünk. Ha a felszólító operátor I^0 -ben van, akkor a tagadás hatókörébe esik. Mondatszintű tagadással azonban csak propozíciót lehet tagadni, tehát olyan megnyilatkozást, amely igazságértékkel rendelkezik.⁹ A felszólításnak viszont nincs igazságértéke, tehát a tagadás nem lehet nagyobb hatókörű, mint a felszólítás.

Zeijlstra (2006) szerint az is probléma Rivero (1994), illetve Rivero és Terzi (1995) elemzésével, hogy nem világos az, hogy az újlatin nyelvekben miért nem kliticizálódhat a

⁹ A mondatszintű tagadást meg szokás különböztetni az összetevő tagadástól (*két nem nagyon izgalmas kérdés*) és a szószintű tagadástól (*nemlét*).

tagadószó a felszólító igéhez, és miért nem mozoghatnak tovább egységként a CP projekció fejébe, ahogyan azt Han (2001) feltételezi is. Rizzi (1982) is megfigyelte, hogy a particípiumot és infinitívuszt tartalmazó szerkezetekben a segédige a C^0 -be mozog. Ha tagadás is van a mondatban, akkor a tagadás és a segédige komplex fejként mozog a C^0 -be.

- (32) a. $[[C^0 \textit{avendo}] \textit{Gianni fatto questo}]$ olasz
 AUX.IMPERF Gianni csinál.PARTIC ez
 ‘Miután Gianni ezt megtette, ...’
- b. $[[C^0 \textit{non avendo}] \textit{Gianni fatto questo}]$
 NEG AUX.IMPERF Gianni csinál.PARTIC ez
 ‘Miután Gianni ezt nem tette meg, ...’

(Zeijlstra 2006: 407)

Zeijlstra (2006) nem lát magyarázatot arra, hogy ha a *non* ‘nem’ tagadószó hozzácsatolódhat a segédigéhez, illetve az infinitívuszi igéhez is, akkor miért nem csatolódhat a felszólító igéhez is.

3.1.5 Han (1998, 2001)

Han (1998, 2001) amellet érvel, hogy a felszólító operátor helye minden nyelvben a CP projekció fejében van, és az a nyelvek parametrikus tulajdonsága, hogy nyíltan vagy fedetten mozog ide az ige, hogy ellenőrizze a felszólító jegyét. Vagyis Zanuttinihoz hasonlóan Han sem fogadja el Rivero (1994), illetve Rivero és Terzi (1995) elemzését, miszerint az dönti el, hogy egy nyelvben van-e valódi tiltás, hogy hol található a szerkezetben a felszólító mondat típusát jelölő jegy.

Az irodalomban többfajta érvelés is található arra, hogy az ige azért mozog a C^0 -be, mert a C^0 hordoz egy felszólító operátort. A következőkben ezeket az érveket mutatom be Han (1998, 2001) alapján.

3.1.5.1 Az alanyi pozíció

Az alany pozíciójának meghatározása érvként szolgál arra, hogy a felszólító operátor a CP projekcióban található. Megfigyelhetjük, hogy ha a német felszólító mondat kiejtett alanyt tartalmaz, akkor az ige megelőzi az alanyt.

- (33) a. *Schreib du den Aufsatz!* német
 ír.2SG.IMP te a.ACC cikk
 ‘Írd meg a cikket!’
- b. **Du schreib den Aufsatz!*
 te ír.2SG.IMP a.ACC cikk
 ‘Írd meg a cikket!’

(Han 1998: 32, a glosszák az enyéme)

A német eldöntendő kérdésben is azt látjuk, hogy az ige megelőzi az alanyt.

- (34) a. *Schreibst du den Aufsatz?* német
 ír.2SG.IND te a.ACC cikk
 ‘Megírtad a cikket?’
- b. **Du schreibst den Aufsatz?*
 te ír.2SG.IND a.ACC cikk
 ‘Megírtad a cikket?’

(Han 1998: 32, a glosszák az enyéme)

Abból, hogy az ige a felszólításban és a kérdésben egyaránt megelőzi az alanyt, arra következtethetünk, hogy az ige mindkét mondatfajtaiban ugyanabban a szerkezeti pozícióban foglal helyet (Han 1998: 32).

Han (1998: 32) den Besten (1989) megfigyeléseire támaszkodva azt állítja, hogy a németben a gyenge tárgyi névmás leggyakrabban közvetlenül a mondatbevezető jobb oldalán áll (35 a), de olykor feltűnhet közvetlenül az alany után is (35 b).

- (35) a. ..., *daß ihm Karl ein Buch geschenkt hat.* német
 hogy neki Károly egy.ACC könyv ajándékoz.PARTIC AUX.3SG
 ‘..., hogy Károly könyvet ajándékozott neki.’
- b. ..., *daß Karl ihm ein Buch geschenkt hat.*
 ..., hogy Károly neki egy.ACC könyv ajándékoz.PARTIC AUX.3SG
 ‘..., hogy Károly könyvet ajándékozott neki.’

(Han 1998: 32 den Besten 1989-et idézve, a glosszák az enyéme)

Han (1998) megmutatja den Besten (1989) alapján, hogy az eldöntendő kérdéseknél is megjelenhet a gyenge tárgyi névmás közvetlenül az alany előtt (36 a) vagy az alany után (36 b).

- (36) a. *Werden sich diese Leute verteidigen?* német
 fog.3PL.IND maguk ezek emberek megvédeni
 ‘Megvédik magukat ezek az emberek?’
- b. *Werden diese Leute sich verteidigen?*
 fog.3PL.IND ezek emberek maguk megvédeni
 ‘Megvédik magukat ezek az emberek?’

(Han 1998: 33, a glosszák az enyémekek)

Feltehetőleg a *dass* ‘hogy’ kötőszó a C fejből található. Ebből következtet den Besten (1989) arra, hogy az eldöntendő kérdésekben az igének a C fejből kell állnia, a mellékmondati kötőszóhoz hasonlóan. Hiszen a két mondatfajta szórendileg egyformán viselkedik a gyenge tárgyi névmás a kötőszóhoz és az alanyhoz, illetve az igéhez és az alanyhoz képest (Han 1998: 33).

Ha megvizsgáljuk a felszólító mondatokat, azt látjuk, hogy az eldöntendő kérdéshez hasonlóan viselkedik a bennük található gyenge tárgyi névmás.

- (37) a. *Schreib es du!* német
 ír.IMP.2SG az.ACC te
 ‘Írd meg!’
- b. *Schreib du es!*
 ír.IMP.2SG te az.ACC
 ‘Írd meg!’

(Han 1998: 33, a glosszák az enyémekek)

Mindebből arra következtethetünk, hogy a felszólító mondatokban az eldöntendő kérdésekhez hasonlóan a C fejből helyezkedik el az ige (Han 1998: 33).

Az angol felszólításban az alany megelőzi az igét. Azonban, ha *do* betoldás van a felszólító mondatban, nevezetesen tagadó felszólításról vagy emfatikus felszólításról van szó, a *do* megelőzi az igét (Han 1998: 33).

- (38) a. *You open the door!* angol
 te nyit az ajtó
 ‘Nyisd ki az ajtót!’
- b. *Don’t anybody move!*
 AUX.NEG senki mozdul
 ‘Senki ne mozduljon!’
- c. *Don’t you talk back to me!*
 AUX.NEG te beszél vissza PREP nekem
 ‘Ne beszélj vissza nekem!’
- d. *Do at least some of you have a try!*
 AUX PREP legalább néhány PREP te AUX egy próba
 ‘Legalább néhányan közületek próbálkozzanak!’

(Han 1998: 34 Davies 1986-ot idézve, a glosszák az enyémeek)

Ha azt feltételezzük, hogy a felszólító mondatokban az alany helye az IP specifikálóban van, akkor az a tény, hogy a *do* megelőzi az alanyt, arra enged következtetni, hogy a *do* egy az IP-nél magasabban levő funkcionális projekcióban helyezkedik el. Azonban gondolhatjuk azt is, hogy az alany helye a felszólító mondatokban a VP specifikálóban található szemben a többi mondattípussal (többek között Rupp 1999). Potsdam (1998) amellet érvel, hogy a felszólító mondatokban az alany helye az IP specifikálóban van. Ezt a megállapítását a határozószók elhelyezkedéséből és az alanyfüggő lebegő kvantorok (*subject-oriented floating quantifiers*) viselkedéséből vezeti le (Han 1998: 34). Potsdam (1998) kimutatja, hogy az alanyfüggő lebegő kvantorok megjelenhetnek felszólító mondatokban.

- (39) a. *The twins both be here for the pictures!* angol
 az ikrek mindkettő lenni itt PREP a fénykép
 ‘Mindkét iker legyen itt a fényképezkedésen!’
- b. *Rhett, Scarlet, and Lassie all get ready for their next scene!*
 Rhett Scarlet és Lassie mind kap kész PREP övék következő jelenet
 ‘Rhett, Scarlet és Lassie mindannyian készüljenek fel a következő jelenetre!’

c. *My children all come right here, I won't tolerate such misbehavior!*
 enyém gyerekek mind jön egyenesen itt én AUX.NEG tolerál
such misbehavior!

ilyen neveletlenség

‘Az összes gyerekem jöjjön ide, nem fogok semmiféle neveletlenséget tolerálni!’

d. *You be both waiting for me promptly at 3!*
 te lenni mindkettő vár.PART PREP engem pontosan PREP 3

‘Ti mindketten várjatok rám pontosan háromkor!’

(Han 1998: 34 Potsdam 1998-at idézve, a glosszák az enyéme)

Sportiche (1988) annak bizonyítására használta az alanyfüggő lebegő kvantorokat, hogy a mondat alanya lejjebbről indul a mondatban, mielőtt az IP specifikálóa érne. Az alábbi mondatban az alanyi kvantor, *all the rebels* ‘az összes lázadó’, a VP specifikálóból indul, és a *the rebels* ‘a lázadók’ az IP specifikálóa mozog fel lent hagyva az *all*-t ‘minden’ (Han 1998: 34).

(40) a. [*All [the rebels]*] *might have fled.* angol
 mind az lázadók AUX.MOD AUX.PERF elmenekül
 ‘Minden lázadó elmenekülhetett.’

b. [*The rebels*] *might have [all [--]] fled.*

(Han 1998: 34 Potsdam 1998-at idézve, a glosszák és a zárójelezések az enyéme)

Han (1998: 35) Postdam (1998) megfigyelései alapján azt állítja, hogy az olyan határozószók, mint a *simply* ‘egyszerűen’ és a *just* ‘csak’ az alany és a főige között jelenik meg, vagyis ezeket a határozószókat az I’-hez, a VP-hez vagy a V’-hez csatolhatjuk.

(41) a. *He simply/just is incapable of it.* angol
 ő egyszerűen/csak van képtelen PREP az.ACC
 ‘Ő egyszerűen képtelen arra.’

b. *He is simply/just incapable of it.*
 ő van egyszerűen/csak képtelen PREP az.ACC
 ‘Ő egyszerűen képtelen arra.’

- c. **Simply/just he is incapable of it.*
 egyszerűen/csak ő van képtelen PREP az.ACC
 ‘Ő egyszerűen képtelen arra.’

(Han 1998: 35 Potsdam 1998-at idézve, a glosszák az enyéme)

A felszólító mondatokban ezek a határozószók nem előzhetik meg az igét.

- (42) *There's plenty of room.* angol
 EXPL.van sok PREP hely
 ‘Sok hely van.’
- a. *Everyone simply move to his right a little!*
 mindenki egyszerűen mozdul PREP övé jobb egy kicsi
 ‘Mindenki egyszerűen mozduljon kicsit jobbra.’
- b. **Simply everyone move to his right a little!*
 egyszerűen mindenki mozdul PREP övé jobb egy kicsi
 ‘Mindenki egyszerűen mozduljon kicsit jobbra.’
- (43) a. *Don't you just stand there like a bump on a log!*
 AUX.NEG te csak áll ott mint egy púp PREP egy farönk
 ‘Ne állj ott, mint egy fadarab.’
- b. **Don't just you stand there like a bump on a log!*
 AUX.NEG csak te áll ott mint egy púp PREP egy farönk
 ‘Ne állj ott, mint egy fadarab.’

(Han 1998: 35 Potsdam 1998-at idézve, a glosszák az enyéme)

Ha az angol felszólításban az alanyt a VP specifikálóban vennék fel, akkor a (42 b) és a (43 b) mondatoknak jónak kellene lenniük. Potsdam (1998) ebből a jelenségből azt a következtetést vonja le, hogy a felszólító mondatok alanya az IP specifikálóban helyezkedik el, akárcsak a többi mondattípus esetén (Han 1998: 35).

Ha az alany az IP specifikálóban van, akkor a *do*, illetve a *don't* a felszólító mondatokban a C fejben található, hiszen így tudja megelőzni az alanyt. Azonban a lexikális igék lejjebb vannak, mert azok követik az alanyt. Han (1998, 2001) azt feltételezi, hogy az angolban a lexikális igék csak az LF szintjén mozognak a C fejbe, hogy ellenőrizzék a felszólító jegyet. Abból, hogy az ige a C fejbe mozog a felszólító mondatokban, arra lehet következtetni, hogy

a felszólításért felelős operátor a CP projekcióban található. További érv erre az igék és klitikumok szórendi viszonya, amelyet a következő alpontban vizsgállok meg.

3.1.5.2 A klitikumok helye

A franciában, az olaszban, a spanyolban és a görögben a direkt tárgyi klitikumoknak követniük kell az igét felszólításban, szemben a többi mondattípussal (kijelentő, kötőmódú), ahol megelőzi az igét (Han 1998: 35).

(44) a. *Faites le!* francia
csinál.IMP.2SG. az.ACC
'Csináld!'

b. **Le faites!*
az.ACC csinál.IMP.2SG.
'Csináld!'

(Han 1998: 36, a glosszák az enyéme)

(45) a. *Diavase to!* görög
olvas.IMP.2SG. az. ACC
'Olvasd!'

(Rivero and Terzi 1995, (4a), a glosszák az enyéme)

b. **To diavase!*
az.ACC olvas.IMP.2SG.
'Olvasd!'

(Han 1998: 36, a glosszák az enyéme)

(46) a. *¡Lée-lo!* spanyol
olvas.IMP.2SG.-az.ACC
'Olvasd!'

(Rivero and Terzi 1995, 304, a glosszák az enyéme)

b. **¡Lo lée!*
az.ACC olvas.IMP.2SG.
'Olvasd!'

(Han 1998: 36, a glosszák az enyéme)

- (47) a. *Telefona le!* olasz
 felhív.IMP.2SG. őt
 ‘Hívd fel!’
- b. **Le telefona!*
 őt felhív.IMP.2SG.
 ‘Hívd fel!’

(Han 1998: 36, a glosszák az enyéme)

Kayne (1991, 1994) azt mondja, hogy a klitikumokat egy olyan funkcionális projekció fejéhez csatoljuk, amely az I fej felett van. A kötőmódú vagy a kijelentő mondatokban az ige az I fejbe mozog, és ez eredményezi a klitikum–ige szórendet (Han 1998: 36). Átvéve Kayne elemzését, Rivero (1994), illetve Rivero és Terzi (1995) a felszólítás ige–klitikum szórendjét úgy vezeték le, hogy az ige felmozog a C fejbe, ezzel megelőzve a klitikumot.

3.1.5.3 Az adverbiumok helye

A 3.1.3.3-as alfejezetben bemutattam, hogy Zanuttini (1997) a felső határozószók segítségével azt állapítja meg, hogy az olasz felszólító mondatokban az ige a CP projekció fejébe mozog (lásd bővebben a (17)-es példamondatokat).

Zanuttini (1997) a felszólító ige szerkezeti helyét a *ben* és *pure* ‘csakugyan’ határozószók szerkezeti helyéből is le tudja vezetni. Ha van segédige az olasz mondatban, akkor ezek a határozószók vagy az alany és a particípium között (48 a), vagy a segédige és az alany között helyezkednek el (48 b).

- (48) a. *?Avesse Gianni pur/ben capito il problema, ...* olasz
 AUX Gianni csakugyan megértette.PARTIC a probléma, ...
 ‘Ha Gianni csakugyan megértette volna a problémát, ...’
- b. *Avesse pur/ben Gianni capito il problema, ...*
 AUX csakugyan Gianni megértette.PARTIC a probléma, ...
 ‘Ha Gianni csakugyan megértette volna a problémát, ...’

(Han 2001: 304-305)

A fenti mondatokban az alany az IP specifikálóban van, a segédige pedig Rizzi (1982) és Cinque (1999) nyomán a C fejben. Zanuttini (1997) megmutatja, hogy az olasz felszólító

mondatokban a felszólító ige kötelezően megelőzi a *pure* és *ben* ‘csakugyan’ határozószókat. Ebből azt a következtetést vonja le, hogy a felszólító ige ugyanolyan magasan helyezkedik el a mondat szerkezetben, mint a segédige, vagyis a C fejben.

- (49) a. *Dagli* *ben* *una risposta!* olasz
 ad.2SG.IMP.neki csakugyan egy választ
 ‘Válaszolj már neki!’
- b. **Ben* *dagli* *una risposta!*
 csakugyan ad.2SG.IMP.neki egy választ
 ‘Válaszolj már neki!’

(Zanuttini 1997: 135)

- (50) a. *Fallo* *pure!* olasz
 csinál.2SG.IMP.azt csakugyan
 ‘Csináld csak!’
- b. **Pure* *fallo!*
 csakugyan csinál.2SG.IMP.azt
 ‘Csináld csak!’

(Zanuttini 1997: 135)

3.1.5.4 Nem létezik beágyazott felszólítás

Han (1998) Sadock és Zwicky (1985) és Palmer (1986) nézeteit követi, miszerint nem lehet a felszólítást beágyazni. Han (1998) szerint ez is egy érv arra nézve, hogy a felszólító mondatokban található felszólító operátor a C fejben van kódolva. Azért lehet ez érv, mert a mondatbeágyazás viszonya a szintaxisban a főige és a beágyazott mondat C pozíciója közti szelekciós viszonyban ölt testet, lévén, hogy a vonzatszelekció egy fej (itt: az ige) és az vonzatának (itt: CP) feje közötti viszony.

A szerző nem magyarázza meg, hogy miért nem ágyazható be a felszólítás, ha a C fejben van a direktív operátor.

A beágyazott felszólító mondatok kérdéskörére még visszatérek a 4. fejezetben.

3.1.5.5 Han (1998, 1999, 2001) elemzési javaslata a tiltó mondatokra

Han (1998, 1999, 2001) arra alapozza a tiltó mondatokra alkalmazott elemzését, hogy a felszólító operátort nem lehet tagadni. Vagyis a tiltó mondatoknak csak olyan olvasata lehetséges, amelyben a direktív illokúciós erőnek van nagyobb hatóköre. Ez nem csak a felszólító mondatok sajátossága, hanem ez a megállapítás igaz a kérdő és a kijelentő mondatokra is, ugyanis a kérdő és az állító erőt sem lehet tagadni.

- (51) a. *Don't call!* angol
 AUX.NEG hív.IMP.2SG
 ‘Ne hívj!’
 = Kötelező, hogy ne telefonálj.
 ≠ Nem kötelező, hogy telefonálj.
- b. *Nobody leave!*
 senki elmegy.IMP.3SG
 ‘Senki ne menjen el!’
 = Kötelező, hogy senki ne menjen el.
 ≠ Nem kötelező, hogy valaki elmenjen.

(Han 1998: 40, a glosszák az enyémekek)

Han (1998, 1999, 2001) elemzésének az alapja az, hogy minden nyelvben a CP projekció fejében található a direktív illokúciós operátor. Azt mondja, hogy azokban a nyelvekben, amelyekben a direktív operátor a tagadás hatókörébe esne, nem lehetséges a valódi tiltó mondatok használata, amelyekben pedig nem esik a tagadószó hatókörébe, azokban lehetséges. A következőkben ezt a két esetet mutatom be részletesebben.

A: Tiltómondatok nélküli nyelvek

Nem lehetséges tiltás a görög és a spanyol nyelvben, továbbá az olaszban egyes szám második személyben. Ahogyan azt láttuk a 3.1.4 pontban, ezekben a nyelvekben a felszólító igealak a C fejbe mozog nyíltan, jegyellenőrzés céljából.

Mindhárom nyelvben egy preverbális elemmel fejezhető ki a tagadás, ami klitikumszerűen viselkedik, vagyis egységet képez az igével, és komplex fejként mozognak a nyílt szintaxisban. Azt várnánk, hogy egységként felmozoghatnak a C fejbe, azonban ez nem lehetséges, mert

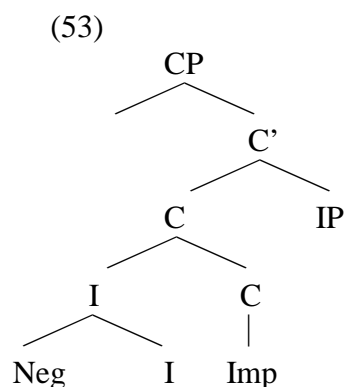
így Han (1998, 2001) szerint ezzel a felszólító operátor a tagadás hatókörébe kerülne. Ennek bizonyításához Kayne (1994) k-vezérlés definícióját használja.

(52) **A k-vezérlés fogalma** (Kayne 1994: 16)

X akkor és csak akkor k-vezérli Y-t, ha X és Y kategóriák és X nem tartalmazza Y-t (azaz X egyetlen szegmentuma sem dominálja Y-t) és minden olyan kategória, ami dominálja X-t, dominálja Y-t.

(Han 1998: 41)

Kayne (1994) definíciója szerint, amikor a tagadás és az ige a C fejhez csatolódik, a tagadás k-vezérli az igét, mert minden kategória, amely dominálja Neg^0 -et, dominálja I^0 -t is, és Neg^0 egyetlen szegmentuma sem dominálja I^0 -t. Másrészt viszont az ige nem k-vezérli a tagadást, mert az I^0 nem tartalmazza Neg^0 -et, azaz I^0 egy szegmentuma dominálja Neg^0 -et.

(Han 1998: 42)

Tehát a tagadás aszimmetrikusan hatókört vesz fel a felszólító ige felett, amely a felszólító operátor funkcióját felvéve a C^0 -hez csatolódik. Ez esetben az illokúciós operátort tagadnánk, ami nem lehetséges, tehát ezekben a nyelvekben ezért nem léteznek valódi tiltó mondatok.

A magyarban a tagadószó nem képez komplex fejet az igével, így nem is kerülhet a felszólító operátor a tagadás hatókörébe (lásd bővebben Surányi 2002a-t).

Han elemzésében nem világos, hogy a felszólító operátor miért nem a CP specifikálóban foglal helyet. A kérdő mondatok esetén a kérdő operátort is a CP projekció specifikálójában feltételezzük, ugyanis a kiegészítendő kérdések esetén a kérdőszó volna a kérdő operátor fonológiai realizációja. Ha a felszólító operátor a CP projekcióban van, akkor nem kerül a tagadás hatókörébe a felszólítás, és így nem tudnánk magyarázatot adni arra, hogy bizonyos nyelvekben miért nem léteznek valódi tiltó mondatok.

B: Tiltó mondatokkal rendelkező nyelvek

Az angolban, a franciában és a németben lehetséges tiltás. A németben az ige a C fejhez csatolódik, de a tagadás soha nem képez egységet az igével, nem mozog vele a C fejbe, így a felszólító operátor nem kerül a hatókörébe (Han 1998: 42).

A franciában kétféle tagadószó létezik: *ne* és *pas*. A *ne* egységet képez az igével, és ha a felszólító ige felmozog C-be, akkor vele együtt mozog a *ne* is. Ez látszólag ugyanahhoz a problémához vezetne, mint amit az előző pontban láttunk a görög, a spanyol és az olasz esetén. A *ne* megjelenése azonban sok esetben opcionális, tehát valódi mondattagadásnak a *pas*-t tekinthetjük, ami viszont nem képez egységet az igével. Hasonlóan a német tagadáshoz, a tagadószó egy lejjebb található szerkezeti pozícióban marad (Han 1998: 42).

A franciában van néhány olyan ige, ami *pas* nélkül is tagadható pusztán a *ne*-vel kijelentő mondatokban. Ilyen például: *oser* ‘mer’, *savoir* ‘tud’, *pouvoir* ‘képes’, *cesser* ‘abbahagy’.

- (54) a. *Il ne cesse de parler.* francia
 ő NE abbahagy PREP beszélni
 ‘Nem hagyja abba a beszélést.’
- b. *Il ne cesse pas de parler.*
 ő NE abbahagy NEG PREP beszélni
 ‘Nem hagyja abba a beszélést.’

(Han 1998: 43, a glosszák az enyémekek)

Azonban ezek az igék a felszólító mondatokban csak *ne ... pas*-val tagadhatók.

- (55) a. **Ne cessez de parler.* francia
 NE abbahagy.2PL.IMP PREP beszélni
 ‘Ne hagyjátok abba a beszélést!’
- b. *Ne cessez pas de parler.*
 NE abbahagy.2PL.IMP NEG PREP beszélni
 ‘Ne hagyjátok abba a beszélést!’

(Han 1998: 43, a glosszák az enyémekek)

Az angolban a tiltó mondatoknak két típusa van. Az egyik a *do not* típusú tiltás:

(56) *Do not call!*

angol

AUX NEG hív

‘Ne hívj!’

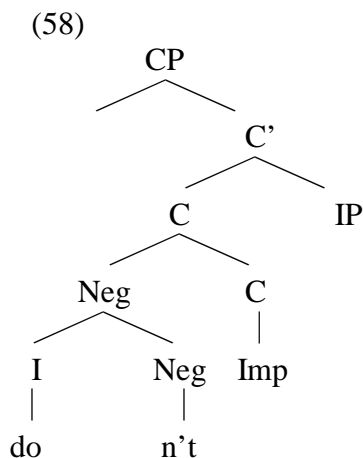
A másik pedig a *don't* típusú tiltás:

(57) *Don't call!*

AUX.NEG hív

‘Ne hívj!’

A *do not* típusú tiltásban a *do* segédige egyedül mozog a C fejbe, a tagadás pedig a NegP projekció specifikálójában marad, vagyis a tagadás nem vesz fel hatókört a felszólító operátor felett. A *don't* tiltóformában viszont a *do* segédige és a tagadószó egységet képeznek, együtt mozognak a CP projekció fejébe (Han 1998:45).

(Han 1998: 45)

Kayne (1994) definíciója szerint az (58)-as szerkezeti rajzon azt látjuk, hogy a *do* k-vezérli Neg^0 -et, mert minden kategória, ami dominálja I^0 -t, dominálja Neg^0 -et is, és I^0 egyetlen szegmentuma sem dominálja Neg^0 -et. Továbbá Neg^0 nem k-vezérli a *do*-t, mert a Neg^0 nem tartalmazza I^0 -t, azaz Neg^0 -nek egy szegmentuma dominálja I^0 -t. A *do* tehát aszimmetrikusan k-vezérli a Neg^0 -et. Így a *n't* nem k-vezérli aszimmetrikusan az Imp -et, vagyis a tagadás nem vehet fel a felszólító operátor felett hatókört.

C: Látszólagos ellenpéldák

Han (1998, 2001) azt írja, hogy a bolgárban és a szerb-horvátban a klitikumok enkliticizálódnak a felszólító igébe, és mégis léteznek valódi tiltó mondatok ezekben a nyelvekben.

- (59) a. *Četi ja!* bolgár
 olvas.2SG.IMP az.ACC
 ‘Olvasd el!’
 b. *Ne ja četi!*
 NEG az.ACC olvas.2SG.IMP
 ‘Ne olvasd el!’

(Han 1998: 46, a glosszák az enyémekek)

- (60) a. *Čitaj je!* szerb-horvát
 olvas.2SG.IMP az.ACC
 ‘Olvasd el!’
 b. *Ne čitaj je!*
 NEG olvas.2SG.IMP az.ACC
 ‘Ne olvasd el!’

(Han 1998: 46, a glosszák az enyémekek)

Úgy tűnik, hogy ezek az adatok ellentmondanak Han (1998, 2001) elemzésének, ugyanis látszólag a felszólító ige a kliticizálódott tagadószóval együtt felmozog a C⁰-be, a tagadás k-vezérli az igét, mindezek ellenére mégis létezik valódi tiltás ezekben a nyelvekben.

Ezek a példák azonban csak látszólagos ellenpéldák, ugyanis az ige nem a nyílt szintaxisban mozog a CP projekció fejébe. Rivero és Terzi (1995) amellett foglalnak állást, hogy a bolgárban és a szerb-horvátban nem a C fejben kódoljuk az illokúciós operátorokat, hanem az I⁰-ben. Amellett érvelnek, hogy a C fej a *Last Resort* (végső mentsvár) mozgatható helye. Han (1998, 2001) szerint a bolgár és szerb-horvát nyelvekben is a C fejben van az illokúciós operátor, vagyis a C fejbe történő mozgatható nem *Last Resort* mozgatható. Mindezt azzal bizonyítja, hogy a bolgár és a szerb-horvát kérdő mondatokban a C-ben van az illokúciós operátor, ugyanis az összes kérdő kifejezés felmozog ezekben a mondatokban.

- (61) a. *Koj kak udari Ivan?* bolgár
 ki hogy üt Ivan
 ‘Ki hogyan üttötte meg Ivánt?’
- b. *Ko gdje spava?* szerb-horvát
 ki hol alszik
 ‘Ki hol alszik?’

(Han 1998: 51, a glosszák az enyémekek)

Rudin (1988) két csoportra osztotta a szláv nyelveket a többszörös kérdőszó-mozgatást illetően: az első csoportba azok a nyelvek tartoznak, amelyekben minden kérdőszó a CP specifikálóa mozog (bolgár), a másikba azok, amelyekben csak egy kérdőszó mozog a CP specifikálóa, a többi az IP-hez van csatolva (szerb-horvát). Han elemzése szempontjából az a fontos, hogy legalább egy kérdőszónak a CP specifikálóa kell mozognia. A kérdőszó akkor is felmozog, ha nincs a mondatban klitikum, tehát nem beszélhetünk *Last Resort* (végső mentesvár) mozgatásról. Vagyis a mozgatás azért történik, hogy a kérdőszó specifikáló-fej relációban legyen a kérdő operátorral. Ha a kérdő mondatokban C-ben van az illokúciós operátor, akkor a kijelentő és a felszólító mondatokban is itt kell elhelyezkednie.

Zeijlstra (2006)¹⁰ szerint Han (1998, 2001) elemzése nem problémamentes, ugyanis ha a szláv nyelvekben lehetséges fedett mozgatás a valódi tiltó mondatokban, akkor nem világos, hogy az újlatin nyelvek miért nem magyarázhatóak ugyanígy.

Összefoglalva azt mondható el, hogy az itt ismertetett elemzések (Laka 1990, Zanuttini 1991, 1994, 1997, Rivero 1994, Rivero és Terzi 1995, Han 1998, 2001) egyik sem ad kielégítő magyarázatot arra, hogy a nyelvek egyik részében miért lehet, a másikban pedig miért nem lehetnek valódi tiltó mondatok.

¹⁰ Zeijlstra (2006) az eddig tárgyalt munkákhoz képest más szemszögből közelíti meg a valódi tiltó mondatok meglétét, illetve hiányát az egyes nyelvekben. A szerző munkája során három általánosan elfogadott feltételezésre támaszkodik: (i) az az operátor, ami a felszólítás illokúciós erejét hordozza, a C⁰-ból veszi hatókörét, (ii) a felszólító operátort nem k-vezérelheti a tagadó operátor, (iii) fejmozgatási megszorítás, vagyis hogy egy szintaktikai fej csak abba a fejbe mozoghat, ami őt közvetlenül vezérli. A szerző tézise, hogy a nyelvek tagadó felszólítás során tapasztalt különbözőségének két tényezője lehet: a) milyen a tagadószó szintaktikai státusza (melyik van fejpozícióban és melyik specifikálóban); b) milyen a tagadószó szemantikai értéke. Ezek alapján Zeijlstra (2006) azt állapítja meg, hogy minden olyan nyelv, melynek tagadószava fejpozíciójú, és szemantikailag valóban negatív, nem engedélyezi a valódi tiltást. Azonban ez az elemzés sem teljesen problémamentes. Jelen munkában nem foglalkozom részletesebben Zeijlstra megállapításaival.

3.1.6 Összegzés

Ebben az alfejezetben végigvettem a kurrens nemzetközi szakirodalmat, bemutattam, melyik szerző hogyan vélekedik a felszólító mondatok szerkezetéről. Láttuk, hogy a felszólító mondatok szerkezetét aszerint határozzák meg, hogy van-e bennük valódi tiltás vagy sem. Rivero (1994), illetve Rivero és Terzi (1995) azt állítják, hogy a felszólító operátor szerkezeti helye dönti el, hogy egy adott nyelvben van-e valódi tiltás. Azt írják, hogy azokban a nyelvekben, amelyekben léteznek valódi tiltó mondatok, az IP projekcióban, míg azokban, amelyekben nem léteznek, a CP projekcióban található a felszólító operátor. Megmutattam, hogy ez az elemzés nem tartható egyetlen nyelv esetében sem. Zanuttini (1991, 1994, 1997) szerint a felszólító mondatok szerkezete hiányos (defektív), és ez a defektivitás befolyásolja a valódi tiltószerkezet meglétét, illetve hiányát. Amellett érveltem, hogy ez az elemzés nem alkalmazható a magyarra. A magyar felszólító mondatoknak ugyanolyan szerkezetet tulajdonítok a következő alfejezetben, mint az összes többi mondattípusnak, vagyis amellet érvelek, hogy a szerkezetük nem hiányos. Han (1998, 2001), Zanuttinéhoz hasonlóan, azt állítja, hogy a felszólító operátor minden egyes nyelvben a CP projekcióban van. Han szerint azokban a nyelvekben nem lehetséges tiltás, amelyekben a felszólító operátor a tiltás hatókörébe esne. Ez úgy lehetséges, ha a felszólító igealak egységet, komplex fejet képez a tagadószóval, együtt mozognak a CP-be, és a tagadás k-vezérli a felszólító igealakot. Ebben az elemzésben nem világos, hogy Han a felszólító operátort miért nem a CP projekció specifikálójában helyezi el. Han elemzését annyiban használok fel, hogy a magyar esetén magam is a CP-be helyezem el az általa direktív illokúciós operátornak nevezett mondattípust meghatározó operátort.

3.2 A magyar felszólító mondatok szerkezete

Disszertációmnak ebben a fejezetében egy lehetséges elemzést adok a magyar felszólító mondatok szerkezetére nézve. Rivero és Terzi (1995) valamint Rupp (1999) nézeteivel ellentétben, akik az IP projekcióban helyezik el a felszólító jelentéstartalom létrejöttéért felelős felszólító operátort, Platzack és Rosengren (1998), Potsdam (2007), illetve Han (1998, 1999, 2001) elemzését követve a mondatszerkezet legtetején, a ForceP projekcióban¹¹ feltételezem ezt az operátort. A magyar felszólító mondatokban fordított, ige-igemódosító

¹¹ Ha Rizzi (1997) szétszakított CP-analízisét követjük, akkor a mondatszerkezet legtetején nem a CP, hanem a ForceP projekció áll. Munkámban ezt az elemzési módot veszem alapul.

szórend van. Azt feltételezem munkám során, hogy ez a szórend az ige Fin⁰-be mozgásával áll elő. A mozgás szerkezeti helyét különböző határozóeszekkel bizonyítom. Ebben az alfejezetben végül kitérek arra is, hogy a magyarban léteznek valódi tagadó felszólító mondatok.

3.2.1 A magyar mondatszórendről általában

Mielőtt rátérnék a magyar felszólító mondatok szerkezeti elemzésére, fontosnak tartom bemutatni, hogy a különböző mondatok szórendjük és szerkezetük alapján milyen csoportokba sorolhatók be. A besorolást Olsvay (2000: 127-128) alapján teszem meg. A két szóban forgó nagy csoport az igemódosító-ige (VM–V, semleges) szórendű és az ige–igemódosító (V–VM, nemsemleges) szórendű mondatok csoportja.

A semleges mondatokra az jellemző, hogy az igemódosító megelőzi az igét:

(62) Pista hazament.

Ezzel szemben a fókusz tartalmazó mondatokban az ige az igemódosító előtt helyezkedik el (fordított szórend):

(63) Csak Pista ment haza.

A kérdések két csoportja, két külön szórendi csoportba sorolható be. Eldöntendő kérdés esetén az igemódosító az ige előtt áll (64), kiegészítendő kérdés (65) esetén azonban az igét követi:

(64) Hazament Pista?

(65) Ki ment haza?

A nyomatékosító mondatok szórendje semleges:

(66) A: Pista hazament?

B: Igen. Pista HAZAMENT.

Mondattagadásnál (67) és fókusztagadásnál (68) az ige megelőzi az igemódosítót, azonban VP-tagadás (69) esetén az igemódosító kerül az ige elé.

(67) Pista nem ment haza.

(68) Nem Pista ment haza.

(69) Pista nem füvet nyír (hanem napozik).

A felszólító mondatokban fordított (ige–igemódosító) szórend van:

(70) Menj haza!

Monoton növekvő kvantort tartalmazó mondatokban (71) az igemódosító, monoton csökkenő kvantorok (72) esetén az ige kerül előre (Szabolcsi 1997).

(71) Legalább három fiú hazament.

(72) Legfeljebb két fiú ment haza.

Vagyis a magyar mondatok a következőképp csoportosíthatók:

VM–V szórend (semleges mondatok)	V–VM szórend (nemsemleges mondatok)
Teljesen semleges (62)	Fókuszos mondat (63)
Eldöntendő kérdés (64)	Kiegészítendő kérdés (65)
Nyomatékosító mondat (igefókusz) (66)	Mondattagadás (67)
VP-tagadás (69)	Fókusztagadás (68)
Kötelezően disztributív, monoton növekvő kvantort tartalmazó mondat (71)	Felszólítás (70)
	Számláló funkciójú, monoton csökkenő vagy nem-monoton kvantort tartalmazó mondat (72)

1. táblázat: A magyar mondatok két nagy szórendi csoportja

A fenti besorolás alapján tehát azt mondhatjuk, hogy a magyar nyelvben alapvetően két eltérő szórend uralkodik, a VM–V és a V–VM. A felszólító mondatok a besorolás alapján a

V–VM szórendű mondatok közé tartoznak, vagyis nemsemleges, fordított szórendű mondatok.

A következő alfejezetben röviden bemutatok egy problémakört a nemsemleges mondatok szerkezete kapcsán, amelyre Olsvay (2000) megoldási javaslatot tett. Azonban látni fogjuk, hogy ezt a szerkezetet is tovább kell gondolnunk, ha a felszólító mondatokat is a nemsemleges mondatok mintájára szeretnénk elemezni.

3.2.2 A non-neutrális frázis

A magyar felszólító mondatokban az ige elhagyja semleges mondatbeli pozícióját, és egy feljebb található mondatpozícióba mozog, megfordul az igekötő–ige sorrend (74).

(73) Hazamegy.

(74) Menj haza!

A magyarban a felszólító ige nem emelkedhet a mondat szerkezet legtetetjén található ForceP fejpozícióba, hiszen a felszólító mondatokban az ige fölött állhat fókusz (75), fókusz és mondattagadás (76), fókusztagadás és fókusz (77), mindhárom egyszerre (78), megjelenhet felette topik (79) és kvantor (80) is. Tehát azt a lehetőséget, hogy a ForceP-nek erős, az igét nyíltan magához vonzó felszólító jegye volna, kizárhatjuk.

(75) Csak János menjen haza!

(76) Csak János ne menjen haza!

(77) Ne csak János menjen haza!

(78) Ne csak János ne menjen haza!

(79) Valaki menjen haza!

(80) Mindenki menjen haza!

Amennyiben az ige a legmagasabb szerkezeti pozícióba (a ForceP fejébe) mozogna nyíltan, a fent leírt hat mondat agrammatikus lenne a magyarban, illetve igekezdetű kellene legyen.¹²

¹² A 3.2.4 alfejezetben látni fogjuk, hogy a felszólító mondatok igéje az alsó határozóosztályok után áll a mondatban, ami még egy ellenérvet szolgáltat a Force⁰-ba történő nyílt mozgásra.

A transzformációs generatív grammatika kormányzás és kötés elmélete is, és a mai modellváltozat, a minimalista program is feltételezik olyan mozgatók lehetőségét, amelyek a szintaktikai levezetésnek egy a kiejtést követő részében mennek végbe. Ha egy mozgató a szintaktikai szerkezetnek a fonetikai formára történő leképezése után megy végbe, akkor annak nincs hatása a mozgató elem kiejtési pozíciójára – ezeket nevezzük rejtett (vagy fedett) mozgatóknak. Felmerül a lehetőség, hogy a felszólító ige a magyarban rejtett mozgatóval emelkedik a ForceP fejébe, ellenőrizve a Force felszólító jegyét. A fedett mozgató ellen azt hozhatjuk fel érveként, hogy a magyar felszólító mondatok igéjének nincs [imp] jegye, amit a ForceP fejében ellenőrizne, fedett mozgató tehát nem történik. Az első, bevezető fejezetben amellet foglaltam állást, hogy a morfológia szintjén kötőmódról beszélhetünk, míg a felszólítást a szintaxisban kódoljuk. A kötőmódú igeinek pedig nincs [imp] jegye csak [conj] jegye. Ugyanez persze felfogható egy nyílt mozgató elleni érveként is, ha a fejmogatók jegyellenőrzésért történik.

A kérdés az, hogy hova mozog az ige a magyarban, ha a ForceP pozícióig a fent ismertetett okok miatt nem mehet fel.

Olsvay (2000) bevezetett egy úgynevezett non-neutrális frázist a fókusz és a tagadást tartalmazó mondatok elemzéséhez:

(81) a. JÁNOS megy haza.

b. [_{FocP} JÁNOS [_{Foc'} [_{NNP} [_{NN'} megy [_{PredP} haza [...]]]]]]].¹³

(82) a. Nem megy haza.

b. [_{NegP} Nem [_{Neg'} [_{NNP} [_{NN'} megy [_{PredP} haza [...]]]]]]].

(83) a. JÁNOS nem megy haza.

b. [_{FocP} JÁNOS [_{Foc'} [_{NegP} nem [_{Neg'} [_{NNP} [_{NN'} megy [_{PredP} haza [...]]]]]]]]].

A fenti mondatokban is fordított szórend van akárcsak a felszólító mondatokban, vagyis kézenfekvő lenne a felszólító mondatokat is a non-neutrális frázissal elemezni. Ennek azonban szemantikai gátja van. A non-neutrális frázist a mondatban megjelenő tagadás, illetve fókusz váltja ki. Felmerül a kérdés, hogy mi a közös a tagadásban és a fókuszban, ha

¹³ „Az igekötők ige előtti helyét illetően többféle hipotézis született. Vitatott, hogy az ige előtti igekötőpozíció az igés kifejezésen belül található vagy egy VP-n kívüli úgynevezett funkcionális projekcióban, ahová valamilyen logikai vagy grammatikai (például aspektuális) többletjelentés kifejezésére visszük az igekötőt. Az a tény, hogy az igekötő nemcsak a saját igéje előtt állhat, hanem egy fölrendelt ige elé is kerülhet (pl. *el akar utazni, el kell, hogy utazzon*), arra utal, hogy az igekötő ige előtti helye levezetett pozíció, mely egy funkcionális projekcióban található.” (É. Kiss 2004: 40) Csirmaz (2004) megfigyeli, hogy az igekötőkben az a közös, hogy predikatív szerepűek, éppen ezért egy PredP projekcióban helyezi el őket. Dolgozatomban a magyar igekötőket Csirmaz (2004) elmélete alapján helyezem el.

mindkettő ki tudja váltani ugyanakkor a projekciónak a megjelenését. Olsvay (2000) azt mondja, hogy a fókuszban és a tagadásban a bennük levő tagadó jelentésmozzanat a közös.¹⁴ A fókusz, illetve a tagadás tagadó jelentésmozzanata engedélyezi a non-neutrális frázis megjelenését a szerkezetben, és az ige ebben a pozícióban tudja ellenőrizni a [nonneut] jegyét az ide történő felmozgatás útján. A felszólítás esetén az illokúciós operátor nem tartalmaz implicit tagadást, vagyis a NNP megjelenése felszólító mondatok esetén szemantikailag nem volna motivált.

3.2.3 A FinP projekció

Rizzi (1997) kidolgozza a szétszakított CP-re vonatkozó analízisét, a mondat bal periferiáján elhelyezkedő elemek disztribúcióját részletes vizsgálat alá vetve ForceP-re és FinP-re bontja szét az addig egy projekcióként kezelt CP-t. Rizzi azt írja, hogy a CP az, ami meghatározza a mondat típusát, vagyis azt, hogy az adott mondat például kijelentő, kérdő, felszólító vagy óhajtó. Rizzi a CP-nek ezt a tulajdonságát egy ForceP projekcióba helyezi a mondat szerkezet legtetőjére. A CP továbbá felelős az időért is. A CP meghatározza, hogy az adott mondatnak van-e ideje. Ha az angolt vesszük példaként, akkor például a *that* kötőszóval bevezetett tagmondatról tudjuk, hogy időjeles lesz, ezzel szemben a *for* egy infinitívuszi tagmondatot szelektál. Vagyis a C tartalmaz egy olyan időtulajdonságot, ami meghatározza az alsóbb inflexiós réteg időjegyet. Rizzi ezt a megállapítást den Besten egy 1977-es tanulmányára alapozza. Rizzi egy olasz példa segítségével bemutatja, hogy a C nem csak az időt, hanem a mondat módját is meghatározza. Az olasz *che* kijelentő mód jelen, múlt és jövő idővel állhat, de meghatározhat jelen és múlt idejű kötőmódot, illetve feltételes módot is. Az, hogy a finitség milyen morfológiai realizációkat határoz meg, nyelvenként eltér. Rizzi a bal periféria legelső pozícióját mindezek alapján FinP projekciónak nevezi el. Azt írja, hogy a FinP projekció határozza meg a mondat idejét és a módját.

A tanulmány kitér arra is, hogy a mondat bal periferiáján megjelenő projekciók (topik, fókusz) a ForceP és a FinP között helyezkednek el ebben az elméletben.

¹⁴ É. Kiss (1998a) a ragozott ige előtti fókuszt azonosító fókuszsnak nevezi, amely szemantikailag kimerítő felsorolást fejez ki. Olsvay (2000) szerint az azonosító fókusz kimerítő jelentésében benne van a tagadás: *JÁNOS megy haza*. Ez a mondat É. Kiss (1998a) alapján akkor és csak akkor igaz, ha János az, aki hazamegy, és másra ez az állítás nem teljesül.

(84) [_{ForceP} Force [_{TopP*} Top [_{FocP} Foc [_{FinP} Fin...]]]]¹⁵

Rizzi a (84) alatti szerkezetet eredetileg a véges ígét és az infinitívuszi ígét tartalmazó szerkezetek közti különbség modellálására hozta létre. Arra az észrevételre építi hipotézisét, hogy az olasz alárendelt mondat más részén jelenik meg a véges ige mondatbevezetője (*che*), mint az infinitívuszé (*di*). Az olaszban a *che* mondatbevezető mindig megelőzi (85 a, b), a *di* pedig mindig követi a balra kihelyezett összetevőt (86 a, b). A *che* testesíti tehát meg a Force, a *di* pedig a Finiteness pozíciót, ezért találhatók a topik (*il tuo libro*) két ellentétes oldalán.

(85) a. *Credo* [_{ForceP} ***che*** [_{TopP} *il tuo* ***libro***,
hisz.IND.PRES.1SG hogy a PRON.POSS.2SG. könyv
loro lo apprezzerebbero molto]].
ők az.ACC értékelnék nagyon
'Azt hiszem, hogy a könyvedet, azt ők nagyra értékelnék.'

b. *Credo ***il tuo libro***, ***che*** loro lo apprezzerebbero molto.

(Rizzi 1997: 288, a glosszák az enyéme)

(86) a. *Credo ***di il tuo libro***, apprezzarlo molto.

b. *Credo* [_{TopP} *il tuo* ***libro***, [_{FinP} ***di*** *apprezzarlo*
hisz.IND.PRES.1SG a PRON.POSS.2SG. könyv COMP értékelné.azt
molto]].
nagyon
'Azt hiszem, hogy a könyvedet, azt nagyra értékelnék.'

(Rizzi 1997: 288, a glosszák az enyéme)

Rizzi (1997) a tanulmányában azonban nem beszél a tagadás szerkezeti helyéről. A magyarban kétféle tagadás létezik, fókusztagadás (*Nem csak János késett el.*) és mondattagadás (*Nem késett el.*). A mondattagadás esetén az ige elhagyja a semleges pozícióbeli helyét, ezzel megfordul az igekötő–ige szórend. A mondattagadást közvetlenül előzi meg a fókusz (ha van: *Csak János nem megy haza.*), és a közvetlenül követi az invertált ige (*Nem megy haza.*). Így a NegP nem lehet messze a FocP-től, és az invertált ige által elfoglalt pozíció sem lehet messze NegP-től. Ha a két-két elem szomszédosságát a projekciók

¹⁵ A Rizzi-féle mondat szerkezet feltételezi, hogy (az olaszban) bármennyi topik lehet, fókusz csak egy, és a fókusz csak követheti, de nem előzheti meg a topikokat. Ezek a magyarban is így vannak: TOP* > FOC.

szomszédosságával akarjuk megragadni, akkor az ige csak a közvetlenül FocP alatt projektált NegP-t közvetlenül követő projekcióban állhat. Ha nem vezetünk be ide egy újabb projekciót (például a NNP-t), akkor ez a FinP lehet. Rizzi meghatározza, hogy a fókusz a ForceP és a FinP között helyezkedik el, vagyis a magyar fókusztagadásnak is ebben a mezőben kell lennie. Ez alapján azt kell gondolnunk, hogy a mondattagadás is a CP mezőben foglalja el szerkezeti helyét.

(87) [_{ForceP} Force [_{TopP*} Top [_{NegP} Neg [_{FocP} Foc [_{NegP} Neg [_{FinP} Fin...]]]]]]]

Platzack és Rosengren (1998) Rizzi (1997) szétszakított CP-re vonatkozó analízisére építik a felszólító mondatokról szóló elemzésüket. Amellett érvelnek, hogy a felszólító mondatok szerkezetéből hiányzik a FinP és ezzel együtt a TP és a MoodP projekciók is. A szerzők azt mondják, hogy az említett projekciók hiányából a következő három dolog következik: (i) az ige morfológiai formája szegényes, (ii) nem lehet beágyazni a felszólító tagmondatokat és (iii) hiányzik a prototipikus alany ezekből a mondatokból.

A következőkben bemutatom, hogy a Platzack és Rosengren (1998) által javasolt hiányos, FinP, TP és MoodP nélküli mondat szerkezet nem helytálló a magyar felszólító mondatok esetén, és magában rejt néhány olyan problémát, amelyek más nyelvek kapcsán is előjönnek. A fenti (i)-ben és (ii)-ben szereplő megállapítások empirikusan sem helytállóak, hiszen nem minden nyelvben szegényes a felszólító ige morfológiája. A magyarban például minden számban és személyben előfordulhat. Továbbá vannak nyelvek (például a magyar vagy a szlovén), melyekben léteznek beágyazott felszólító mondatok (lásd bővebben a 4. fejezetben). A harmadik megállapítás pedig nem a FinP hiányával vagy meglétével függ össze, hanem a topikussággal. Elképzelhető, hogy a felszólító mondatok alanya nem lehet topik, mert nem róla szól a mondat, hanem hozzá. A következőkben részletesebben körüljáróm Platzack és Rosengren (1998) három feltételezését és a belőlük fakadó következményeket.

A szerzők azt mondják, hogy az ige morfológiájának szegénysége a FinP hiányából eredeztethető, ugyanis a felszólító ige nem hordozhat idő- és módjegyeket. Ha elfogadjuk ezt a feltételezést, miszerint a felszólító mondatok szerkezetéből hiányzik a FinP és ezzel együtt a TP és a MoodP projekció, akkor különböző problémákkal kell szembenéznünk. Ha a MoodP projekció hiányozna a szerkezetből, akkor nem találnánk magyarázatot arra, hogy a felszólító igék megkülönböztetett morfológiája hol kap helyet a szintaxisban. A magyarban a felszólító mondatok igéjén a kötőmód jelét találjuk. Ha nincs MoodP projekció, a kérdés az, hogy hol kapja meg az igealak a -j módjelet.

Ha elfogadnánk azt a nézetet, hogy a TP projekció hiányzik a felszólító mondatokból, nem tudnánk megmagyarázni azokat a nagyon ritka, ám mégis létező eseteket, amikor egy nyelvben (például: latin, spanyol, holland, bengáli) időjelölt felszólító mondatokkal találkozunk. A latin (Baldi 1999) és a bengáli (Ferguson 1966) felszólító mondatokban például a jelen és a jövő idő meg van különböztetve egymástól (van der Wurff 2007: 42-44).

- (88) a. *Ī!* latin
 megy.IMP.SG.PRES
 ‘Menj!’
- b. *Īto!*
 megy.IMP.SG.FUT
 ‘Menj!’

(van der Wurff 2007: 43-44, a glosszák az enyéme)

Ez a megkülönböztetés más nyelvekben is megtalálható, például a jakutban (török nyelvcsalád, Pakendorf és Schalley 2005), és néhány algonkin nyelvben, például a cheyenneben (indián nyelv, Palmer 2001). A jelen idejű felszólító mondatok a közeli, míg a jövő idejű felszólító mondatok a távolabbi jövőre utalnak ezekben a nyelvekben. Ezek alapján azt mondhatjuk, hogy a felszólító mondatok szerkezetéből nem hiányozhat a TP projekció. Vannak, akik úgy gondolják, hogy itt nem idő-megkülönböztetésről van szó, hanem inkább egy szemantikai különbségről, vagyis arról, hogy a jövő idejű felszólító mondatoknak nem azonnali jelentésük van (Risselada 1993). Azonban léteznek nyelvek, ahol a felszólító mondatok múlt idővel is állhatnak. A spanyolban például van egy úgynevezett retrospektív felszólítás (Bosque 1980).

- (89) *Haber venido!* spanyol
 PERF.INF jön
 ‘El kellett volna jönnöd.’

(van der Wurff 2007: 46, a glosszák az enyéme)

A spanyolban ezt a szerkezetet rendreutasításra használják. Vagy például a szír nyelvben a felszólító mondatban az ige kombinálódhat befejezett aspektussal (Palmer 1986: 112), a hollandban pedig régmúlt idejű befejezett aspektussal (Proeme 1984). Továbbá a holland és a

fríz nyelvben létezik múlt idejű felszólítás, jelen, jövő és múlt idejű jelentéssel is (van der Wurff 2007: 46).

Ha univerzálisnak tekintjük Platzack és Rosengren (1998) elemzését, hogyan tudjuk megmagyarázni, hogy bizonyos nyelvekben a felszólító mondatok időjelesek lehetnek? Ha hiányzik a TP projekció, honnan kapják ezek a mondatok az időjelüket?

A szerzők második megállapításukat (ii), hogy a felszólító igealakot tartalmazó mondatok nem lehetnek szintaktikailag beágyazva, szintén a FinP projekció hiányából vezetik le.

- (90) **I ask you that sit quiet on the chair.* angol
 én kér te hogy ül csendben PREP a szék
 ‘Arra kérlek, hogy ülj csendben a széken.’
- (91) **Ich bitte dich, daß sitz still auf dem Stuhl.* német
 én kér.1SG te.ACC hogy ül.IMP csendben PREP a szék
 ‘Arra kérlek, hogy ülj csendben a széken.’

(Platzack és Rosengren 1998: 195, a glosszák az enyémekek)

Platzack és Rosengren (1998) azt mondja, hogy a beágyazott tagmondat egy olyan referáló kifejezés, mint a DP (névelős főnévi csoport). A Mood funkcionális fej arra szolgál a szerkezetben, hogy az eseményt meghatározza abból a szempontból, hogy a mi világunkra releváns-e (kijelentő mód), vagy néhány más világra érvényes (kötőmód). A Tense (T) funkcionális fej pedig arra, hogy az eseményt vagy a szituációt elhelyezze egy időskálán. A Finiteness (Fin) funkcionális fej lehorgonyozza az eseményt térben és időben azáltal, hogy meghatározza azt az időpontot, ahol a beszélő itt és most van. Másképp megfogalmazva egy finit megnyilatkozás egy eseményre referál a beszélő világában vagy egy másik világban. A szerzők azt állítják, mivel a FinP és ezzel együtt a TP és a MoodP projekciók is hiányoznak a szerkezetből, a felszólító mondatok nem referáló kifejezések – márpedig beágyazni csak referáló kifejezést lehet –, nem jelenhetnek meg beágyazott tagmondatként.

A szakirodalomban vitatott kérdés, hogy léteznek-e beágyazott felszólító mondatok. Sadock és Zwicky (1985), Rivero és Terzi (1995), Platzack és Rosengren (1998), illetve Han (1998) amellet érvelnek, hogy a felszólító mondatokat nem lehet beágyazni. Ellenben Rognvaldsson (1998) és Platzack (2008) az óskandináv nyelvekről, Sheppard és Golden (2002), illetve Rus (2005) a szlovénről, Han és Lee (2007) a koreairól, a magyarról pedig többek között Pataki (1984), Kenesei (1992), É. Kiss (2003), Tóth (2003, 2005), Turi (2009) és Varga (2012) azt állítják, hogy megtalálhatók bennük a beágyazott felszólító mondatok. Ha

az egyik nyelvben léteznek, a másokban pedig nem léteznek ilyen típusú mondatok, Platzack és Rosengren (1998) feltételezése alapján azt kellene gondolnunk, hogy a felszólító mondatoknak nem csak a szerkezete, hanem az értelmezése is nyelvenként eltérő (egyik nyelvben referáló kifejezések a felszólító mondatok, a másokban nem). Fontos továbbá megemlíteni, hogy Crnič és Trinh (2009) cikkükben azt bizonyítják, hogy az angol nyelvben létezik beágyazott felszólítás, azonban csak a *say* ige alá lehetséges beágyazni, és a *that* kötőszót nem lehet kitenni a tagmondat élére. Poschmann és Schwager (2008) Crnič és Trinh (2009) tesztjei segítségével ugyanezt kimutatják a németről és a *sagen* igeről. Akkor a *say-sagen* igeek vonzataként funkcionáló felszólító mondatban van FinP, és referáló kifejezésként értelmezhető, míg más igeek vonzataként nem? A beágyazott mondatok kérdését disszertációm 4. fejezetében részletesen tárgyalom.

A Platzack és Rosengren (1998) által tárgyalt harmadik következmény (iii) a FinP hiányából eredően, hogy a felszólító mondatokban nincsen logikai értelemben vett alany. A felszólító mondatokban megjelenő alanyt ImpNP-nek nevezik el, és bemutatják, miben egyezik a többi mondat típusban megjelenő alannal, és miben különbözik azoktól. A következőkben egyezik a két alanytípus:

(i) Van tematikus szerepük, amit a VP projekció specifikálójában kap meg az alany.

(ii) Mindkét alanytípus esetén beszélhetünk szám-személy egyeztetésről, ami az Agr_SP specifikálóra történő mozgatáskor történik meg. A szerzők szerint ebben a pozícióban kapja meg az alany az esetét is.¹⁶

(iii) Az ImpNP is köthet anaforát, akár látható, akár nem:

(92) *Tell a story about yourself!* angol
 mesél egy történet PREP magad
 ‘Mesélj egy történetet magadról!’

(Platzack és Rosengren 1998: 197, a glosszák az enyémekek)

¹⁶ Ez önmagában vitatható hipotézis, hogyha az alanyesetbe szükséges az időjelesség (lásd bővebben például: Chomsky 1981, 1995, Pesetsky és Torrego 2001).

(iv) Kontrolálhat PRO-t a VP komplementumában:

- (93) *Leave London [without PRO going to Mary]!* angol
 elhagy London anélkül PRO megy PREP Mari
 ‘Hagyd el Londont anélkül, hogy elmennél Marihoz!’

(Platzack és Rosengren 1998: 197, a glosszák az enyéme)

(v) Lehet egyeztetni a predikatív értelemben használt melléknévvvel:

- (94) a. *Var försiktig!* svéd
 légy óvatos.SG
 ‘Légy óvatos!’
 b. *Var försiktiga!*
 légy óvatos.PL
 ‘Legyetek óvatosak!’

(Platzack és Rosengren 1998: 197, a glosszák az enyéme)

Platzack és Rosengren (1998) szerint a fő különbség a két alany között, hogy a finit mondat esetén valaki(k)ről vagy valami(k)ről beszélünk, azonban a felszólító mondatban magához a címzetthez beszélünk, és nem róla. A kérdés az, hogy ez valóban a FinP hiányával van-e összefüggésben, vagy egyszerűen csak arról van szó, hogy a felszólító mondatok alanya nem lehet topik.

Mindezek alapján azt gondolom, hogy Platzack és Rosengren (1998) elemzése nem alkalmazható a magyar mondatok esetében.

3.2.4 Javasolt szerkezeti elemzés

Az itt javasolt szerkezeti elemzést Rizzi (1997) szétszakított CP-re vonatkozó analízisére építem, és a magyar mondatokra a következő szerkezetet feltételezem (lásd bővebben a 3.2.3-as alfejezetben):

- (95) [_{ForceP} Force [_{TopP*} Top [_{NegP} Neg [_{FocP} Foc [_{NegP} Neg [_{FinP} Fin...]]]]]]

Platzack és Rosengren (1998) elemzésével ellentétben azt feltételezem, hogy a magyar felszólító mondatok szerkezetében jelen van a FinP, és ezzel együtt a TP és a MoodP projekciók. Hipotézisem szerint a magyar felszólító mondatokban úgy áll elő a fordított szórend, hogy az ige a FinP projekció fejébe mozog (96 b). Han (1998, 1999) nyomán a ForceP projekció specifikálójában egy olyan direktív illokúciós operátort feltételezek (96 b), amely egy irreális modalitású proposíciót vesz fel argumentumaként. A magyarban az irreális modalitásért a kötőmód felel a mondatszerkezetben. A direktív erőt Han (1998, 1999) olyan függvényként határozza meg, ami vesz egy proposíciót, és átalakítja direktív akcióvá. Ez egy instrukció a hallgató felé, hogy a feladatot vegye fel a tervhalmazába. A tervhalmaz feladatok halmaza, ami meghatározza a hallgató szándékát, és tartalmazza azokat a feladatokat, amelyeket a hallgató szándékozik véghezvinni.

(96) a. Menj haza!

b. [_{ForceP} OP [_{Force'} [_{FinP} [_{Fin'} menj_i [_{PredP} haza [_{Pred'} [_{TP} [_{T'} t_i [_{MoodP} [_{Mood'} t_i [_{VP...}]]]]]]]]]]]]].¹⁷

Így megelőzheti az igét a fókusz, a mondat- és a fókusztagadás, a kvantor és a topik is (lásd bővebben a 3.2.2-es alfejezetben):

(97) a. Petit ne csak János ne köszöntse fel!

b. [_{ForceP} Op [_{Force'} [_{TopP} Petit [_{Top'} [_{NegP} ne [_{Neg'} [_{FocP} csak János [_{Foc'} [_{NegP} ne [_{Neg'} [_{NNP} [_{NN'} köszöntse_i [_{FinP} [_{Fin'} t_i [_{PredP} fel [...]]]]]]]]]]]]]]]]]]]]].

A (97 b) szerkezetben azt látjuk, hogy a felszólító igealak elhagyja a Fin⁰ pozícióját és a non-neutrális frázis fejébe mozog. Ez azért történik, mert a mondat tartalmaz fókuszt és tagadást is, amelyek előhívják a szerkezetben a NNP-t, az igeének pedig [nonneut] jegye van, amelyet a mozgás során ellenőriznie kell a NNP-ben Olsvay (2000) alapján.

A felszólító mondatok igéjének pontos szerkezeti meghatározásakor a mondatban megjelenő határozószók is segítséget nyújtanak. További érveket szolgáltatnak az eddig tett szórendi, szerkezeti megállapításokra: (i) az ige nem mozog a ForceP projekció fejébe, (ii) az

¹⁷ A Tükörelvből következik, hogy a MoodP projekciónak a TP alatt kell lennie valahol:

(i) jár-j-atok

A kötőmód jele (-j) az alanyi egyeztetés előtt van, így a mondatszerkezetben a neki megfelelő Mood T-nél lejjebb van.

ige valahol a mondattagadás alatt elhelyezkedő non-neutrális frázis alatt és az igemódosítót tartalmazó PredP felett helyezkedik el.

A határozószók osztályozásához Surányi 2008-as cikkét veszem alapul. Surányi (2008) három csoportra osztja a határozószókat nem számítva a topik, illetve a fókusz szerepűeket: (i) felső határozóosztály, (ii) középső határozóosztály és (iii) alsó határozóosztály. Ezek az osztályok a Topik mező > Kvantor mező > Fókusz mező > Ige hierarchiájában vett disztribúciójuk alapján különböznek egymástól. Surányi empirikus általánosításaihoz felszólító példamondatokat rendelek, a bennük megjelenő határozószót pedig egy αP projekcióba helyezem. Azt láthatjuk, hogy a felszólító mondatokban a határozószó ugyanúgy megelőzheti az igealakot akár a semleges szórendű kijelentő mondatok esetén.

A felső határozóosztályra a következők érvényesek (például: *szerencsére*, *állítólag*, *valószínűleg*):¹⁸

A: megjelenhet topik felett

(98) a. Egyszer Andit vidd haza!

b. [_{ForceP} Op [_{αP} Egyszer [_{TopP} Andit [_{FinP} [_{Fin'} vidd [_{PredP} haza [...]]]]]]]]

B: megjelenhet a topik és a kvantor mező között:

(99) a. Andit egyszer mindenki ajándékozza meg!

b. [_{ForceP} Op [_{TopP} Andit [_{αP} egyszer [_{DistP} mindenki [_{FinP} [_{Fin'} ajándékozza [_{PredP} meg [...]]]]]]]]]¹⁹

C: megjelenhet a kvantor mezőn belül is

(100) a. Jánost mindenki egyszer mindenhova hívja meg!

b. [_{ForceP} Op [_{TopP} Jánost [_{DistP} mindenki [_{αP} egyszer [_{DistP} mindenhova [_{FinP} [_{Fin'} hívja [_{PredP} meg [...]]]]]]]]]]

¹⁸ Az úgynevezett felső határozók egy része nem jelenhet meg felszólításban, a felszólítás szemantikailag kizárja egyes határozószók megjelenését a mondat szerkezetben.

(i) *Az igazat megvallva állj fel!

(ii) *Szerencsére menj haza!

(iii) *Állítólag állj fel!

(iv) *Valószínűleg hívd fel!

¹⁹ Szabolcsi (1997) alapján Surányi (2008) a kvantorokat egy DistP projekcióban helyezi el.

D: megjelenhet a kvantor és a fókusz között

(101) a. Jánost minden ünnepségre egyszer TE hívd meg!

- b. [_{ForceP} Op [_{TopP} Jánost [_{DistP} minden ünnepségre [_{α P} egyszer [_{FocP} te [_{NNP} [_{NN'} hívd_i [_{FinP} [_{Fin'} t_i [_{PredP} meg [...]]]]]]]]]]]]]]]]]]]]]

E: megjelenhet a kvantor és a neutrális predikátum között:

(102) Őket minden ünnepségre egyszer meghívják.

(103) a. Őket minden ünnepségre egyszer hívd meg!

- b. [_{ForceP} Op [_{TopP} Őket [_{DistP} minden ünnepségre [_{α P} egyszer [_{FinP} [_{Fin'} hívd [_{PredP} meg [...]]]]]]]]]]]]]]]]]]]]]

A középső határozóosztály elemei (például: *feltétlenül, megint, gyakran, szándékosan, gyorsan, már, még, mindjárt*) a topik felett nem jelenhetnek meg (**Mindjárt Mari minden szemetet szedjen fel!*), de a topik és a kvantor között igen. Szerkezeti előfordulásuk a következők:

A: megjelenhet topik és kvantor között

(104) a. Mari mindjárt minden szemetet szedjen fel!

- b. [_{ForceP} Op [_{TopP} Mari [_{α P} mindjárt [_{DistP} minden szemetet [_{FinP} [_{Fin'} szedjen [_{PredP} fel [...]]]]]]]]]]]]]]]]]]]]]

B: megjelenhet a kvantor mezőn belül

(105) a. Jánost te is feltétlenül mindenhova hívd meg!

- b. [_{ForceP} Op [_{TopP} Jánost [_{DistP} te is [_{α P} feltétlenül [_{DistP} mindenhova [_{FinP} [_{Fin'} hívd [_{PredP} meg [...]]]]]]]]]]]]]]]]]]]]]

C: megjelenhet a kvantor és a fókusz között

(106) a. Őt mindenki megint KÉSŐN hívja meg!

- b. [_{ForceP} Op [_{TopP} Őt [_{DistP} mindenki [_{α P} megint [_{FocP} későn [_{NNP} [_{NN'} hívja_i [_{FinP} [_{Fin'} t_i [_{PredP} meg [...]]]]]]]]]]]]]]]]]]]]]]]

D: megjelenhet a kvantor és a neutrális predikátum között

(107) Jánost minden ünnepségre megint meghívták.

(108) a. Jánost minden ünnepségre megint hívják meg!

- b. [_{ForceP} Op [_{TopP} Jánost [_{DistP} minden ünnepségre [_{α P} megint [_{FinP} [_{Fin'} hívják [_{PredP} meg [...]]]]]]]]]]]]]]]]]]]]]

Végezetül nézzük meg az alsó határozóosztály szórendi elhelyezkedését (pl.: *röviden, teljesen, ügyesen, korán, jól, nagyon*):

A: ezek a határozók a preverbális mezőben csak a kvantor alatt és a neutrális predikátum felett helyezkedhetnek el:

(109) Mindenki nagyon odafigyel órán.

(110) a. Mindenki nagyon figyeljen oda órán!

- b. [_{ForceP} Op [_{DistP} Mindenki [_{α P} nagyon [_{FinP} [_{Fin'} figyeljen [_{PredP} oda [...]]]]]]]]]]]]]]]]]]]]]

(111) a. *Nagyon mindenki figyeljen oda órán!

- b. * [_{ForceP} Op [_{α P} Nagyon [_{DistP} mindenki [_{FinP} [_{Fin'} figyeljen [_{PredP} oda [...]]]]]]]]]]]]]]]]]]]]]

(112) a. *Csak János nagyon figyeljen oda órán!

- b. * [_{ForceP} Op [_{FocP} Csak János [_{α P} nagyon [_{NNP} [_{NN'} figyeljen_i [_{FinP} [_{Fin'} t_i [_{PredP} oda [...]]]]]]]]]]]]]]]]]]]]]]]

Ahol Surányi (2008) úgy határozta meg a határozószók elhelyezkedését, hogy a semleges ige és a kvantor között helyezkedhet el a mondatban, az teljesül a felszólító mondatokra nézve is, vagyis az adott határozószó a felszólító igealak és a kvantor között helyezkedhet el. Mindezek alapján azt feltételezem, hogy a legelső pozícióban elhelyezkedő határozószók hozzácsonalódhatnak a FinP projekcióhoz is, ezzel megelőzve a felszólító mondatokban

megjelenő igealakot. A (112)-es példa azért agrammatikus, mert ott a határozószó a non-neutrális frázishoz kapcsolódna, és ez nem lehetséges.

Mindezek alapján át kell gondolnunk, hogy az alsó határozóosztályok mennyire számítanak alacsony szerkezeti pozíciójúnak. Ha a felszólító ige a FinP projekció fejébe mozog, és az alsó határozószók hozzákapcsolódhatnak, akkor már ezek is a CP-mezőben foglalnak helyet, vagyis nincsenek annyira alacsonyan a szerkezetben.

A határozótesztek tehát azt a hipotézist látszanak igazolni, hogy a magyar felszólító mondatokban úgy áll elő a fordított szórend, hogy az ige felmozog a Fin⁰-be. A kérdés az, hogy mi ennek a mozgásnak a kiváltója, az ige milyen jegyet ellenőriz a FinP fejpozíciójába történő mozgás során. A FinP projekció az idő és a módjegyekért felelős a mondatszerkezetben. A felszólítás egy jövő idejű beszédaktus, elképzelhető tehát, hogy az igenek van egy [future] jegye, amit a mozgás során ellenőriz. Továbbá a FinP a mondatban megjelenő módért is felelős, tehát feltehető egy olyan elemzés, hogy a felszólító mondatok során a kötőmódú és jövő idejű igealak a [conj] és a [future] jegyét egyidejűleg ellenőrzi a FinP projekcióban. Ezzel az elemzéssel két probléma is van. Az egyik, hogy a kötőmódú ige is rendelkezik [conj] jeggyel és értelmezhető jövő idejűként, mégsem mozog a Fin⁰-be (*Szeretném, hogy hazamenj.*). A másik gond, hogy ha azt feltételezzük, hogy a Fin⁰-ben az ige a rá jellemző idő és módjegyeket tudja ellenőrizni, joggal merül fel a kérdés, hogy a kijelentő mondatokban az ige miért nem mozog oda. Az itt ismertetett két probléma okán feltételezhetnénk, hogy talán mégsem a FinP, hanem egy másik, például egy ImpP projekcióba mozog az ige (lásd bővebben Varga 2011-et), amely a FinP szerkezeti helyén található a fent bemutatott határozótesztek alapján. Ez azonban ugyanazt a problémát eredményezné, mint a FinP projekció. Miért csak a felszólító mondatokban jelenhet meg a felszólító operátor által kiváltott ImpP projekció, ahova a felszólító mondatok igéje kötelezően felmozog? Miért nincs minden mondatmódnak egy saját projekciója? Például az óhajtó mondatokban jelen levő operátor miért nem tudja kiváltani egy OptP (optatív frázis) megjelenését? Mivel egy külön ImpP feltételezésével nem volnánk előbbre, így egy a felszólító mondatok témájától függetlenül feltételezett projekcióban érdemes elhelyezni az igét. A FinP projekció Rizzi elméletében nem csak az idővel, de a móddal is kapcsolatban áll (lásd bővebben a 3.2.3-as alfejezetben), így ebből a szempontból indokoltnak tűnik ide elhelyezni a mozgó igét. Azt feltételezem, hogy a ForceP-ben levő direktív illokúciós operátor erős idő- és módjegyű FinP-t követel meg, így a felszólító mondatokban az ige kötelezően a nyílt szintaxisban, jegyellenőrzés céljából oda kell mozognia.

3.2.5 A tiltó mondatok szerkezete

A magyarban, például a göröggel és a spanyollal ellentétben, létezik speciális tagadószóval álló valódi tiltás. Ebben az alponban a magyar tiltó mondatok szerkezetét vizsgálom meg.

A következő példákban különböző módú tagadó szerkezeteket mutatok be, melyek a tagadószónak a kétféle alakváltozatát és azok megjelenési környezetét illusztrálják:

- (113) Nem mész haza
- (114) Nem csak te mész haza.
- (115) Ha nem mennél haza, akkor...
- (116) Ha nem csak te mennél haza, akkor...
- (117) (Bár)csak ne mennél haza!
- (118) Bárcsak ne te mennél haza!
- (119) Fontos, hogy ne menj haza.
- (120) Fontos, hogy ne csak te menj haza.
- (121) Ne menj haza!
- (122) Ne csak János menjen haza!

A fenti mondatokban azt láthatjuk, hogy szemben a kijelentő és a feltételes mondatokkal, az óhajtó, a kötőmódú és a felszólító mondatokban a *nem* partikula helyett a *ne* található. Ha összehasonlítjuk a tagadószónak ezt a két alakváltozatát, azt találjuk, hogy pusztán alakilag térnek el egymástól, szemantikailag viszont nem (mindkettő tagadást fejez ki). Továbbá a mondatban is ugyanazt a pozíciót foglalja el mindkét alakváltozat:

(i) Mondattagadás esetén közvetlenül megelőzik a ragozott igét, mindkét tagadószó igeinverziót eredményez:

- (123) a. Nem megyek haza.
- b. *Nem hazamegyek.²⁰
- (124) a. *Ne menj haza!
- b. Ne hazamenj!²¹

²⁰ A mondat jólformált, ha a *haza* igemódosító fókuszpozícióban áll.

²¹ A mondat jólformált, ha a *haza* igemódosító fókuszpozícióban áll.

(ii) Mindkét tagadószó alkalmas fókusztagadásra:

(125) Nem én megyek haza.

(126) Ne te menj haza!

A kérdés ez esetben az, hogy a két alakváltozat megjelenése milyen feltételekhez köthető. Zeijlstra (2006) azt írja, hogy a *ne* tagadószó, a *nem*-mel ellentétben irreális környezetben jelenik meg a magyarban. Ez azonban nem teljesen igaz, ugyanis a feltételes módú mondatokban a *nem* tagadószó jelenik meg ((115), (116)), noha a feltételes mód szintén irreális modalitást vezet be. Az viszont igaz, hogyha a *ne* alakváltozat van jelen, akkor bizonyos, hogy a mondat irreális modalitást tartalmaz.

A magyar esetében felmerülhet a kérdés, hogy valóban beszélhetünk-e valódi tiltó mondatokról. Az első, bevezető fejezetben amellet érveltem, hogy a magyarban a morfológia szintjén kötőmódról beszélhetünk, és a felszólítás egy szintaktikai jelenség. Vagyis a felszólító mondatok igéjén a kötőmód jele van, így nem lehetünk biztosak abban, hogy tiltás esetén nem helyettesítő felszólításról kell-e beszélnünk.

A bevezető fejezetben bemutattam, hogy Tóth (2005) három csoportra osztja a predikátumokat aszerint, hogy melyik milyen típusú beágyazott mondatot szelektál. A *megparancsol* például egy olyan főige, ami felszólító tagmondatot kíván:

(127) Megparancsolom, (hogy) menj haza.

(128) *Megparancsolom, hogy hazamenj.

Ezzel szemben a *fontos* kötőmódú beágyazást szelektál:

(129) Fontos, hogy hazamenj.

(130) *Fontos, hogy menj haza.

Az alábbi két példában látszik, hogy mindkét predikátum esetén a beágyazott tagmondatnak ugyanaz a tagadószerkezete (mindkettőben a *ne* alakváltozat jelenik meg, és igeinverzió történik).

(131) Megparancsolom, hogy ne menj haza.

(132) Fontos, hogy ne menj haza.

3.2.6 Egyéb kapcsolódó jelenségek

Ebben az alfejezetben két olyan jelenséget mutatok be röviden, melyek a bennük található ige *-j* módjele miatt kapcsolódnak a felszólító mondatok témaköréhez.

Elsőként az úgynevezett kérdő felszólításokról teszek említést. Ezt a témát azért érintem csak röviden munkám során, mert jelen dolgozatban inkább a direktív illokúciós erőt képviselő mondatokra koncentrálok, és a kérdő felszólítások esetében maga a mondat nem direktív illokúciós aktust fejez ki (noha tartalmaz egy ilyen mozzanatot is), hanem kérdést. A kérdő felszólító mondatoknak, vagy ahogyan Turi (2009) nevezi, az utasítást váró kérdéseknek kétfajta szórendje lehet:

(134) Lemenjek a boltba?

(135) Menjek le a boltba?

A fenti két mondat esetében eldöntendő kérdésekről beszélünk. Az eldöntendő kérdéseknek van egy olyan tulajdonsága, hogy nem változtatják meg az eredeti mondatszórendet. Vagyis, ha az eredeti mondat felszólító volt (*Menj le a boltba!*), akkor az eldöntendő kérdés megőrzi a fordított szórendet (135), ha az eredeti mondat kötőmódú volt (*Lemenj (nekem) a boltba!*; lásd bővebben az 5. fejezetben), akkor az eldöntendő kérdésben megmarad az egyenes szórend (134). Dolgozatomban azt feltételezem, hogy a fordított szórendű mondatok a felszólító mondatok, az egyenes szórendűek pedig – főmondati és alárendelt környezetben egyaránt – a kötőmódú mondatok. Amellett érvelek, hogy a főmondati pozíciójú egyenes szórendű mondatokat csak akkor használhatjuk, ha a bennük megfogalmazott proposíció valamilyen formában már adott a diskurzusban, míg a fordított szórendű felszólító mondatoknak nincs az adott/nem adott státuszra vonatkozóan kívánalma (lásd bővebben az 5. fejezetben). Ez alapján azt várjuk, hogy a kérdő változatuk is ugyanezt a szemantikai/pragmatikai különbséget mutatja, azonban ez nem teljesül. A *Lemenjek a boltba?* kérdő mondat nem rejti magában az adottság kívánalmát. Vagyis egyfelől kérdéses az utasítást váró kérdések kétféle szórendjének mibenléte. Másfelől kérdésként merülhet fel az is, hogy ezeknek a mondatoknak a ForceP projekciójában milyen operátor szerepel: kérdő vagy felszólító. Azt gondolom, hogy ezen mondatok esetében a ForceP projekció specifikálójá rekurzív, így mindkét operátort tartalmazza a szerkezet. Abból a tényből, hogy ezekre a mondatokra igen-nem válasz adható, azaz, hogy eldöntendő kérdésként viselkednek, egyértelműen arra következtethetünk, hogy a

két illokúciós operátor közül a kérdő operátor hatóköre a nagyobb. Az utasítást váró kérdő mondatok további vizsgálódást igényelnek.

A második jelenség, amit a felszólító mondatok tárgyalása során érinteni kell, azok a *hadd* szócskával kombinált felszólító mondatok. Dolgozatomban azért tárgyalom érintőlegesen ezt a mondattípust, mert az erre a mondattípusra jellemző engedélykérés, engedélyezés, ráhagyás nem jellemző tulajdonsága az általam felszólító mondatnak kezelt mondattípusnak. Az persze igaz, hogy legtöbbször a felszólító mondatokba kerül be ez az elem (ritkábban a kijelentő és a feltételes módú mondatokban is megtalálható, lásd bővebben Szücs 2010-et), azonban megváltoztatja azok jelentéstartalmát. Szücs (2010) tanulmányában láthatjuk, hogy a *hadd* a topik, a kvantor és a fókusz projekciók alatt helyezkedik el, de valahol a mondattagadás és a felszólító ige felett. Az általam javasolt elemzésbe illeszttem Szücs (2010) szórendi megállapításait:

(136) [_{TopP} Top⁰ [_{DistP} Dist⁰ [_{FocP} Foc⁰ [_{XP} hadd [_{NegP} ne [_{FinP} [_{Fin'} menjek [_{PredP} haza
[...]]]]]]]]]]²³

A (136)-os ábrán láthatjuk, hogy a *hadd* szócska szerkezeti elhelyezése nem befolyásolja azt, amit a felszólító mondatok szerkezeti elemzéséről megállapítottam.

3.2.7 Összegzés

Ebben a fejezetben bemutattam, hogy a kurrens nemzetközi irodalom, hogyan vélekedik a felszólító mondatok szerkezetéről. Amellett érveltem, hogy maradéktalanul egyik elemzés sem alkalmazható a magyar felszólító mondatok szerkezetére. Han (1998) és Zanuttini (1994, 1997) nyomán amellett érveltem, hogy a felszólító operátor a szerkezet legtetején, a ForceP projekcióban található. Bemutattam, hogy a magyar felszólító mondatok szerkezete nem hiányos (defektív), megegyezik a többi mondattípusával. Cáfoltam Platzack és Rosengren (1998) álláspontját, miszerint a felszólító mondatokból hiányzik a FinP és ezzel együtt a TP és a MoodP projekciók. Javaslatom szerint a magyarban éppen a FinP projekció fejébe mozog a felszólító igealak, és ezzel a mozgással áll elő az ige-igemódosító szórend. A tiltó mondatok kapcsán megállapítottam, hogy szerkezetük párhuzamba állítható a kijelentő tagadó mondatok szerkezetével, és hogy a bennük található *ne* tiltószó a *nem* tagadószó alakváltozata, amely

²³ A *hadd* szócskát egy XP projekcióba helyeztem, mert az irodalomban nincs egyetértés a szófaját és a szintaktikai szerepét illetően.

irreális környezetben jelenik meg a magyarban. Bemutattam, hogy a magyar felszólító mondatok igéje nem mozog fel a ForceP projekcióba sem az állító, sem a tiltó mondatok esetén. Vagyis a magyar tiltó mondatokban a ForceP projekcióban levő direktív illokúciós operátor nem kerül a tagadás hatókörébe, aminek köszönhetően a magyarban elérhetők a valódi tiltó mondatok. A fejezet utolsó pontjában röviden kitértem két, a felszólító mondatokhoz kapcsolódó jelenségre, nevezetesen az utasítást váró kérdésekre és a *hadd* szócskát tartalmazó mondatok kérdésére.

4. BEÁGYAZOTT FELSZÓLÍTÓ MONDATOK A MAGYARBAN

A felszólító mondatokról szóló irodalomban nincs egyetértés abban, hogy léteznek-e beágyazott felszólító mondatok. A szerzők egyik tábora azt mondja, hogy a felszólító mondatok nem beágyazhatók (többek között Katz és Postal 1964, Sadock és Zwicky 1985, Palmer 1986, Platzack és Rosengren 1998, Han 1998). A másik tábor ezzel szemben amellett érvel, hogy a felszólító mondatok egyes nyelvekben igenis beágyazhatók. Például Rus (2005) Sheppard és Golden (2002) alapján a szlovénről, Rognvaldsson (1998) és Platzack (2008) az óskandináv nyelvekről, Han és Lee (2007), illetve Portner (2007) a koreairól, Crnič és Trinh (2009) az angolról, Medeiros (2011) pedig az ógörögről azt állítja, hogy létezik az adott nyelvekben beágyazott felszólítás. Ebben a fejezetben megvizsgálom, hogy a magyarban létezik-e ez a mondat típus.

A 4.1-es alfejezetben ismertetem azokat a cikkeket, amelyek azt állítják, hogy nem léteznek beágyazott felszólító mondatok. A szerzők egy része nem hoz érvet az ilyen mondat típus létezésé ellen, a másik részük pedig nyelvspecifikus érveket sorakoztat fel, vagyis nem helytálló, hogy ezek alapján univerzális következtetéseket vonnak le.

A 4.2-es részben bemutatom azokat a szerzőket, akik az általuk vizsgált nyelvekről megállapítják, hogy azokban létezik beágyazott felszólítás, ezzel cáfolják az előző csoport következtetését, miszerint a felszólítás univerzálisan nem beágyazható. Az itt ismertetett cikkek többsége empirikus adatok alapján mutatja ki ezen mondat típus létezését, azonban csak kevesen foglalkoznak azzal, hogy milyen nyelvek közötti eltérések állnak ennek a parametrikus különbségnek a háttérében (mármint, hogy elérhető-e egy-egy nyelvben a beágyazott felszólító mondat).

A 4.3-as pontban bemutatom, hogy a magyarban is léteznek beágyazott felszólító mondatok. Ez a mondat típus négy teszt (szórendi sajátosságok, kötőszó elhagyhatósága, főnévi igeneves szerkezetté alakítás, *-ás/-és* képzős szerkezetté alakítás) segítségével jól elkülöníthető a kötőmódú beágyazástól. A fejezet amellett is érvel, hogy a magyarral rokon nyelvek közül például az udmurtban fellelhető ez a mondat típus.

A 4.4-es részben egy lehetséges szerkezeti elemzést adok a magyar beágyazott felszólító mondatokra. Ez az elemzés nemcsak a kötőmódú és a felszólító beágyazott mondatok szórendi különbségét, de a kötőszó elhagyhatóságát is magyarázza.

A 4.5-ös pontban összefoglalom a fejezet főbb állításait.

4.1 A felszólító mondatok nem beágyazhatók

Ebben a részben bemutatom az irodalomnak azt a részét, mely szerint nem léteznek felszólító mondatok beágyazott környezetben.

Sadock és Zwicky (1985: 174) annyit állapítanak meg a felszólító mondatokról, hogy nem fordulhatnak elő beágyazott környezetben. A szerzők univerzális jelenségnek gondolják a felszólító mondatok beágyazhatatlanságát, azonban erre a megállapításra számos nyelv adatai rácsáfolnak.

Palmer (1986: 108) annyit ír könyvében, hogy a felszólító mondatok általában nem használhatók alárendelt környezetben. A szerző nem állítja, hogy a felszólító mondatokra univerzálisan jellemző volna a beágyazhatatlanság.

Han (1998) Sadock és Zwicky (1985), illetve Palmer (1986) nyomán azt mondja, hogy a felszólító mondatok nem beágyazhatók. Han (1998) ezt az állítását azzal indokolja, hogy a beágyazott mondatok nem tudnak illokúciós erőt kifejezni, a felszólító mondat pedig mindig hordoz illokúciós erőt. A szerző azt mondja, hogy minden főmondatnak van illokúciós ereje, például a kijelentő mondatok állító erővel, a kérdő mondatok pedig kérdő erővel rendelkeznek. Azt írja, hogy a felszólítás abban különbözik a kijelentő és a kérdő mondatoktól, hogy nem beágyazható. A különböző nyelvekben (például: görög, spanyol, olasz, francia, német) beágyazott környezetben felszólítás helyett infintívuszi vagy kötőmódú formát használnak.

- (1) a. * *O Yannis se dietakse grapse.* görög
 a Yannis téged utasít.2SG ír.2SG.IMP
 ‘Yannis utasít téged, hogy írd meg.’
- b. *O Yannis se dietakse na grapsis.*
 a Yannis téged utasít.2SG PART ír.2SG.SUBJ
 ‘Yannis utasít téged, hogy írd meg.’

(Han 1998: 39, a glosszák az enyéme)

- (2) a. **Ti ordino che fallo subito.* olasz
 te parancsol hogy csinál.2SG.IMP.azt azonnal
 ‘Megparancsolom, hogy azonnal csináld meg.’

- b. *Ti ordino che lo faccia subito.*
 te parancsol hogy az.ACC csinál.2SG.SUBJ azonnal
 ‘Megparancsolom, hogy azonnal csináld meg.’

(Han 1998: 39, a glosszák az enyémekek)

- (3) a. **J'exige que tu finis.* francia
 én-követel hogy te befejez.2SG.IMP
 ‘Követelem, hogy fejezd be.’
 b. *J'exige que tu finisses.*
 én-követel hogy te befejez.2SG.SUBJ
 ‘Követelem, hogy fejezd be.’

(Han 1998: 39, a glosszák az enyémekek)

Han (1998) elemzésére Haegeman (2006, 2007) elmélete rácáfol, ugyanis szerinte a teljes CP-tartománnyal rendelkező beágyazott tagmondatok kifejeznek illokúciós erőt. Továbbá Han (1998) azt sem magyarázza meg, hogy a kijelentő és a kérdő mondat, amelyek az ő elméletében szintén illokúciós erőt hordoznak, miért ágyazhatók be mégis. Talán a kérdő és a kijelentő mondatoknak beágyazott környezetben nem kell illokúciós erőt hordozniuk?

Platzack és Rosengren (1998) Rizzi (1997) szétszakított CP-re vonatkozó analizisére építik a felszólító mondatokról szóló elemzésüket. Amellett érvelnek, hogy a felszólító mondatok szerkezetéből hiányzik a FinP és ezzel együtt a TP és a MoodP projekciók is. A szerzők azt mondják, hogy az említett projekciók hiányából a következő három dolog következik: (i) az ige morfológiai formája szegényes, (ii) nem lehet beágyazni a felszólító tagmondatokat és (iii) hiányzik a prototipikus alany ezekből a mondatokból. Jelen részben a (ii)-es következmény releváns, a másik kettővel most nem foglalkozom.²⁴

- (4) **I ask you that sit quiet on the chair.* angol
 én kér te hogy ül csendben PREP a szék
 ‘Arra kérek, hogy ülj csendben a széken.’

(Platzack és Rosengren 1998: 195, a glosszák az enyémekek)

²⁴ A 3.2.3-as alfejezetben amellett érveltem, hogy Platzack és Rosengren (1998) megállapításai nem helytállóak a magyar felszólító mondatok esetén.

- (5) **Ich bitte dich, daß sitz still auf dem Stuhl.* német
 én kér.1SG te.ACC hogy ül.IMP csendben PREP a.DAT szék
 ‘Arra kérlek, hogy ülj csendben a széken.’

(Platzack és Rosengren 1998: 195, a glosszák az enyémekek)

Platzack és Rosengren (1998) azt állítja, hogy a beágyazott tagmondat egy olyan referáló kifejezés, mint a DP. A Mood arra szolgál a szerkezetben, hogy az eseményt meghatározza abból a szempontból, hogy a mi világunkra érvényes-e (kijelentő mód), vagy néhány más világra érvényes (kötőmód). A Tense pedig arra, hogy az eseményt vagy a szituációt meghatározza egy időskálán. A Finiteness lehorgonyozza az eseményt térben és időben azáltal, hogy meghatározza azt az időpontot, ahol a beszélő itt és most van. Vagyis a finitség kifejezése arra szolgál, hogy egy eseményre referáljon egy másik világban vagy a beszélő világában. A szerzők azt állítják, mivel a FinP és ezzel együtt a TP és a MoodP projekciók is hiányoznak a szerkezetből, a felszólító mondatok nem referáló kifejezések, így nem jelenhetnek meg beágyazott tagmondatként. A 3.2.3-as alfejezetben amellett érveltem, hogy a magyar felszólító mondatok szerkezetéből nem hiányozhatnak a FinP és ezzel együtt a TP és a MoodP projekciók, vagyis Platzack és Rosengren (1998) feltételezései alapján a magyarban a felszólító mondatok referáló kifejezések.

Ebben a fejezetben az irodalomnak azt a csoportját mutattam be, amelyben a szerzők empirikus ténynek tekintik a beágyazhatatlanságot, és ezt a feltételezett tényt igyekeznek magyarázni. A szerzők egy csoportja meg sem indokolja, hogy a felszólító mondatok miért nem fordulhatnak elő beágyazott tagmondatban (például: Sadock és Zwicky (1985), Palmer (1986)). Han (1998) azzal magyarázza a beágyazott felszólító mondatok hiányát, hogy a beágyazott mondatok nem tudnak illokúciós erőt kifejezni. Platzack és Rosengren (1998) a felszólító mondatok hiányos (defektív) szerkezetével igyekeznek alátámasztani ezt a nézetet, azonban a 3.2.3-as alfejezetben amellett érveltem, hogy a szerzők megállapításai a magyar felszólító mondatokra nem érvényesek, tehát feltehetőleg az ő megfigyeléseik nyelvspecifikusak. A következő pontban ismertetem azokat a tanulmányokat, amelyek azt állítják, hogy a felszólító mondatok beágyazhatatlansága nem univerzális jelenség, ugyanis számos nyelvben léteznek beágyazott felszólító mondatok.

4.2 A felszólító mondatok beágyazhatók bizonyos nyelvekben

Ebben a részben bemutatom azokat a műveket, amelyekben a beágyazott felszólító mondatok hiánya nem univerzális jelenség, ugyanis bizonyos nyelvekben (például: koreai, szlovén, óskandináv, ógörög) létezik ez a mondattípus.

Han és Lee (2007) megállapítják, hogy a koreai nyelvben léteznek beágyazott felszólító mondatok, ugyanis a *la* felszólító igei morféma megjelenhet főmondati és beágyazott környezetben egyaránt.

- (6) a. *hakkyo-ey ilccik o-ala.* koreai
iskola-DAT korán jön-IMP
'Korán gyere iskolába!'
- b. *Inho-ka Yumi-eykey hakkyo-ey ilccik o-la-ko cisiha-yess-ta.*
Inho-NOM Yumi- DAT iskola- DAT korán jön-IRREALIS-COMP mond-PAST-DECL
'Inho azt mondta Yuminak, hogy korán jöjjön iskolába.'
- c. **Inho-ka Yumi-eykey hakkyo-ey ilccik o-ala-ko cisiha-yess-ta.*
Inho-NOM Yumi- DAT iskola-DAT korán jön-IMP-COMP mond-PAST-DECL
'Inho azt mondta Yuminak, hogy korán jöjjön iskolába.'

(Han és Lee 2007: 61, a glosszák az eredeti glosszák magyar fordításai)

Persze ha közelebbről megnézzük a mondatokat, láthatjuk, hogy a felszólító ige nem pont ugyanúgy néz ki a főmondatban és a beágyazott tagmondatban (vessük össze a (6 b) és a (6 c) példákat), nem is ugyanúgy glosszázzák őket. A szerzők azonban nem térnek ki arra, hogy miért más a felszólító ige alakja beágyazott környezetben.

Sheppard és Golden (2002) amellet érvelnek, hogy a szlovénben léteznek beágyazott felszólító mondatok. A szlovénben nincs olyan megszorítás, hogy csak függő beszédet bevezető igék alá lehetne beágyazni (7 a). Megjelenhet ugyanis argumentum szerepű tagmondatban (7 b), vonatkozó mellékmondatokban (7 c) és főnévvezetéként álló tagmondatokban is (7 d).

- (7) a. *Rekel je, da delaj bolje.* szlovén
mond.PAST van hogy dolgozik.IMP.2SG jobb
'Azt mondta, hogy jobban dolgozz.'

- b. *Peter vztraja, da pridi jutri.*
 Péter ragaszkodik hogy jön.IMP.2SG holnap
 ‘Péter ragaszkodik hozzá, hogy holnap gyere.’
- c. *To je film, ki si ga oglej čimprej.*
 ez van film amelyik magad.DAT az.ACC néz.IMP.2SG hamar
 ‘Ez az a film, amelyiket olyan hamar nézd meg, amilyen hamar tudod.’
- d. *Zakaj te moj nasvet, da bodi pameten, tako jezi?*
 miért te.ACC enyém tanács hogy lenni.IMP.2SG ésszerű annyira dühít
 ‘Miért dühít annyira a tanácsom, hogy legyél ésszerű?’

(Sheppard és Golden 2002: 251, a glosszák az enyéme)

Rus (2005) is kimutatja Sheppard és Golden (2002) nyomán, hogy a szlovénben léteznek beágyazott felszólító mondatok. Ebben a nyelvben a felszólítást többféleképp is ki tudják fejezni, de Rus (2005) valódi felszólításnak azt tartja, amikor ez az ige morfológiájával történik, így cikkében ezzel foglalkozik részletesen. A szlovénben a felszólító ige paradigmája a következőképp néz ki:

Felszólító igék ragozása	2 SG	1 DU	2 DU ²⁵	1 PL	2PL
	delaj	delajva	delajta	delajmo	delajte

1. táblázat: A szlovén felszólító igék ragozási sora

A felszólító morfológiájú ige fő- (8) és mellékmondatban (9) egyaránt megjelenhet:

- (8) *Pojej jabolko!* szlovén
 eszik.2SG.IMP alma
 ‘Egyél almát!’

(Rus 2005: (12 a), a glosszák az enyéme)

- (9) *Rekel je, da pojej jabolko.* szlovén
 mond.PAST van hogy eszik.2SG.IMP alma
 ‘Azt mondta, hogy egyél almát.’

(Rus 2005: (12 d), a glosszák az enyéme)

²⁵ DU = duális

Rus (2005) azt írja, hogy szemantikailag megszorított, hogy milyen típusú igék alá ágyazhatunk be felszólítást. A leggyakrabban a következő igékkal fordulhat elő ez a mondatípus: *reci* ‘mond’, *vztrajati* ‘ragaszkodik valamihez’, *ukazati* ‘parancsol’, *svetovati* ‘javasol, tanácsol’, *opozoriti* ‘felszólít, figyelmeztet’.

Rus mellett érvel, hogy a felszólítás azért ágyazható be a szlovénben, mert a felszólító ige nem feltétlen korrelál illokúciós aktussal, így szerinte a felszólító operátor nem is a CP projekcióban van. Rivero és Terzi (1995) elemzését követve azt mondja, hogy az ige a V fejből az MP (= MoodP) projekció²⁶ fejébe mozog, ami alacsonyabban van a szerkezetben, mint a ForceP/CP projekció, de magasabban, mint a NegP. Rus szerint ebben a pozícióban az ige mindössze az [imp] jegyét ellenőrzi, szerinte ugyanis a felszólító illokúciós erő nincs a szintaxisban reprezentálva.

(10) [CP [MP pojeji [TP V_i] [VP V_i jabolka]]]

(Rus 2005: (32 a))

Rognvaldsson (1998) és Platzack (2008) kimutatják, hogy szemben a modern skandináv nyelvekkel (például: izlandi, svéd, dán, norvég) az óskandináv nyelvekben (például: óizlandi, ónorvég, ósvéd) léteztek beágyazott felszólító mondatok. A szerzők abban látják a különbséget, hogy a skandináv nyelvekben megváltozott a szórend a nyelvtörténet során. Az óskandináv nyelvekben megengedett volt, hogy a felszólító mondatok igéje a második szerkezeti pozícióban (V2 pozíció) álljon, így beágyazhatók voltak, ugyanis a C fejből levő kötőszó nem foglalta el az ige helyét. Ezzel szemben a modern skandináv nyelvekben a felszólító igének mindig mondatkezdő pozícióban kell állnia. Ez a szórend úgy áll elő, hogy a CP projekcióban található a felszólító operátor, így a C fejbe mozog az ige egyeztetés céljából. Mivel az ige kötelezően a C fejbe mozog a modern skandináv nyelvekben, a felszólító mondatok nem beágyazhatók, ugyanis a kötőszó a C fejből elfoglalná az ige helyét, nem tudna odamozogni, így a jegyegyeztetés nem jöhetne létre.

Palmer (2001) szerint az angolban csak akkor lehet a felszólítás beágyazva, ha direkt beszédaktusról van szó:

²⁶ Rus (2005) Sheppard és Golden (2002) alapján megcáfolja Platzack és Rosengren (1998) feltételezését, miszerint a felszólító mondatok szerkezetéből hiányoznak a FinP és ezzel együtt a TP és a MoodP projekciók. A szerző bemutatja, hogy a szlovén felszólító mondatok időjelöltek, vagyis nem hiányozhat belőlük a FinP. A felszólító mondatok élén megjelenhet a *da* ‘hogy’ kötőszó, ami soha nem jelenhet meg [-finit] tagmondatok élén.

- (11) *She said “do your homework!”* angol
 ő mond.PAST csinál tied házi feladat
 ‘Azt mondta: „Csináld meg a házi feladatod!” ’

Crnič és Trinh (2009) pont ez ellen érvelnek cikkükben. Megállapítják, hogy általában véve az egyes szerzők egyetértenek abban, hogy az angolban a kijelentéssel és a kérdéssel ellentétben nincs felszólító alárendelés:

- (12) a. *John claimed [that you called Mary].* angol
 János állít.PAST hogy te hív.PAST Mari
 ‘János azt állította, hogy felhívtad Marit.’
- b. *John knew [if you called Mary].*
 János tud.PAST ha te felhív.PAST Mari
 ‘János tudta, hogy felhívtad-e Marit.’
- c. **John said [that call Mary].*
 János mond.PAST hogy hív.IMP Mari
 ‘János mondta, hogy hívd fel Marit.’

(Crnič és Trinh, 2009: (1 a–c), a glosszák az enyéme)

A szerzőpáros véleménye szerint a (12 c) mondat még nem elég bizonyíték a felszólító alárendelés létezésére ellen, ugyanis léteznek a (13)-as példához hasonló mondatok.

- (13) *John said [call Mary].* angol
 János mond.PAST hív.IMP Mari
 ‘János mondta, hogy hívd fel Marit.’

(Crnič és Trinh, 2009: (2), a glosszák az enyéme)

Az ilyen típusú mondatokról a következő két dolgot feltételezik általában:

A: A *call Mary* egy idézet:

- (14) *John said: “Call Mary!”* angol
 János mond.PAST hív.IMP Mari
 ‘János mondta: „Hívd fel Marit!” ’

(Crnič és Trinh, 2009: (3 a), a glosszák az enyéme)

B: Egy infinitívuszi tagmondatból származik a *call Mary*:

- (15) *John said to call Mary.* angol
 János mond.PAST COMP hívni Mari
 ‘János mondta, hogy hívd fel Marit.’

(Crnič és Trinh, 2009: (3 b), a glosszák az enyéme)

Crnič és Trinh (2009) szerint a fenti két hipotézis közül egyik sem helyes. Ha a beágyazott felszólítást idézetként kezelnénk, nem tudnánk megmagyarázni a következő mondatpárban látható jelenséget.

- (16) a. *John_i said call his_i mom.* angol
 János mond.PAST hív.IMP övé anya
 ‘János mondta, hogy hívd fel az anyját.’
 b. #*John_i said: “Hey, call his_i mom!”*
 János mond.PAST hé hív.IMP övé anya
 ‘János mondta: „Hé, hívd fel az anyját!” ’

(Crnič és Trinh, 2009: (4 a–b), a glosszák az enyéme)

A *his* anaforikus névmás a *John*nal visel azonos referenciális indexet, ami idézet esetén nem volna lehetséges (16 b), ugyanis a felszólítás mindig az aktuális megnyilatkozásban érvényes. Vagyis idézet esetén az idézett mondat elhangzásának aktuális kontextusában kell referenciát kötnünk az anaforához. Ha *John* volt abban a kontextusban a beszélő, a *his* helyett a *my* anafora lenne koreferens a beszélővel. Vagy ha az anafora *his* az adott megnyilatkozásban, akkor annak egy harmadik személyre kellene vonatkoznia. Hasonló problémát láthatunk a következő két mondatban is:

- (17) a. *John said buy that book.* angol
 János mond.PAST vesz.IMP az könyv
 ‘János mondta, hogy vedd meg azt a könyvet.’
 b. #*John said: “Hey, buy that book”*
 János mond.PAST hé vesz.IMP az könyv
 ‘János mondta: „Hé, vedd meg azt a könyvet!”

(Crnič és Trinh, 2009: (5 a–b), a glosszák az enyéme)

A *that book* kifejezés szintén a megnyilatkozáson belül érvényes, akárcsak a fenti anafora.

Az idézésnek van egy másik jól ismert tulajdonsága is, mégpedig az, hogy grammatikailag átlátszatlan. Mivel grammatikailag nincsenek a főmondatba integrálva, nem társíthatók fókusszal (18 a), nincs bennük NPI²⁷ engedélyezés (18 b), sem kötés (18 c), továbbá nem mozgathatunk ki (18 d), illetve be az idézetbe semmit.

- (18) a. #*John only said: “Hey, buy roses_F for Mary!”* angol
 János csak mond.PAST hé vesz.IMP rózsák PREP Mari
 ‘János csak azt mondta: „Hé, rózsákat vegyél Marinak!” ’
- b. #*Noone said: “Buy anything!”*
 senki mond.PAST vesz.IMP semmi
 ‘Senki nem mondta: „Vegyél bármit!” ’
- c. #*Every professor_i said: “Buy his_i book!”*
 minden professzor mond.PAST vesz.IMP övé könyv
 ‘Minden professzor azt mondta: „Vedd meg a könyvét!” ’
- d. **Who did John say: “Call at three!”*
 ki AUX János mond hív.IMP PREP három
 ‘Kit mondott János, hogy hívd fel háromkor?’

(Crnič és Trinh, 2009: (6 a–d), a glosszák az enyémekek)

A beágyazott felszólításra azonban a fenti megállapítások nem teljesülnek:

- (19) a. *John only said buy roses_F for Mary.* angol
 János csak mond.PAST vesz.IMP rózsák PREP Mari
 ‘János csak azt mondta, hogy rózsákat vegyél Marinak!’
- b. (*Why do you worry so much?*) *Noone said buy*
 miért AUX te aggódik olyan sok senki mond.PAST vesz.IMP
anything.
 semmi
 ‘(Miért aggódsz annyit?) Senki nem mondta, hogy vegyél valamit is.’

²⁷ NPI = Negative Polarity Item = negatív polarításra érzékeny elem

- c. *When I visited Beijing University, every professor_i said*
 amikor én látogat.PAST Peking Egyetem minden professzor mond.PAST
buy his_i book.
 vesz.IMP övé könyv
 ‘Amikor a Pekinger Egyetemre jártam, minden professzor azt mondta, hogy
 vegyük meg a könyvét.’
- d. *Who did John say call at three?*
 ki AUX János mond hív.IMP PREP három
 ‘Kit mondott János, hogy hívd fel háromkor?’

(Crnič és Trinh, 2009: (7 a–d), a glosszák az enyéme)

Azt látjuk tehát, hogy idézetként nem értelmezhetők a szerzők által beágyazott felszólításnak nevezett tagmondatok. Crnič és Trinh érvei fontosak a magyar beágyazott felszólító mondatok elemzéséhez, ugyanis segítségükkel kimutatható, hogyha nincs jelen a kötőszó a felszólító tagmondat élén, akkor is beágyazott tagmondatról beszélünk, és nem pedig idézetről. A következőkben a Crnič és Trinh által bemutatott négy tesztből hármat alkalmazok a magyarra:

1. Ha a beágyazott felszólítás idézet volna, akkor nem köthetné a főmondat egyik eleme a mellékmondat anaforáját:

(20) János_i azt parancsolta, (hogy) hívd fel az anyját_i.

Idézet esetén a *János* nem lehet koreferens az *anyját* kifejezés pro birtokosával, egy harmadik személy lenne a birtokos. A (20)-as példamondatban azonban lehetséges a koreferencia a *János* és *anyját* kifejezés pro birtokosa között.

2. Ha a beágyazott tagmondat idézet lenne, nem mozgathatnánk ki semmit belőle:

(21) [Melyik zsebtolvajokat]_i parancsoltad meg, hogy vessük börtönbe t_i?

3. Ha a felszólító mellékmondat idézet volna, akkor nem történhetne benne NPI engedélyezés. A magyarban a *valaki/valami is* kifejezést többek között a külön tagmondatban álló *senki*-típusú kifejezések és a tagadás engedélyezhetik (Tóth 1999). A (22 a, b) példákban jól látszik, hogy a felszólító tagmondatokban megjelenhetnek negatív polaritású elemek (*valaki/valami is*), amelyeket a főmondatban található tagadás (22 b), illetve *senki* kifejezés

(22 a) engedélyez. Vagyis a felszólító tagmondatot a teszt értelmében nem lehet idézetként felfogni.

- (22) a. Senki se parancsolta neked, hogy vegyél meg valamit is.
b. Nem követeltem, hogy vegyél meg valamit is.

Most rátérünk Crnič és Trinh (2009) másik kérdésére is, vagyis arra, hogy lehet-e a beágyazott felszólításra egy olyan infinitívuszi tagmondatként tekinteni, amelynek a feje fonológiai törlésen ment át:

- (23) a. *John said [to call Mary].* angol
János mond.PAST COMP hívni Mari
'János mondta, hogy hívd fel Marit.'
- b. *John said call Mary.*
János mond.PAST hívni Mari
'János mondta, hogy hívd fel Marit.'

(Crnič és Trinh, 2009: (8 a–b), a glosszák az enyéme)

A fenti mondatpárban a (23 a) mondatból levezethető a (23 b) mondat mégpedig úgy, hogy a (23 a) infinitívuszi tagmondat fejét (*to*) töröljük. Ha ez a feltételezés helyes, akkor nem tudnánk megmagyarázni, miért nem jók a következő mondatpárok:

- (24) a. *John said to have called Mary by 3 o'clock.* angol
János mond.PAST COMP AUX hívni Mari PREP 3 óra
'János mondta, hogy felhívta Marit háromkor.'
- b. **John said have called Mary by 3 o'clock.*
János mond.PAST AUX hívni Mari PREP 3 óra
'János mondta, hogy felhívta Marit háromkor.'

(Crnič és Trinh, 2009: (9 a–b), a glosszák az enyéme)

- (25) a. *My girlfriend said not to call her.* angol
enyém barátnő mond.PAST NEG COMP hívni őt
'A barátnőm mondta, hogy ne hívjam fel.'

b. **My girlfriend said not call her.*

enyém barátnő mond.PAST NEG hívni őt

‘A barátnőm mondta, hogy ne hívjam fel.’

(Crnič és Trinh, 2009: (10 a–b), a glosszák az enyéme)

Ezekben a mondatpárokban az a. mondatokból nem levezethetők a b. mondatok. Azt várnánk, ha az infinitívuszi tagmondatok feje törölhető, akkor akármelyik ilyen típusú tagmondatban megtehetjük.

A szerzőpáros tehát azt a végkövetkeztetést vonja le, hogy a *say* ige alá beágyazhatunk felszólító mondatot.

A szerzők a felszólító mondatokat párhuzamba állítják a deontikus modalitás formái közül a performatív *kell*-lel, ugyanis ezzel a formával tudjuk kifejezni, hogy a címzettnek kötelessége végrehajtani az utasítást. Schwager (2006, 2007) megfigyeli, hogy a performatív modalitás használatakor bizonyos számú feltételnek eleget kell tennünk:

1. Hozzáértői feltétel (*authority condition*): a beszélő nem tévedhet.

(26) A: *You must call Mary right away!* angol

te kell hívni Mari azonnal

‘Azonnal fel kell hívnod Marit.’

B: #*You’re wrong.*

te.van.2SG.PRES téves

‘Tévedsz.’

(Crnič és Trinh, 2009: (14), a glosszák az enyéme)

2. Bizonytalansági feltétel (*uncertainty condition*): azt kell feltételezni, hogy a beszélő nem tudja előzetesen, hogy a kérését a hallgató végre akarja-e hajtani.

(27) #*I know you are (not) going to call Mary.* angol

én tud te van.2SG.PRES (NEG) fog PREP hív Mari

You must call her right away!

te kell hívni őt azonnal

‘Tudom, hogy nem fogod Marit felhívni. Azonnal fel kell őt hívnod.’

(Crnič és Trinh, 2009: (15), a glosszák az enyéme)

3. Helyeslési feltétel (*affirmation condition*): a beszélő maga helyesli saját kérését.

- (28) #*You must call Mary right away! But I don't think* angol
 te kell hívni Mari azonnal de én AUX.NEG gondol
that's a good thing for you to do.
 ez.van egy jó dolog PREP te PREP csinál
 'Azonnal fel kell hívnod Marit. De nem gondolom, hogy ez jó ötlet volna a részedről.'

(Crnič és Trinh, 2009: (16), a glosszák az enyéme)

Schwager megállapítja, hogy a felszólítás ugyanolyan, mint a performatív modalitás, vagyis ugyanúgy be lehet ágyazni, mint a többi modális mondatot.

- (29) a. A: *Call Mary!* angol
 hív.2SG.IMP Mari
 'Hívd fel Marit!'
 B: #*You're wrong.*
 te.van.2SG.PRES téves
 'Tévedsz.'
 b. #*I know you're (not) going to call Mary. Call her!*
 én tud te.van.2SG.PRES (NEG) fog PREP hív Mari hív.IMP őt
 'Tudom, hogy nem fogod Marit felhívni. Hívd fel!'
 c. #*Call Mary! But I don't think it's a good thing*
 hív.IMP Mari de én AUX.NEG gondol ez.van egy jó dolog
for you to do.
 PREP te PREP csinál
 'Hívd fel Marit! De nem gondolom, hogy ez jó ötlet volna a részedről.'

(Crnič és Trinh, 2009: (18 a–c), a glosszák az enyéme)

Crnič és Trinh (2009) megvizsgálják, hogy beágyazott modalitás esetén a fent ismertetett három feltétel hogyan módosul.

Az episztemikus (megismerhetőségre vonatkozó) modalitás alapjegyét informálisan a következőképp lehet leírni: ha egy modális tagmondat van beágyazva egy attitűd ige alá, akkor ez egy elmozdulás a beszélőtől az attitűd ige alanya felé.

- (30) a. *It might rain.* angol
 EXPL lehet esik
 ‘Lehet, hogy esni fog.’
- b. *Mary thinks it might rain.*
 Mari gondol.3SG.PRES EXPL lehet esik
 ‘Mari azt gondolja, hogy lehet, hogy esni fog.’

(Crnič és Trinh, 2009: (20 a–b), a glosszák az enyéme)

(30 a) igaz, ha a beszélő tudatában nem kizárt, hogy eshet. (30 b) akkor igaz, ha *Mary* úgy hiszi, hogy nem kizárt, hogy eshet.

Most nézzük meg, mi történik beágyazott felszólítás esetén. Láthattuk, hogy az [imp p] a következőket előfeltételezi: (i) a beszélő nem tévedhet, (ii) a beszélőnek bizonytalannak kell lennie p-ről, (iii) a beszélőnek helyeselnie kell p-t. Ha a beágyazott modalitás esetén a beszélőtől az attitűd ige alanyának irányába történik elmozdulás, akkor azt várjuk, hogy a [*John said imp p*] esetén a preszuppozíció az lesz, hogy *John* nem tévedhet, *John*nak kell bizonytalannak lennie, és *John*nak kell helyeselnie p-t.

- (31) a. A: *John said call Mary.* angol
 János mond.PAST hívni Mari
 ‘János mondta, hogy hívd fel Marit.’
- B: *You’re wrong.*
 te.van.2SG.PRES téves
 ‘Tévedsz.’
- b. *John said call Mary. He didn’t know*
 János mond.PAST hívni Mari ő AUX.NEG tud
 – *as I do – that you never would.*
 ahogy én AUX hogy te soha AUX
 ‘János mondta, hogy hívd fel Marit. Velem ellentétben ő nem tudja, hogy soha nem tennéd.’
- c. *John said call Mary. But I don’t think you should.*
 János mond.PAST hívni Mari de én AUX.NEG gondol te AUX
 János mondta, hogy hívd fel Marit. De én nem gondolom, hogy fel kellene hívnod.’

(Crnič és Trinh, 2009: (21 a–c), a glosszák az enyéme)

- (32) a. A: *John said call Mary.* angol
 János mond.PAST hívni Mari
 ‘János mondta, hogy hívd fel Marit.’
 B: *#John lied.*
 János hazudik.PAST
 ‘János hazudott.’
- b. *#John knew you would (not) call Mary. He said*
 János tud. PAST te AUX (NEG) hívni Mari ő mond.PAST
call Mary.
 hívni Mari
 ‘János tudta, hogy nem fogod felhívni Marit. Azt mondta, hogy hívd fel Marit.’
- c. *#John said call Mary. But he didn't think you should.*
 János mond.PAST hívni Mari de ő AUX.NEG gondol te AUX
 ‘János mondta, hogy hívd fel Marit. De nem gondolja, hogy fel kellene hívnod.’
 (Crnič és Trinh, 2009: (22 a–c), a glosszák az enyémekek)

A (31)-es mondatok azt mutatják, hogy a három feltétel (hatalmi, bizonytalansági, jóváhagyó) már nem a beszélőhöz köthető, a (32)-es mondatok azt mutatják, hogy ki az attitűdhordozó, kihez köthetőek a feltételek.

Crnič és Trinh (2009) bemutatták, hogy létezik beágyazott felszólítás az angolban, azonban maradt néhány nyitott kérdésük:

- (i) A *say*-en kívül más ige alá miért nem lehet beágyazni felszólítást?
- (ii) Miért nem engedélyezett a beágyazás élén a *that* kötőszó?
- (iii) Mi a beágyazott felszólítás alanyának a természete?
- (iv) Miben más az angol azokhoz a nyelvekhez képest, amelyek megengedik a beágyazott felszólítást (szlovén, koreai, vietnámi stb.)?

Poschmann és Schwager (2008) Crnič és Trinh (2009) tesztjei nyomán kimutatják ugyanezt a németről és a *sagen* ‘mondani’ igeről.

- (33) *Ich hab dir schon gestern gesagt, geh da heute nicht hin.*
 én AUX neked már tegnap mond.PAST megy.IMP ott ma NEG PART
 ‘Már tegnap megmondtam neked, hogy ne menj ma oda.’

(Poschmann és Schwager 2008: (5), a glosszák az enyémekek)

szlovénben, az ógörögben, sőt egyes szerzők szerint még az angolban és a németben is létezik az itt vizsgált mondatípus. Arra azonban egyik tanulmány sem ad megfelelő magyarázatot, hogy bizonyos nyelvekben miért lehet, másokban pedig miért nem lehet beágyazni a felszólító mondatokat.

4.3 Beágyazott felszólító mondatok a magyarban

Ebben az alfejezetben bemutatom, hogy a magyar nyelvben, sőt egy rokon nyelvünkben, az udmurtban is léteznek beágyazott felszólító mondatok.

A második fejezetben ismertettem a különböző grammatikák csoportjait aszerint, hogy melyik milyen igemódokat feltételez a magyarban. Láthattuk, hogy az a csoport, amelyik negyedikként felveszi a kötőmódot, arra alapozza ezen mód létjogosultságát, hogy mellékmondatban a „felszólítás” kétféleképp viselkedhet. Többek között Pataki (1984), É. Kiss (2003) és Tóth (2003, 2005) a következő két különbséget mutatják be a beágyazott felszólító és kötőmódú tagmondatok között:

(i) A kötőmódú mellékmondatokban igemódosító–ige (36 a, b), míg a felszólítóokban ige–igemódosító szórend van (37 a, b):

- (36) a. Nem kell, hogy elmenj.
 b. *Nem kell, hogy menj el.
- (37) a. Felszólítalak, hogy menj el.
 b. *Felszólítalak, hogy elmenj.

(ii) A kötőmódú mellékmondatok éléről nem hagyható el a *hogy* kötőszó (38 a, b), míg a felszólító éléről elhagyható (39 a, b):

- (38) a. Nem kell, hogy elmenj.
 b. *Nem kell, elmenj.
- (39) a. Felszólítalak, hogy menj el.
 b. Felszólítalak, menj el.

A második fejezetben ismertettem, hogy Tóth (2003, 2005) a két mondatípus között szemantikai különbséget is tesz, és a predikátumokat három csoportra osztja aszerint, hogy milyen típusú mellékmondatot szelektálnak (lásd bővebben a 2.2-es alfejezetben).

Ahogy az a 2.2-es fejezetben bemutattam, az itt felsorolt két különbségen túl még van két másik lényeges különbség a két beágyazott mondat típus között. Pomozi (1991) szintén megfigyeli a két mellékmondat típus igekötős igéinek eltérő szórendi helyét, azonban azt írja, hogy az igekötős igék eltérő szintaktikai viselkedésére alapozva nem írják fel egy negyedik igemódot. Feltehető, hogy a kötőmódot tartalmazó összetett mondatoknak más sajátossága is van. Egyfelől eltérő a két mondat típus szemantikája (ezt hangsúlyozza Tóth 2003, 2005 is). Másfelől a finnugor nyelvek jelentős részére ma is jellemző, hogy egyes alárendelő összetett mondatok helyett participiális és infinitívuszi szerkezetet használnak.

- (40) a. Töhötöm képtelen rá, hogy megtanuljon norvégul.
b. Töhötöm képtelen norvégul megtanulni.

(Pomozi 1991: (6), (6a))

- (41) a. Pista leült, hogy befűzze a cipőfűzőjét.
b. Pista leült a cipőfűzőjét befűzni.

(Pomozi 1991: (7), (7a))

- (42) a. Azért jöttem, hogy megbeszéljük a taktikát.
b. Jöttem megbeszélni a taktikát.

(Pomozi 1991: (8), (8a))

A szerző arra is kitér, hogy a magyarban csak azok a célhatározói mondatok alakíthatók át, amelyekben a főmondat és a mellékmondat alanya azonos. De még ekkor sem biztos, hogy működik az átalakítás:

- (43) a. Azért szaladok, hogy elérjem a vonatot.
b. ?Szaladok elérni a vonatot.

(Pomozi 1991: (11), (11a))

A beágyazott felszólító mondatok esetében ilyen átalakítás elképzelhetetlen lenne:

- (44) a. Hívjon meg egy sörre!
b. *Egy sörmeghívásra...

(Pomozi 1991: (12), (12a))

- (45) a. Kérem, hívjon meg egy sörre!
 b. *Egy sörmeghívásra kérem.

(Pomozi 1991: (13), (13a))

A (44 a, b) példa nem megfelelő, ugyanis ott a szerző főmondati felszólító mondatot akart átalakítani, márpedig ez az átalakítás csak összetett mondatokkal működhet. A (45 a, b) példán azonban látszik, hogy a beágyazott felszólító mondatokban nem működik ez a teszt. Az igazsághoz persze hozzá tartozik, hogy a főmondat és a mellékmondat alanya nem azonos, és a kötőmódú példáknál láttuk, hogy az alany azonossága fontos kitétele az átalakíthatóságnak. Beágyazott felszólítás esetén csak nagyon speciális esetben fordulhat elő, hogy a főmondat és a mellékmondat alanya azonos legyen, noha ezek a mondatok nem mindenki számára elfogadhatóak:

- (46) ?Rávettem magam, hogy írjam meg a házi feladatomban.

Aradi (2004) egy másik tesztet mutat be. A kötőmódú mellékmondatok nem csak főnévi igeneves szerkezetűek, hanem *-ás/-és* képzős szerkezetekké is átalakíthatók.

- (47) a. Nincs értelme (annak), hogy minden véleményt pontosan felidézzek.
 b. Nincs értelme minden vélemény pontos felidézésének.

(Aradi 2004: (3 a), (4 a))

- (48) a. Arra törekedtem, hogy minden véleményt pontosan felidézzek.
 b. Törekedtem minden vélemény pontos felidézésre.

(Aradi 2004: (3 b), (4 b))

- (49) a. Az a feladatomban, hogy minden véleményt pontosan felidézzek.
 b. Feladatomban minden vélemény pontos felidézése.

(Aradi 2004: (3 c), (4 c))

Aradi (2004) beszámol arról, hogy az *-ás/-és* képzős szerkezetű történő átalakítás kevésbé korlátozott, mint a főnévi igeneves átalakítás. Az *-ás/-és* képzős főnévi szerkezetek általában képesek az alapige cselekvőjét/alanyát vagy tárgyát (esetleg mindkettőt) szerkezeti tagként megőrizni, a szerkezet elemeként megtartani.

- (50) a. A szigetlakók megakadályozták, hogy a tengerészek partra szálljanak.
 b. A szigetlakók megakadályozták a tengerészek partraszállását.
 (Aradi 2004: (5 a–b))

- (51) a. A kedvezőtlen időjárás megakadályozta, hogy a tervezett időben felbocsássák az
 ürrepülőgépet.
 b. A kedvezőtlen időjárás megakadályozta az ürrepülőgép tervezett időben történő
 felbocsátását.
 (Aradi 2004: (6 a–b))

- (52) a. A vihar megakadályozta, hogy a tengerészek elhagyják a lakatlan szigetet.
 b. A vihar megakadályozta a tengerészeket a lakatlan sziget elhagyásában.
 (Aradi 2004: (7 a–b))

- (53) a. A szülők rávették a fiút (arra), hogy befejezze tanulmányait.
 b. A szülők rávették a fiút tanulmányai befejezésére.
 (Aradi 2004: (8 a–b))

- (54) a. A nagy forgalom arra kényszerítette a járműveket, hogy lassan haladjanak.
 b. A nagy forgalom a járműveket lassú haladásra kényszerítette.
 (Aradi 2004: (9 a–b))

Aradi (2004) nem vizsgálja meg, hogy a beágyazott felszólító mondatokkal működik-e a tesztje. Az alábbiakban bemutatom, hogy a beágyazott felszólító mondatok olykor átalakíthatók *-ás/-és* képzős szerkezetté (55 a, b), máskor azonban nem (56 a, b):

- (55) a. Parancsot adtam a katonának, hogy vonuljanak vissza.
 b. Parancsot adtam a katonáknak a visszavonulásra.²⁸
 (56) a. Megparancsolom, hogy menj haza.
 b. *Megparancsolom a hazamenést.

²⁸ Köszönöm Gécség Zsuzsannának, hogy felhívta a figyelmem ezen mondat típus létezésére, és arra, hogy a beágyazott felszólító mondatok átalakíthatósága az *elrendel* és a *buzdít* igékkel is működik.

Vagyis Aradi (2004) tesztje nem bizonyul perdöntőnek a beágyazott felszólító és kötőmódú mondatok szétválasztása során.

Dolgozatomnak ebben a részében négy teszt segítségével bemutattam, hogy a magyarban beágyazott környezetben nem csak kötőmódú, hanem felszólító tagmondatok is megjelenhetnek.

A rokon nyelveink közül például az udmurtban megtalálható a beágyazott felszólító mondat típus.²⁹ Az uráli nyelvek a felszólítást a puszta igetővel fejezik ki. Míg a főmondati felszólítás minden finnugor nyelvben ismert, beágyazott felszólításról már csak kevés finnugor nyelv kapcsán beszélhetünk (Collinder 1960). A legtöbb finnugor nyelv ezen mondat típus helyett általában nem-véges (legtöbbször infinitívuszi vagy ragozott infinitívuszi) szerkezeteket használ. Ennek oka talán az lehet, hogy a mai finnugor nyelvek még mindig jobban preferálják a nem-véges alárendeléseket a végesekkel szemben. Az úgynevezett kis finnugor nyelvek közül egyedül az udmurton végeztek (Tánczos – Varga 2012) beágyazott felszólításra vonatkozó tesztelést, de még ebben a nyelvben is sok a nyitott kérdés.

Az udmurt nyelvben mind a kötőmód, mind a felszólító mód megtalálható. A kötőmód és a felszólító mód morfológiailag teljesen elválnak egymástól, ugyanis a kötőmód is saját szerkezettel rendelkezik (GSzUJa1962, Winkler 2001). Az udmurtban az ige speciális morfológiával (puszta igető) rendelkezik felszólító módban, és csak egyes, illetve többes szám második személyben érhető el:

- (57) *mynyny* ‘menni’ udmurt
- a. Egyes szám második személy (az -y a felszólító mód jele, melynek megjelenése opcionális az igealakon)
- myn-y*
- megy-IMP.2SG
- ‘menj’
- b. Többes szám második személy
- myne-le*
- megy-IMP.2PL
- ‘menjettek’

²⁹ A rokon nyelveinkről tett megállapításokért, az udmurt megfigyelésekért, adatokért, tesztelésekért köszönettel tartozom Tánczos Orsolyának.

- (58) a. *Ton dorad mynisjkod.* udmurt
 te haza.POSS.2SG megy.PRES.2SG
 ‘Te hazamész.’
- b. *Myn(y) dorad!*
 megy.IMP.2SG haza.POSS.2SG
 ‘Menj haza!’

Az udmurt nyelvben a kötőmód a *med* partikulával és az ige jövő idejű alakjának összekapcsolódásával áll elő. Ez, szemben a felszólító móddal, minden számban és személyben megjelenhet.

- (59) *Pjotr doraz med mynoz.* udmurt
 Péter haza.POSS.3SG SUBJ.PART megy.FUT.3SG
 ‘Péter hazamenjen.’

Az udmurt főmondati felszólító mondatok két sajátos szintaktikai tulajdonsággal rendelkeznek:

A: Akárcsak a magyarban, az udmurtban is fordított, ige–igemódosító szórend van:

- (60) a. *Ton dorad mynisjkod.* udmurt
 te haza.POSS.2SG megy.PRES.2SG
 ‘Te hazamész.’
- b. *Myn(y) dorad!*
 megy.IMP.2SG haza.POSS.2SG
 ‘Menj haza!’

B: Akárcsak a magyarban, az udmurtban is speciális a tiltó mondatok formája. Az udmurtban a tagadás az *u-* (jelen és jövő idő esetén) vagy az *ö-* (múlt idő esetén) tagadó segédigével történik.

- (61) *Ton dorad ud mynisjky.* udmurt
 te haza.POSS.2SG nem.2SG megy.PRES
 ‘Nem mész haza.’

A tiltó mondatokban azonban az *en* partikula jelenik meg (62 a), nem jelenhet meg bennük a fent bemutatott segédige (62 b):

- (62) a. *En myn dorad!* udmurt
 NEG.PART megy.IMP.2SG haza.POSS.2SG
 ‘Ne menj haza!’
 b. **Ud myn dorad!*

Beágyazott felszólítás esetében a fenti két szintaktikai tulajdonság (szórend (63 a), speciális tiltó alak (63 b)) szintén megtalálható:

- (63) a. *Mynam pote, myn dorad!* udmurt
 én.GEN kijön.PRES.3SG megy.IMP.2SG haza.POSS.2SG
 ‘Szeretném, hogy menj haza.’
 b. *Mynam pote, en myn dorad shuysa!*
 én.GEN kijön.PRES.3SG NEG.PART megy.IMP.2SG haza.POSS.2SG hogy
 ‘Szeretném, hogy ne menj haza.’

A magyarhoz hasonlóan az udmurtban is elhagyható a „hogy” kötőszó a beágyazott felszólító mondatokban:

- (64) *Mynam pote, myn dorad (shuysa)!*
 én.GEN kijön.PRES.3SG megy.IMP.2SG haza.POSS.2SG that
 ‘Szeretném, hogy ne menj haza.’

Tipikusan a következő főmondati predikátumok szelektálhatnak felszólító mellékmondatot az udmurtban: *kosyny* ‘parancsol’, *kuryny* ‘ajánl’, *shuyny* ‘mond’.

Medeiros (2011) megállapítása (lásd bővebben a 4.2-es pontban) nem bizonyul tehát helytállónak, miszerint a gazdag felszólító morfológiával rendelkező nyelvekben ágyazható be a felszólítás, ugyanis az udmurtban szegényes a felszólítás morfológiája, mégis beágyazható.

Ebben az alfejezetben bemutattam, hogy a magyarban a kötőmódú és a felszólító mellékmondatokat négy szempont mentén tudjuk egymástól megkülönböztetni: (i) szórendi különbségek, (ii) a *hogy* kötőszó elhagyhatósága, (iii) főnévi igeneves szerkezetté alakítás,

(iv) *-ás /-és* képzős szerkezetté alakítás. Láthattuk továbbá, hogy a magyarral rokon nyelvek közül az udmurtban megtalálható a beágyazott felszólító mondat típus, amely a magyarhoz hasonló szintaktikai jegyekkel bír (fordított szórendű, speciális tagadó partikulát tartalmaz tiltásban, a kötőszó elhagyható a tagmondat éléről). Az udmurt rácáfol Medeiros (2011) elméletére, miszerint azokban a nyelvekben létezik beágyazott felszólítás, amelyekben gazdag a felszólító ige morfológiája.

4.4 A magyar beágyazott felszólító és kötőmódú mondatok szerkezete

Disszertációm 3. fejezetében amellet érveltem, hogy a felszólító mondatokban úgy áll elő a fordított, ige–igekötő szórend, hogy az ige felmozog a FinP projekció fejébe. Ezt az elemzést alkalmazom a beágyazott felszólító mondatok esetén is. A kötőmódú mondatok egyenes szórendje esetén az ige nem mozog fel a FinP fejébe, megőrzi a semleges mondatokra jellemző szerkezeti helyét (jelen elemzésben ez a pozíció a PredP projekció fejében van). Az elemzés kapcsán azonban ki kell térnünk egy fontos szempontra, méghozzá a *hogy* kötőszó elhagyhatóságára. A 4.3-as pontban láttuk, hogy a felszólító mondatokban elhagyható ez a kötőszó, azonban a kötőmódú mellékmondatok éléről nem. Az általam javasolt szerkezeti elemzés erre a jelenségre is magyarázatot ad. A magyarban Kenesei (1992) foglalkozott részletesebben a *hogy* kötőszó elhagyhatóságának feltételeivel, így a következőkben az ő megfigyeléseit ismertetem.

Kenesei (1992) megvizsgálja az alárendelt mondatok szerkezetét. Bemutatja, hogy a beágyazott tagmondatok éléről milyen feltételek mellett válik elhagyhatóvá a *hogy* kötőszó. A szerző a kötőszó elhagyását két nagy feltételcsoporthoz köti: külső és belső feltételekhez. A felszólító tagmondatok éléről történő kötőszóelhagyást Kenesei (1992) a belső feltételek közé sorolja. Azt írja, amennyiben a kötőszót tartalmazó tagmondat felszólító módban van, a *hogy*-ot el lehet hagyni. Kenesei (1992), Patakihoz (1984) hasonlóan, ebben a fejezetben felhívja arra is a figyelmet, hogy nem minden *-j* módjelet tartalmazó igealakot tudunk felszólító módúnak tekinteni. Ennek további feltétele ugyanis az, hogy az (esetleges) igekötő ugyanúgy az ige mögött jelenjen meg, mint ahogy az a főmondati felszólításban is megtörténik. Ha a *-j* módjelet tartalmazó igétől az igekötő nem válik el, az igealak kötőmódúnak tekinthető. Kenesei (1992) szerint kötőmódot csak alárendelt tagmondatokban találunk, azonban dolgozatom ötödik fejezetében e megállapítás ellen érvelek.

A (65), (66), (67)-es példamondatokban azt látjuk, hogy a beágyazott tagmondat csak igeekötő–ige szórenddel grammatikus, szemben a (68), (69), (70)-es mondatokkal, melyek csak fordított szórend esetén jólformáltak.

- (65) Nem szükséges, hogy elmenj/*menj el.
- (66) Azért jött ilyen későn, hogy elkerülje/*kerülje el a torlódást.
- (67) Megérdemelte, hogy a kitüntetést végre megkapja/*kapja meg.
- (68) Megparancsolták, hogy a hajtók fogják körbe/*körbefogják a tisztást.
- (69) Azt ajánlom, (hogy) vizsgáljuk meg/*megvizsgáljuk az ügyet alaposan.
- (70) Az a kérésem, (hogy) próbáljatok meg/*megpróbáljatok türelmesebbek lenni.

(Kenesei 1992: 678-679)

Kenesei (1992) kitér arra is, hogy a felszólító és a kötőmódú tagmondatok közül csak a felszólítók éléről hagyható el a kötőszó, és onnan is csak abban az esetben, ha a véges ige közvetlenül követi a mondatbevezetőt.

- (71) Megparancsolta, *(hogy) csak János menjen haza.
- (72) Megparancsolta, *(hogy) ne menjen haza.³⁰

Kenesei (1992) olyan külső feltételeket is felsorol, melyek korlátozhatják a kötőszó elhagyhatóságát.³¹ Figyeljük meg a következő mondatokat:

- (73) AZT tudom, *(hogy) csodálsz Picassót.

(Kenesei 1992: 675)

- (74) AZT kérte, *(hogy) menjünk haza.
- (75) János azt hitte tegnap, *(hogy) rossz az önindító.

(Kenesei 1992: 675)

- (76) János azt kérte tegnap, *(hogy) menjünk haza.

³⁰ Ezek a mondatok az úgynevezett ‘kettőspont stílussal’ (Kenesei 1992) jók lesznek:

- (i) Megparancsolta: ne csak János menjen haza.
- (ii) Megparancsolta: ne menjen haza.

³¹ Kenesei (1992) a külső feltételeket kijelentő módú beágyazásokon szemlélteti. A felszólító alárendelést tartalmazó példákat azért illesztettem be a dolgozatomba, hogy érzékeltessem, Kenesei (1992) megállapításai a felszólító beágyazás esetén is működnek.

(77) A szerelő nem hitte, *(hogy) rossz az önindító.

(Kenesei 1992: 676)

(78) János nem kérte, *(hogy) menjünk haza.

A (73)-(78)-as példamondatokban azt látjuk, hogy noha a beágyazott tagmondatban a kötőszó és a véges ige szomszédosak, a kötőszó mégsem hagyható el az élükéről. A külső feltételek között Kenesei (1992) megemlíti, hogy a beágyazó mondatban a mondatbevezetőnek közvetlenül a főmondati véges alakú ige mögött kell elhelyezkednie, vagyis szomszédosnak kell lenniük.³² A (73)-as és a (74)-es mondat fókuszot tartalmaz, vagyis az igét a kötőszó csak látszólag követi, azonban a szerkezetben nem szomszédosak. A fókuszot, illetve a tagadást ((77), (78)) tartalmazó mondatokban a véges ige elhagyja a semleges mondatbeli pozícióját, egy feljebbi projekció fejébe mozog, emiatt agrammatikusak a kötőszó nélküli mondatok.

(79) [... [FocP [Foc' Foc [NegP [Neg' Neg [NNP [NN' Vi [PredP [Pred' ti [...]]]]]]]]]]

A (75)-ös és a (76)-os mondatokban a főmondati predikátum és a tagmondatot bevezető kötőszó közé szabad határozó ékelődött, ezért a kötőszó elhagyása agrammatikus mondatot eredményez. A (73)-(78) példamondatokban látszik, hogy a felszólító tagmondatok éléről ugyanazokban az esetekben hagyható el a kötőszó, amikor a kijelentő beágyazást tartalmazó mondatok éléről.

Mindezeket figyelembe véve megvizsgálom a beágyazott környezetben található kötőmódú és felszólító mondatokat. Elsőként a beágyazott kötőmódú mondatokkal foglalkozom részletesebben. Erről a mondattípusról azt tudjuk (lásd bővebben a 2.2-es, 2.3-as, és a 4.3-as alfejezeteket), hogy igemódosító–ige szórendűek, és élükéről nem hagyható el a *hogy* kötőszó. A *hogy* kötőszó jelentőségét támasztja alá az egyenes szórendű kötőmódú mondatokban a lexikalizálódott *nehogy* alak is, amely célhatározói alárendelésben használatos, de főmondati kötőmód esetén is megjelenhet.

³² A magyar semleges szórendű mondat újabb transzformációs generatív elemzéseinek meghatározó része azt tételezi fel, hogy az ige a VP-n kívül van a magyarban (Brody 1990, 1995, É. Kiss 1994, Csirmaz 2004). Az igekötők ige előtti helyét illetően többféle hipotézis született (rövid áttekintésüket lásd Surányi 2009-ben). Többek között Piñón (1995), Puskás (2000), É. Kiss (2002) mellett érvelnek, hogy az igekötő egy AspP projekcióban helyezkedik el. Ezzel szemben például Csirmaz (2004) és É. Kiss (2005, 2006) megállapítja, hogy az igekötőkben az a közös, hogy predikatív szerepűek, éppen ezért egy PredP projekcióban helyezik el őket. Jelen dolgozatban az igekötőt a PredP projekcióban feltételezem. Mindezek tükrében Kenesei (1992) ezen feltételét úgy módosíthatnánk, hogy a kötőszó abban az esetben hagyható el a beágyazott tagmondat éléről, ha a főmondati predikátum nem hagyja el semleges mondatbeli pozícióját, vagyis a PredP projekció fejét.

- (80) a. Bezárom a kutyát, nehogy megszökjön.
 b. *Bezárom a kutyát, nehogy szökjön meg.
 c. Bezárom a kutyát, (hogy) ne szökjön meg.
- (81) Nehogy hazamenj! / *Nehogy menj haza!³³

Gécseg Zsuzsanna (személyes közlés) felhívta a figyelmem arra is, hogy azokban az alárendelésekben, ahol a beágyazott tagmondat egyszerre kötőmódú és kérdő, elhagyható a *hogy* kötőszó.

- (82) Nem tudom, (hogy) hazamenjek-e.

Meglátásom szerint itt azért hagyható el a kötőszó, mert ez alapvetően egy beágyazott kérdő tagmondat, és azok éléről elhagyható a *hogy* a Kenesei (1992) által megadott feltételek figyelembevételével.³⁴

A fenti megállapításokat figyelembe véve, olyan szerkezetet kell a beágyazott kötőmódú mondatokhoz társítani, amely magyarázza a bennük található egyenes szórendet, és azt, hogy a kötőszó jelenléte miért kötelező. Mivel a kötőmódú mondatokban a felszólítókkal ellentétben nem mozog a ragozott ige, azt állítom, hogy semleges pozícióbeli helyén, a PredP projekció fejében marad. Azt feltételezem továbbá, hogy a magyarban kétféle *hogy* kötőszó létezik, az egyik az, amelyik megjelenik a kötőmódú tagmondatok élén, és van egy [conj] jegye.³⁵ A másik pedig az, amelyik az összes többi mondattípusban megtalálható. Ezek alapján a (83)-as szerkezeti rajzban bemutatott kötőmódú alárendelésről azt mondhatjuk el, hogy a kötőszó hordozza a [conj] jegyet, amit a főmondati predikátum követel meg. A ForceP-ben megjelenő [conj] jegy vezérel egy [conj] jegyű MoodP-t, ennek hatására lesz a

³³ Köszönettel tartozom Gécseg Zsuzsannának, amiért a *nehogy* alakra felhívta a figyelmem.

³⁴ Dolgozatomban nem tárgyalom részletesebben azokat a *kell* segédige alatt megjelenő kötőmódú szerkezeteket, amelyek éléről látszólag opcionálisan elhagyható a *hogy* kötőszó:

(i) Haza kellett (, hogy) menjek.

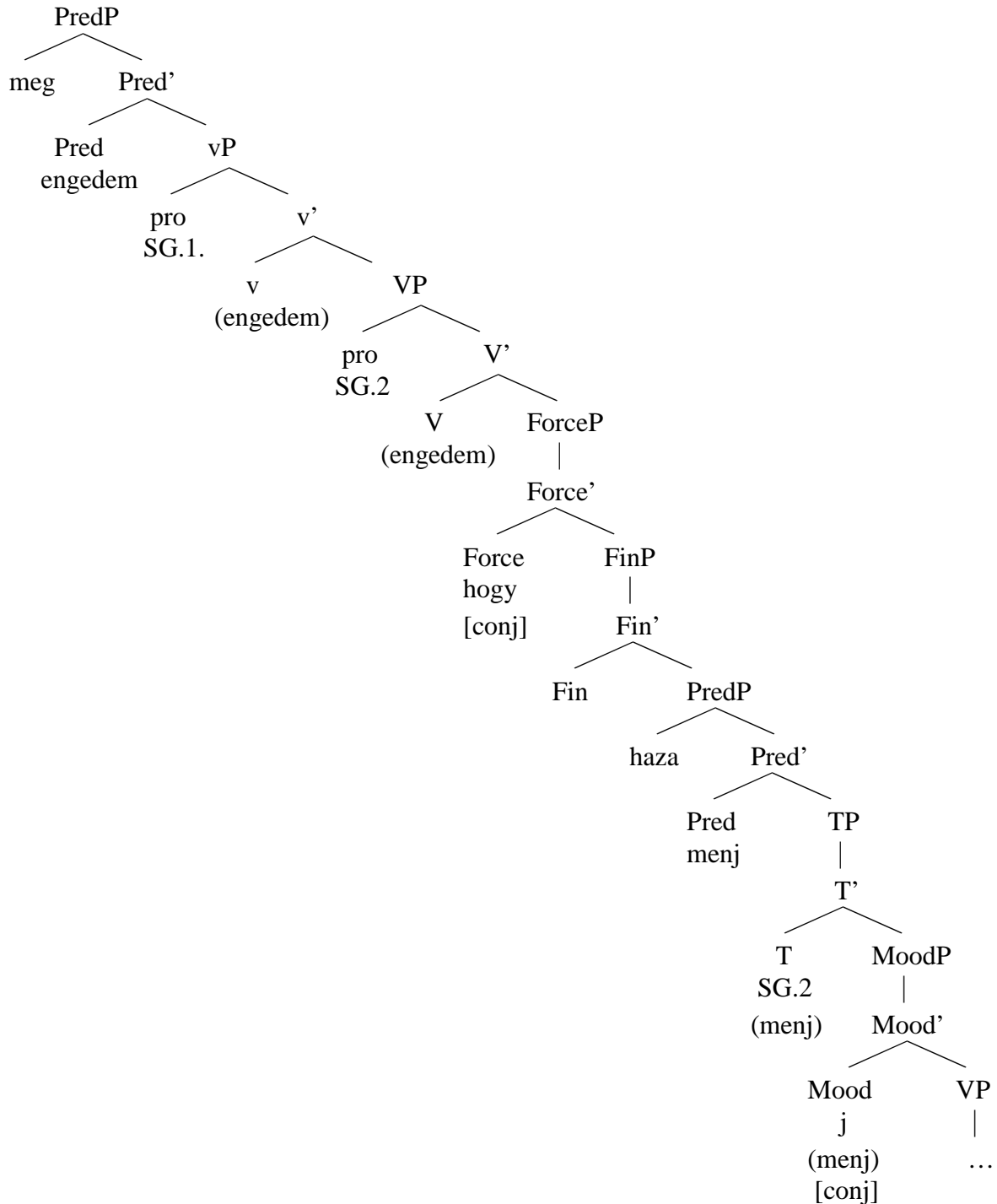
Az ilyen típusú mondatokról és azok szerkezetéről É. Kiss 2009-es tanulmányában olvashatunk. É. Kiss elemzése azon alapul, hogy a kötőszó nélküli *kell*-es mondatoknak teljesen más a szerkezete, mint a kötőszóval álló szerkezeteknek. A balkáni nyelvekben található hasonló jelenségek mintájára a szerző a kötőszó nélküli mondatokat redukált CP-vel rendelkező mondatokként kezeli. Amellett érvel, hogy a beágyazott tagmondatnak lényegében a teljes CP-tartománya hiányzik, így állhat elő ez a mondattípus.

³⁵ Vannak nyelvek, ahol a kötőmódú alárendelés élén egy speciális kötőszó áll, ezért lehetséges a magyarra nézve az a feltételezés, miszerint a beágyazás élén egy a többtől eltérő [conj] jegyű kötőszó áll. Ilyen például az orosz, amelyben kötőmódú beágyazás esetén a *чтобы* kötőszót használják, kijelentő alárendelések élén pedig a *что* mondatbevezetőt. Ilyen továbbá a lengyel nyelv is, ahol a kötőmódú alárendelés élén a *żebyś* kötőszó áll, kijelentő tagmondat élén a *że*.

(i) Ты хочешь, чтобы я прочитал эту книгу? orosz
 te akarsz hogy én elolvassam ezt könyvet
 'Azt akarsz, hogy elolvassam ezt a könyvet?'

mellékmondati predikátum kötőmódú. A [conj] jegyű MoodP nem jelenhetne meg a mondatban, ha elhagynánk a tagmondat éléről a [conj] jegyű kötőszót, ez esetben pedig nem elégülne ki a főmondati predikátum szelekciós megkötése, miszerint a beágyazott tagmondatnak [conj] jegyű ForceP-kategóriának, ennél fogva kötőmódúnak kell lennie.

(83) Megengedem, *(hogy) hazamenj.

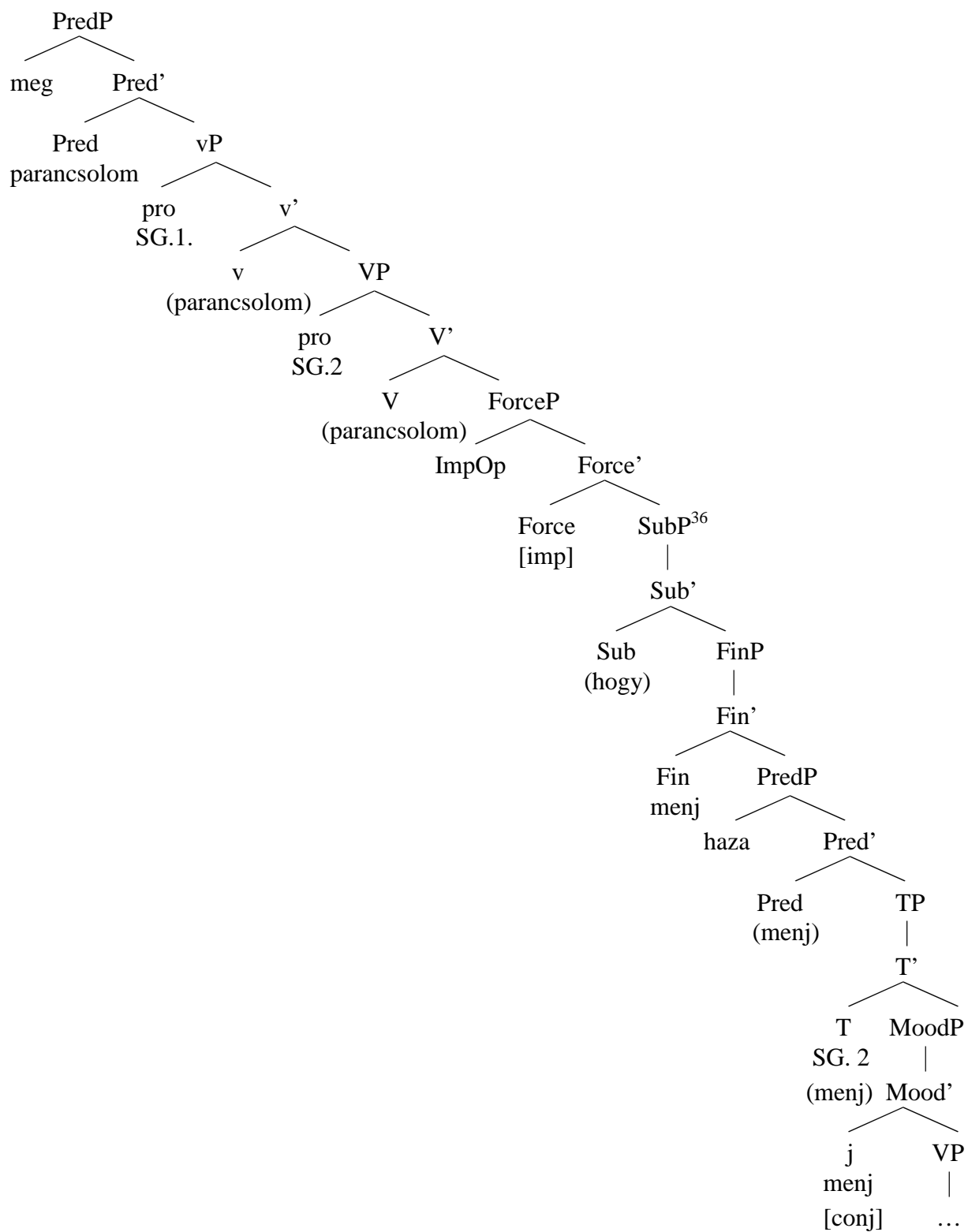
A kötőmódú alárendelők mondatok szerkezete után a beágyazott felszólító mondatokat vetem vizsgálat alá. A 3. fejezetben amellet érveltem, hogy a felszólító operátor, vagy más néven a direktív illokúciós operátor a tagmondat szerkezetének legtetején helyezkedik el, vagyis ennek az operátornak van a legnagyobb hatóköre az adott tagmondatban. Azt feltételeztem továbbá, hogy a ForceP-ben levő direktív illokúciós operátor erős idő- és módjegyű FinP-t követel meg, így a felszólító mondatokban az igének kötelezően a nyílt szintaxisban, jegyellenőrzés céljából oda kell mozognia ezzel előállítva a fordított, ige-igemódosító szórendet. A főmondati predikátum szelektálja az [imp] jegyű ForceP projekciót ezzel meghatározva a mellékmondat típusát. A ForceP-ben megjelenő [imp] jegy szelektálja a vele egy tagmondatban levő ige kötőmódját. Az, hogy a kötőszó elhagyható bizonyos esetekben a tagmondat éléről, azzal magyarázható, hogy a kötőmódú alárendeléssel ellentétben a főmondat igéje nem a mondatbevezetőn keresztül határozza meg a szelektált mondat típusát, vagyis a felszólító beágyazás esetén nem a kötőszó hordozza a szelektált [imp] jegyet, hanem maga a felszólító operátor. Azt mondhatjuk, hogy a felszólításban megtalálható *hogy* kötőszó megegyezik a kijelentő mondatokban megjelenővel:

- (84) Azt hiszem, (hogy) Mari hazamegy.
- (85) Azt tervezzük, (hogy) veszünk egy lakást.
- (86) Azt tudom, *(hogy) szereted Pétert.
- (87) Nem tudtam, *(hogy) Péter elutazik.

A (84)-(87) példákban azt látjuk, hogy a kötőszó elhagyása a kijelentő tagmondatok éléről opcionális, akárcsak a felszólítás esetén a Kenesei (1992) által meghatározott külső és belső feltételek mellett.

Mindezek alapján a beágyazott felszólító mondatoknak a következő szerkezetet tulajdonítom (88).

(88) Megparancsolom, (hogy) menj haza.

³⁶ Haegeman (2006, 2007) a SubP projekció fejébe helyezi a kötőszavakat beágyazott tagmondat esetén.

A (88)-as szerkezetben azt láthatjuk, hogy a főmondati predikátum szelektálja a Force⁰-ot, amely a tagmondatra jellemző [imp] jegyet hordozza, így a kötőszó elhagyhatóvá válik a tagmondat éléről a Kenesei (1992) által megadott feltételek mellett. Kenesei azon feltételét, miszerint a főmondati predikátumnak és a mondatbevezetőnek szomszédosnak kell lennie, módosítanunk kell, ugyanis a főmondati ragozott ige és a *hogy* kötőszó közé ékelődik a ForceP projekció. Azt kell gondolnunk, hogy a kitöltetlen fejek nem számítanak ebben az esetben, csak a kitöltött fejek. Mivel a Force fej kitöltetlen, nem jelent problémát az elmélet szempontjából.

4.5 Összegzés

Disszertációm 4. fejezetében amellet érveltem, hogy a felszólító mondatok beágyazhatatlansága nem univerzális jelenség. Bemutattam, hogy például az óskandináv, az ógörög, a koreai vagy a szlovén nyelvek mellett ez a mondat típus a magyarban is megtalálható, sőt egy rokon nyelvünkben, az udmurtban is. Amellet érveltem, hogy a magyarban meg kell különböztetnünk egymástól a beágyazott környezetben levő kötőmódú és felszólító mondatokat. Ezek megkülönböztetésére a szemantikai különbségeken túl négy tesztet ((i) szórendi különbségek, (ii) a *hogy* kötőszó elhagyhatósága, (iii) főnévi igeneves szerkezetté alakíthatóság, (iv) *-ás/-és* képzős szerkezetté alakíthatóság) ismertettem. Végül egy lehetséges szerkezeti elemzést adtam a magyar beágyazott kötőmódú és felszólító mondatokra, amely a szórendi különbségeken túl a kötőszó elhagyhatóságát is megmagyarázza.

5. A FŐMONDATI KÖTŐMÓD

Ebben a fejezetben a szinkrón generatív szintaktikai irodalomban még nem vizsgált, speciális szórendű felszólító jelentésű mondat szerkezettel foglalkozom. Céloom, hogy az *(Aztán) haza (ne) gyere (nekem)!* típusú mondatokra egy lehetséges szerkezeti elemzést adjak, és meghatározzam a diskurzushasználati feltételeit.

Az 5.1-es és az 5.2-es alfejezetekben kétféle elemzési lehetőséget ismertetek. Az egyik elemzés azt mondja, hogy ezek a típusú mondatok speciális szórendű felszólító mondatok, míg a másik főmondati pozíciójú kötőmódú mondatként kezeli őket. Munkám során az utóbbi mellett kötelezem el magam.

A 3.2-es részben láttuk, hogy a magyar felszólító mondatoknak ige–igemódosító szórendje van, melyet az ige mozgatásával állítunk elő. A jelen fejezetben tárgyalt mondat típus azonban egyenes szórendű, mégis felszólító jelentésben használatos. A második fejezetben bemutattam a grammatikák három csoportját abból a szempontból, hogy milyen igemódokat különböztetnek meg egymástól a magyarban. Láttuk, hogy vannak, akik a kijelentő, feltételes és felszólító mellé felveszik negyedikként a kötőmódot is (Prileszky 1974, Pataki 1984, Kenesei 1992, É. Kiss 2003 és Tóth 2003, 2005, 2006), illetve a grammatikáknak van egy olyan csoportja, amelyben a következő három igemódot különböztetik meg egymástól a szerzők: kijelentő, feltételes és kötőmódot (Farkas 1992, Hegedűs 2004). Ezek a tanulmányok megállapítják, hogy a felszólító és a kötőmód jele teljesen egybeesik, és különbséget közöttük a szintaxis szintjén tudunk tenni. A szerzők megfigyelték, hogy a felszólító mód megjelenhet főmondatban és mellékmondatban egyaránt, míg a kötőmód csak mellékmondati pozícióban lehet. Tóth (2006) azt írja, hogy a kötőmód alapvetően egy beágyazásban megjelenő mód.³⁷ A felsorolt szerzők a következő szintaktikai különbségekre hívják fel a figyelmet: (i) a felszólító mondatokban fordított szórend (ige–igemódosító, V–VM) uralkodik főmondatban és alárendelésben egyaránt (vö.: *Menj haza! Megparancsolom, hogy menj haza.*), (ii) ezzel szemben a kötőmódú beágyazás egyenes (igemódosító–ige, VM–V) szórendű (*Fontos, hogy hazamenj.*), (iii) a beágyazott felszólítás éléről elhagyható a *hogy* kötőszó (vö.: *Megparancsolom, hogy gyere haza. Megparancsolom, gyere haza.*), míg a kötőmódú éléről nem (vö.: *Nem kell, hogy elmenj. *Nem kell, elmenj.*).

Ha mindezeket a szempontokat átgondoljuk az *(Aztán) haza (ne) gyere (nekem)!* típusú mondatokra nézve, akkor azt a megállapítást tehetjük, hogy a mondat főmondati szerepéből

³⁷ A latin *subiungere* ‘alulról hozzákötni, alávetni’ jelentésű szóból származik, ami a görög *hypotassein* ‘aláhelyezni, alárendelni’ szó fordítása.

arra következtethetünk, hogy felszólítással van dolgunk, míg a szórend alapján kötőmódot kellene feltételeznünk. Jelen fejezet első két alfejezetében (5.1, 5.2) vizsgálat alá vetem mindkét feltételezést, vagyis hogy ezeket a mondatokat speciális szórendű főmondati felszólításként vagy pedig főmondati kötőmódként tartsuk számon.

Az 5.1-es részben nyelvtörténeti munkák segítségével áttekintem a magyar nyelv szórendi változását, hogyan lett egy alapvetően fejező (SOV) szórendből VSO szórendű a nyelvünk. Egyes szerzők szerint ennek a változásnak számos nyoma maradt nyelvünkben (például: É. Kiss 2011). Ilyen maradvány lenne például az a mondatípus, amelyet ebben a fejezetben tárgyalunk. Vagyis e szerint a nézet szerint a felszólító mondatok kétféle szórenddel léteznének, egyenes (*Hazagyere!*) és fordított szórenddel (*Gyere haza!*) egyaránt (többek között: Molecz 1900, Wacha 1995, Gugán 2008, É. Kiss 2011). A kétfajta mondatszórend pedig azért maradhatott meg, mert kétféle jelentés járult hozzájuk. Látni fogjuk, hogy ez az elmélet nem alkalmazható problémamentesen a jelen fejezetben vizsgált mondatípusra.

Az 5.2-es részben egy szinkrón elemzést mutatok be. Eszerint az egyenes szórendű „felszólító” mondatok főmondati pozíciójú kötőmódú mondatok. Ez az elemzés nem volna példa nélküli, ugyanis például az olaszban (Herczeg 1991), a latinban (M. Nagy – Tegye 1996), a spanyolban (Han 1998), az ógörögben (Bornemann – Risch 1999) és a görögben (Han 1998) léteznek ilyen mondatok. Amellett érvelek, hogy az ebben a fejezetben vizsgált mondatípus főmondati kötőmódként értelmezendő.

Az 5.3-as alfejezetben ezeknek a mondatoknak a tiltó formáját elemzem. A történeti munkák az egyenes szórendű tagadó/tiltó mondatokat (*Haza ne gyere!*) az SOV szórend történeti maradványának tekintik. Ez az elmélet az 5.1-es fejezetben bemutatott elemzés létjogosultságát erősítené, ugyanis mind az állító, mind a tiltó forma nyelvtörténeti fosszília volna nyelvünkben. Látni fogjuk, hogy az egyenes szórendű tagadó forma más mondatmódokban (*Haza nem megy. Haza nem menne.*) is megjelenhet. Vagyis, hogy mind a két mondat szerkezetet, az itt ismertetett igemódosító–tiltószó–ige szórendű tiltást és az (*Aztán haza gyere (nekem)!*) típusú mondatokat egymásból levezetve elemezzük, nem indokolt.

Egy kutatás során megfigyeltem, hogy a főmondati kötőmódú mondatok akkor használhatók, ha az esemény vagy a propozíció valamilyen formában már adott a diskurzusban. Megfigyeltem továbbá azt is, hogy a főmondati kötőmód használata sokkal természetesebbnek hat, ha az 5.4-es alfejezetben részletesebben vizsgált három diskurzuspartikula (*ám, aztán, nekem*) valamelyike megtalálható benne (lásd még: Dömötör – Varga 2013). Az 5.4-es alfejezetben amellett érvelek Dömötör – Varga (2013) alapján, hogy

az említett partikulák ennek a mondattípusnak a diskurzusba ágyazottságát jelölik, ugyanis ezeknek a partikuláknak az eredeti deiktikus funkciója őrződött meg diskurzusjelölő szerepükben is. Ez a deiktikus funkció segíti elő a főmondati kötőmód diskurzusba ágyazott értelmezését (Dömötör – Varga 2013).

Az 5.5-ös pontban egy kísérletről számolok be (lásd még: Dömötör – Varga 2013), amelynek során két kérdésre kerestem a választ: (i) Mi lehet az egyenes és a fordított szórend használatának diskurzusfeltételei közti különbség? (ii) Mi a diskurzuspartikulák szerepe a főmondati kötőmódban? A kísérleti eredmény az 5.4-es részben bemutatott hipotéziseket támasztja alá, vagyis a főmondati kötőmódot akkor használhatjuk, ha az esemény vagy a proposíció a diskurzusban már adott valamilyen formában, és ezt a diskurzusba ágyazottságot az 5.4-es részben vizsgált három diskurzuspartikula valamelyike segíti elő. A kísérlet során azt is kimutattam, hogy a fordított szórendű felszólító mondatok nem érzékenyek a diskurzusban adottságra, tehát ebből a szempontból semlegesek.

5.1 Egy archaikus szerkezetű felszólító mondat

A nyelvtörténeti munkákban (például Molecz 1900, Wacha 1995, Gugán 2008, É. Kiss 2011) olvashatunk arról, hogy az ómagyar korból adatolható a felszólító mondatok kétféle (ige–igemódosító és igemódosító–ige) szórendi előfordulásának létezése. Van, aki stiláris különbséget vél felfedezni a két felszólító mondatszórend között (Wacha 1995), van, aki a magyar alapszórend átalakulását teszi felelőssé az egyenes és az inverz szórend létezéséért (Gugán 2008, É. Kiss 2011), illetve van, aki azt mondja, hogy az igemódosító speciális szemantikai tartalommal rendelkezik az egyenes szórendű mondatokban, és emiatt található a szokásostól eltérő pozícióban (Molecz 1900).

Gugán Katalin 2008-as kéziratában olvashatunk a felszólító mondatok szórendjének kialakulásáról. Gugán (2008) azt mondja, hogy a fordított szórend mellett a nyelvtörténet során adatolhatók olyan felszólító mondatok is, amelyekben az igemódosító az ige előtt marad, vagyis a szórend egyenes, akár csak a semleges mondatok esetén (*Megvedd!*). Az egyenes, illetve a fordított szórend közötti választást a felszólító mondatokban az ómagyarban például befolyásolhatja, hogy a mondat alanya milyen személyű. Egy vizsgálat szerint a második személyű alanyok esetén az esetek 90,3%-ában az igekötő az ige mögött helyezkedik el. Ha az igealak harmadik személyű, akkor csak 30,8%-ban van fordított szórend (Wacha 1995:183). Gugán (2008) van der Auwera – Dobrushina – Goussev (2005) nyomán azt a megállapítást teszi, hogy ez a jelenség összefügghet azzal, hogy a második személyű

felszólítás tekinthető prototipikusnak³⁸ (a címzett egyes vagy többes szám második személyű, a beszélő a hallgató(k)hoz fordul, hogy tegyen(ek) valamit a kívánság beteljesülésének érdekében), egyéb számokban és személyekben más értelmezés is lehetséges. Például a harmadik személyű felszólításnak lehet javaslat jellege (*Igya meg Gábor a teát!*), vagy értelmezhető akár óhajtásként is (*Legyen már tavasz!*). A többes szám első személyű felszólításnak valójában ugyanúgy második személyű a címzettje. A beszélő társaihoz fordul, és úgy szólítja fel őket (*Igyunk meg egy kávé!* = ‘mi, vagyis én és ti’). Az egyes szám első személyű felszólítás esetén „megkettőződik” a beszélő, és önmagát szólítja fel (*Tudom, tudom, induljak már el! Írjam meg a házi feladatom?*).

A kétféle szórend közötti választást stiláris tényezők is indokolják. A mai magyarban az egyenes szórendű felszólítást (*Megvedd!*) általában erősebbnek, határozottabbnak, olykor kifejezetten fenyegetőnek érzik a beszélők a fordított szórendűhöz (*Vedd meg!*) képest (Tompai 1962, 2: 498). Gugán (2008) azt írja, hogy ez a stiláris különbség egyes régebbi szövegekben valóban megjelenik, másokban azonban nem. A középmagyar kori adatok alapján úgy tűnik, hogy egyes nyelvhasználóknál valóban határozottabb, sürgetőbb, esetleg fenyegető felszólítást fejez ki az egyenes szórend.

(1) ird le szipen

(TLev. 27, 1589)

Vessük össze az (1) alatti mondatot a (2) alattival:

(2) ugian kirlek eßt ne halogasd mjngiart le irjad

(TLev. 27, 1589)

(3) no ne busul hid el hogy lesz mivel

(Bosz. 537, 1737)

Vessük össze a (3)-ast a (4)-es példamondattal:

³⁸ Számos nyelvben csak második személyű felszólítás létezik. Ha másik számban, személyben fejeznek ki felszólítást valamiért, nem ritka, hogy a kötőmód ragozási paradigmáját hívják segítségül (pl.: német). Elképzelhető, hogy a magyarban azért mutat a harmadik személyű felszólítás nagyobb számban egyenes szórendet, mert az valójában kötőmód (lásd bővebben a dolgozat 5.2-es pontját).

- (4) mihelyest te az én házomba belé mégy laknyi, kit én tülem az Uraságh el vett, csak el hitessed magaddal, hogy leg kedvesebb és dolgossabb csedédeddel ebben az nyárban az Ágyat megh fektetem véle

(Bosz. 537, 1737)

Más nyelvhasználóknál viszont a felszólítás általában véve fordított szórendű, de bizonyos igékre jellemző, hogy egyenes szórenddel is előfordulhatnak. Ez azonban inkább tűnik állandósult használatnak, mint erős felszólításnak (Gugán 2008).

- (5) Édes néném, az egészségre vigyázzunk, és mondjon el kéd egy olvasót érettem, mert a sok fülbenmászóval tele a sátorom.

(MikLev. 62, 1725)

- (6) Édes néném, engedd meg, hadd végezzem el ezt a levelet, mert olyan meleg vagyok, hogy attól félek, a nap ma fel ne gyújtsa a sátoromot.

(MikLev. 75, 1726)

Vessük össze az (5)-(6)-os mondatokat a (7)-es példával:

- (7) Azt elhigye kéd, hogy a vezérnek minden ajándékaért sem adnám kédet, meg a leányokat is odateszem, de úgy, ha szeret kéd, és ha vigyáz az egészségire.

(MikesLev. 25, 1719)

- (8) Megbocsásson kéd, hogy ezt találám mondani.

(MikLev. 52, 1724)

Az (5)-(6)-os és a (7)-(8)-as mondatok között nem feltétlenül az a különbség, hogy az utóbbiak szigorú parancsot tartalmaznak. Elképzelhető, hogy az utóbbiak erősebb érzelmi tartalmúak (lásd Molecz 1900: 103: nagyon erős óhajtást fejeznek ki).

Molecz (1900), Tompa (1962) és Wacha (1995) alapján áttekintettük, hogy az egyenes és a fordított szórendű felszólítás között feltételezhetünk stiláris különbséget: az egyenes szórendű szigorúbb, fenyegetőbb felszólítást fejez ki. Gugán (2008) példái alapján azonban láthattuk, hogy ez a különbségtétel már nem feltétlenül teljesül a középmagyar korban. A

következőkben megvizsgálom a szemantikai különbséget a kétféle szórend között Molecz (1900) alapján.

Molecz (1900: 103) azt állítja, hogy a fordított szórend az eredeti. Ezt azzal magyarázza, hogy a felszólító mondatokban az ige nyomatéka erős. Az egyenes szórendű felszólítás megjelenésére kétféle magyarázatot ad: (i) egyfelől elősegíthette kialakulásukat a kijelentő mondatok („egyszerű mondás”) szórendjének analógiás hatása, (ii) másfelől bizonyos kontrasztív hangsúlyozású felszólítások is szerepet játszhattak. Az igekötő is lehet a mondat főhangsúlyos eleme, ebben az esetben valamilyen szembenállást fejez ki (*Kividd a szemetet!* = ki és nem be), ezáltal a tagmondat jelentése határozottabb, specifikusabb lesz. Molecz szerint tehát eredetileg azokban a mondatokban fordult elő egyenes szórendű felszólítás, amelyekben az igekötő fókuszpozícióban állt, majd ez a szórendi minta részben átértelmeződött, és általánosságban vált a határozottabb felszólítás kifejezőeszközzé. Molecz (1900) magyarázatában nem világos, hogy a kijelentő mondatok szórendje hogyan hathatott a felszólító mondatok szórendjére, hogyan segíthette elő a felszólító mondatok egyenes szórendjének megjelenését. Azonban elképzelhetőnek tartom, hogy az egyenes szórendű kijelentő mondatokat (*Megeszed!*), illetve az infinitívuszi mondatokat (*Felállni!*) használhatjuk felszólító jelentésben, ami egy határozott, szigorú, ellentmondást nem tűrő felszólítást fejez ki. Ez a szórend és ez a szigorúság, határozottság terjedhetett át a felszólító mondatokra. Az 5.3-as, tiltással foglalkozó fejezetben kitérek Piñón (1991) elemzésére. Látni fogjuk, hogy Molecz (1900) és Piñón elemzésében az a közös, hogy mindketten fókuszként kezelik az igekötőt.

Gugán (2008) azt írja, hogy osztják szövegek alapján úgy tűnik, hogy a felszólító mondataik alapvetően igére végződnek, vagyis egyenes a szórendjük. Különösen erős felszólítás esetén azonban az ige mögé kerülhet az igekötő. Gugán (2008) ennek alapján azt a következtetést vonja le, hogy talán a magyar nyelv története során is lehetett egy olyan szakasz, amikor éppen a fordított szórend volt a jelölt. A későbbiekben azonban – esetleg az OV-szórend háttérbe szorulásával – itt is a fordított szórend vált általánossá. Azt mondja, ha ez a feltételezés helyes, akkor az egyenes szórendű felszólítás határozottabb, parancsoló jellegű felszólításként való (át)értelmezése csak másodlagos jelenség, amely a fordított szórend általánossá válását követte. Azok az igealakok, melyek állandósult kifejezésként, mindenféle többletjelentés nélkül szerepelnek gyakran egyenes szórendben (*megbocsásd, elhidd*), a régibb szórend megkövült alakjainak tekinthetők.

Ugyanezen az állásponton van É. Kiss (2011). Amellett érvel, hogy az ősmagyar korban az alapszórend SOV volt, azonban legkorábbi nyelvemlékeink már (topik)(fókusz)VSO

szórendről tanúskodnak, és csak egy-egy archaikusnak tekintett mondat árulkodik egy másik szórend egykori létezéséről. Az írásbeliség előtti, ősmagyar-kori mondatszerkezet mellett a szerző három közvetett bizonyítékot ismertet: (i) a rokon nyelvek adatai, (ii) a legkorábbi nyelvemlékeink archaikus vonásai (ilyen például az igekötő–tagadószó–ige sorrend: *Haza ne gyere!*) és (iii) nyelvtipológiai érvek. Ezeket a bizonyítékokat most sorra veszem.

A rokon nyelvek adatai kapcsán azt írja, hogy a magyar nyelv legközelebbi rokonaira, a vogulra és az osztjákra az S(X)OV alapszórend jellemző. Néhány finnugor nyelvet kivéve, melyek az indoeurópai nyelvekkel intenzív kapcsolatba kerültek, az uráli nyelvekre alapvetően az SOV alapszórend jellemző. Így feltehető, hogy az uráli és a finnugor alapnyelv is SOV volt.

A legkorábbi kódexeink archaikus szerkezeteire három példát olvashatunk:

(i) SOV szórend ragtalan tárggyal:

(9) a. **mel myse haluan** vymadgozzonk harmad ydeyglen (Jókai 6/4)

b. **Etek** ueuen: frat[er] Masseust hÿua erdewbe (Jókai 137/14)

(É. Kiss 2011: 86)

(ii) az igekötő–tagadószó–ige sorrend:

(10) Es az Ver touaba **kÿ nem futott** (Jókai 69/1)

(É. Kiss 2011: 87)

(iii) a mondatvégi *-e* kérdő partikula:

(11) a. Nemdè a' ièles búnös művèlkedètbelièc es tezèc **azt è?** (Müncheni 12ra)

b. Nemdè tû incab nagobbac vattoc **azocnal è?** (Müncheni 12vb)

c. Nemdè kèt vèrèbec adatnac **égfel penzen è?** (Müncheni 16vb)

(É. Kiss 2011: 88)

Ebben a dolgozatban a második érveléssel foglalkozom részletesebben az 5.3-as pontban.

A nyelvtipológiai érvek alapján É. Kiss (2011) azt állítja, hogy a mai magyar nyelv számos olyan mondattani jellegzetességet mutat, amely nincs összhangban a mai VO alapszórend jellegével, vagyis azt feltételezi, hogy ezek egy korábbi SOV korszak maradványai nyelvünkben. A mai magyarban a nominális szintagma lexikális rétege fejező (12) (igaz ez a

főnevet módosító mellékneves kifejezésre is), illetve a magyarban nem prepozíciókról, hanem névutókról beszélünk (13).

(12) [NP...N]: János **háza**

(É. Kiss 2011: 89)

(13) [PP...P]: a ház **alatt**

(É. Kiss 2011: 89)

A múlt idejű feltételes módban a segédige követi a főigét (14), ez is az SOV alapszórendű nyelvek jellegzetessége.

(14) [[VP...V] **Aux**]: ment **volna**

(É. Kiss 2011: 90)

Szintén SOV sajátosság a módhatározó–ige sorrend (15), a predikatív névszó–kopula sorrend (16) és az igekötő–ige sorrend (17):

(15) János jól dolgozik.

(16) János boldog volt.

(17) János el-ment.

(É. Kiss 2011: 90)

É. Kiss (2011) amellett érvel tanulmányában, hogy a magyarhoz legközelebb álló vogul és osztják SOV szórendje, a korai ómagyar nyelvemlékek néhány archaikus maradványa, valamint a mai magyar számos SOV nyelvtipológiai jellegzetessége alapján feltételezhető, hogy a magyar nyelv az ómagyar kor előtt SOV alapszórendű volt.

Ebben a pontban nyelvtörténeti munkák (Molecz 1900, Wacha 1995, Gugán 2008, É. Kiss 2011) alapján bemutattam, hogy a felszólítás az ómagyar korból adatolhatóan kétféle szórenddel létezett (igemódosító–ige, ige–igemódosító). A kétféle szórend kialakulására azonban csak Gugán (2008) és É. Kiss (2011) ad magyarázatot, akik a magyar alapszórend átalakulását teszik felelőssé a kétféle szórend létrejöttéért. Molecz (1900) és Wacha (1995) pusztán a kétféle szórend eloszlását igyekeznek megmagyarázni stiláris, illetve szemantikai különbségek alapján. A történeti munkák alapján feltételezhetjük, hogy a jelenkori szinkrón

viszont a beszélők új funkciót tulajdonítanak az egyik szerkezetnek (Kroch 1994). Elképzelhető, hogy a magyarban az egyenes szórendű felszólítás újraértelmeződött kötőmódként mind alárendelő, mind főmondati környezetben.

A következő pontban bemutatom az egyenes szórendű felszólítás kötőmódként való elemzését.

5.2 Kötőmód a főmondatban

Ebben a fejezetben azt a kérdést járom körül, hogy tekinthetők-e a *Haza (ne) gyere (nekem)!* típusú mondatok főmondati kötőmódnak. Széles körben elfogadott az a nézet, hogy a kötőmód csak mellékmondati pozícióban helyezkedhet el. Azonban nem példa nélküli, hogy a kötőmód bizonyos esetekben megjelenhet főmondati pozícióban (például a latinban (M. Nagy – Tegye 1996), az ógörögben (Bornemann – Risch 1999), a görögben (Han 1998), a spanyolban (Han 1998) vagy az olaszban (Herczeg 1991)). A következő két pontban ezt a lehetőséget járom körül a magyar egyenes szórendű, felszólító értelemben használt mondatok kapcsán. Két lehetséges elemzést mutatok be az alapján, hogy mi válthatja ki a kötőmód megjelenését a főmondatban. Az egyik lehetőség, hogy feltételezünk egy törölt főmondatot, amelynek a predikátuma váltja ki a kötőmódot. Ez az elemzés azonban, ahogyan látni fogjuk az 5.2.1-es pontban, számos problémát idéz elő. Dolgozatomban Han (1998, 2001) elméletét követve azt feltételezem, hogy a főmondat élén egy kötőmód-operátor található, és ez idézi elő a kötőmód megjelenését a főmondati pozícióban (lásd részletesebben az 5.2.2-es pontban).

5.2.1 Törölt főmondat

Ebben a részben megvizsgálom, hogy milyen következmények adódnak abból, ha egy törölt főmondatot feltételezünk az *(Aztán) haza (ne) gyere (nekem)!* típusú mondatok élén.

A második fejezetben ismertettem Tóth (2003, 2005, 2006) elméletét, mely szerint az, hogy a mellékmondatban felszólító vagy kötőmód jelenik meg, a főmondati predikátum szelekciós megkötése. Tóth (2003, 2005, 2006) az igéket három csoportra osztja, aszerint, hogy a beágyazott mellékmondatukban kötőmódot, felszólítást, vagy mindkettőt szelektálnak (lásd bővebben a 2. fejezetben). Feltételezhetjük tehát, hogy az egyenes szórendű felszólító értelemben használt mondatok valójában rejtetten beágyazott helyzetűek: élükön olyan ki nem ejtett főmondat áll, amelynek predikátuma kötőmódot szelektál (például: *fontos, hasztalan, felesleges, értelmetlen, alkalmas, ragaszkodik hozzá, gondoskodik róla, meggyőző*).

- (19) (Fontos, hogy) hazagyere.
- (20) (Ragaszkodom hozzá, hogy) hazagyere.

Ez esetben a törölt főmondati predikátum szelektálná a mellékmondati kötőmódot.³⁹ Ez az elemzés azonban felvet néhány kérdést, problémát:

- (i) Miért törlődik a főmondat?
- (ii) Miért nem törlődik minden esetben?
- (iii) Honnan tudjuk, hogy eredetileg milyen predikátum állhatott a törölt főmondatban?
- (iv) Hogyan bizonyítható, hogy valóban ott áll egy törölt főmondat a kötőmódú mondat élén?
- (v) Mivel magyarázhatjuk, hogy az itt vizsgált mondattípus csak bizonyos diskurzuspartikulákkal ad jólformált mondatokat (lásd részletesebben az 5.4-es és az 5.5-ös alfejezetekben)?

Amint látjuk, a törölt főmondat feltételezésével nem tudjuk megmagyarázni a speciális szórendű mondataink szerkezetét.

5.2.2 Főmondati kötőmód

Ebben a részben egy harmadik elemzési javaslatot mutatok be az itt tárgyalt mondattípus szerkezetére. Egy kötőmód-operátort feltételezek Han (1998, 2001) nyomán a főmondati kötőmódú mondatok élén.

Han (1998, 1999) azt mondja, hogy a felszólító mondatok élén egy direktív illokúciós operátor található, amely egy irreális modalitású proposíciót vesz fel argumentumaként. A magyarban az irreális modalitásért a kötőmód felel a mondatszerkezetben. A direktív erőt Han (1998, 1999) olyan függvényként határozza meg, amely vesz egy proposíciót, és átalakítja direktív akcióvá. Ez egy instrukció a hallgató felé, hogy a feladatot vegye fel a tervhalmazába. A tervhalmaz feladatok halmaza, amely meghatározza a hallgató szándékát, és tartalmazza azokat a feladatokat, amelyeket a hallgató szándékozik véghezvinni.

Farkas (1992) amellett érvel, hogy a felszólító operátor kötőmódot kívánó környezetet hoz létre. Azt írja, hogy a felszólító operátor deontikus modalitást vezet be a mondatba, ami a kötelezettséggel és az engedélyezéssel áll kapcsolatban. A deontikus modális alap nem realiztikus, vagyis a deontikus előírások nem képezik részhalmazát annak, amit az aktuális

³⁹ Ez az elmélet nem volna előd nélküli, ugyanis például Katz és Postal (1964) vagy Ross (1970) szerint az illokúciós erőt (beleértve az asszertív és a felszólító erőt is) potenciálisan törölt performatív igék képviselik.

világról tudunk, más szóval irreális modalitást kíván meg a mondatban. A deontikus előírások a cselekvésekre vonatkoznak, és nem az igazságra, ebből kifolyólag ez a környezet cselekvő alampódot követel meg. Azt mondhatjuk, hogy a felszólító operátor olyan környezetet hoz létre, ami kötőmódot implikál.

Farkas (1992) és Han (1998, 1999) nyomán belátható, hogy a felszólítás és a kötőmód között szemantikai kapcsolat van. Azokban a nyelvekben, amelyek nem engedélyezik a tiltó mondatokban a felszólító igealak megjelenését, az esetek egy részében kötőmóddal, egy másik részében pedig infinitívussal fejezik ki a tiltást.⁴⁰ Például a görögben és a spanyolban a felszólítás nem kompatibilis a tagadással, így a negatív parancsot kötőmóddal fejezik ki:

- (21) a. **Mi grapse to!* görög
 NEG ír.2SG.IMP az.ACC
 ‘Ne írd azt!’
 b. (*Na mi to grapsis!*)
 PART NEG az.ACC ír.2SG.SUBJ
 ‘Ne írd azt!’

(Han 1998: 13, a glosszák az enyémekek)

- (22) a. **¡No lee lo!* spanyol
 NEG olvas.2SG.IMP az.ACC
 ‘Ne olvasd azt!’
 b. *¡No lo leas!*
 NEG az.ACC olvas.2SG.SUBJ
 ‘Ne olvasd azt!’

(Han 1998: 14, a glosszák az enyémekek)

Han (1998, 2001) úgy határozza meg a mondatok szerkezetét, hogy mindegyik élén áll egy operátor, amely a mondat típusáért felelős. Arra keresi a választ, hogy a spanyolban és a görögben miért a kötőmódú formát használják a tiltás kifejezésére. A görögben a főmondati tiltó értelemben használt kötőmód szórendje megegyezik a beágyazott kötőmóddal:

⁴⁰ A főmondati kötőmód kapcsán fontosnak tartom a más nyelvekkel való analógia keresését, hogy kimutatható legyen, hogy a főmondati pozíciójú kötőmód nem stipuláción alapuló felvetés, hanem számos nyelvben létezik ez a mondatípus.

- (23) a. *O Yannis se dietaks na min to grapsis.* görög
 a Yannis téged utasít.2SG PART NEG az.ACC ír.2SG.SUBJ
 ‘Yannis utasított téged, hogy ne írd meg azt.’
- b. **O Yannis se dietakse na min grapsi to.*
 a Yannis téged utasít.2SG. PART NEG ír.2SG.SUBJ az.ACC
 ‘Yannis utasított téged, hogy ne írd meg azt.’
- (Han 2001: 316, a glosszák az enyémekek)

- (24) a. *Na mi to grapsis.* görög
 PART NEG az.ACC ír.2SG.SUBJ
 ‘Ne írd azt!’
- b. **Na mi grapsis to.*
 PART NEG ír.2SG.SUBJ az.ACC
 ‘Ne írd azt!’
- (Han 1998: 53, a glosszák az enyémekek)

A spanyolban szintén megegyezik a főmondati és a mellékmondati kötőmód szórendje:

- (25) a. *Orden que no me deis el libro.* spanyol
 megparancsol hogy NEG nekem ad.2PL.SUBJ a könyvet
 ‘Megparancsolom neked, hogy ne add nekem a könyvet.’
- b. **Ordeno que no deis me el libro.*
 megparancsol hogy NEG ad.2PL.SUBJ nekem a könyvet
 ‘Megparancsolom neked, hogy ne add nekem a könyvet.’
- (Han 2001: 316, a glosszák az enyémekek)

- (26) a. *¡No me deis el libro!* spanyol
 NEG nekem ad.2PL.SUBJ a könyvet
 ‘Ne nekem adjátok a könyvet!’
- b. **¡No deis me el libro!*
 NEG ad.2PL.SUBJ nekem a könyvet
 ‘Ne nekem adjátok a könyvet!’
- (Han 1998: 54, a glosszák az enyémekek)

A görög és a spanyol nyelvben a kötőmódú mondatokban klitikum–ige szórend van. Vagyis az ige nem mozog olyan magasra, mint a felszólító mondatokban, hanem abban a funkcionális fejben marad, amelyhez a klitikum csatolva van.

Han (1998, 2001) átveszi Kempchinsky (1987) és Zanuttini (1991) elemzését a kötőmódú mondatok szintaxisát illetően. Kempchinsky (1987) azt mondja, hogy az újlatin nyelvekben az akaratot, szándékot kifejező igék kötőmódú mondatbővítményt vonzanak, amelyben egy kötőmódú operátor szerepel. Zanuttini (1991) azt állítja, hogy az akaratot, szándékot kifejező igék kötőmódú mellékmondatot vonzanak, amelyek C fejében kötőmódú modalitásjegy van. Az angolban ezt a jegyet a kötőmódú tagmondat élén álló *that* kötőszó testesíti meg. Han (1998, 2001) ugyanezen az állásponton van. Egy kötőmódú operátort feltételez a CP projekció fejében, ami a kötőmódú igeinflexiót vonzza. Han elemzéséhez hasonlóan már Rooryck (1992) is javasolt, aki a C-ben levő operátorhoz köti az Agr_SP-ben és a TP-ben megjelenő kötőmódot. Han Farkas (1992), Portner (1992), Rooryck (1992) és Quer (1998) nyomán azt mondja, hogy ennek az operátornak a jelentése az irreális modalitás. Han (2001) a következő szerkezetet javasolja a kötőmódú mondatokra:

(27) [_{CP} [_C Subj-Op] [_{NegP} [_{Neg}] [_{FP} [_F klitikum] [_{IP} [_I V] [_{VP} ...]]]]]

(Han 2001: 317)

A kötőmódú operátor nem hordoz illokúciós erőt, csak irreális modalitást.⁴¹ Felmerül a kérdés, hogy akkor mégis miért fejez ki direktív illokúciós erőt. Han (1998, 2001) válasza erre az, hogy minden főmondat kifejez egy bizonyos illokúciós erőt, mivel ha a beszélő használja őket, azzal már végrehajt egy illokúciós aktust (Austin 1962, Searle 1969). Amikor kötőmódot használunk főmondatban, akkor a kötőmódú operátor ki tud fejezni direktív erőt pragmatikailag.⁴²

Ha a második személyű tagadó kötőmód kifejezhet direktív erőt pragmatikailag, akkor az állító párja is képes erre. A görögben a második személyű állító kötőmód egy sokkal udvariasabb forma, mint a második személyű állító felszólítás.

⁴¹ Az a tény, hogy a magyarban olyan szerkezetek is kötőmódot vonzhatnak, amelyek nem fejeznek ki felszólítást (például Tóth (2005) osztályozásában az episztemikus értékelést kifejező predikátumok), erős érvként szolgálhat amellelt, hogy a kötőmódú alakok esetében ne beszéljünk inherens felszólításról, csupán irreális modalitásról. (Köszönöm Gécseg Zsuzsannának, hogy erre az évrre felhívta a figyelmem.)

⁴² Han (1999) amellelt foglal állást, hogy a felszólító mondatok esetén a direktív illokúciós erő nem pragmatikai tulajdonság, hanem a logikai forma szintjén kódolva van. Szerinte ebben az esetben a pragmatika csak a direktív erő sokféleségében játszik szerepet.

(28) a. *Grapse!* görög

ír.2SG.PERF.IMP

‘Írj!’

b. *Na grapsis.*

PART ír.2SG.PERF.SUBJ

‘Arra kérek, hogy írj.’

(Han 2001: 318, a glosszák az enyéme)

A felszólító mondatokban a C fejből található felszólító operátor közvetlenül kódolja a direktív erőt, míg a kötőmód nem, ott pragmatikailag jelenik meg. Ebből kifolyólag a kötőmód esetén sokkal indirektebben fejeződik ki a kérés.

A spanyol azonban nem mutat olyan kontrasztot, mint a görög:

(29) a. *¡Que te calles!* spanyol

hogy REFL hallgat.2SG.SUBJ

‘Hallgass!’

b. *¡Que subas!*

hogy feljön.2SG.SUBJ

‘Gyere fel!’

(Han 2001: 318, a glosszák az enyéme)

A spanyol nem a második személlyel fejezi ki az udvarias formát, hanem a harmadik személlyel:

(30) a. *Hable le.* spanyol

beszél.2SG.IMP(formális) neki

‘Kérlek, beszélj hozzá!’

b. *No le hable.*

NEG neki beszél.3SG.SUBJ

‘Kérlek, ne beszélj hozzá!’

(Han 2001: 319, a glosszák az enyéme)

Ha a főmondati második személyű kötőmód képes direktív erőt pragmatikailag generálni, akkor más illokúciós erőt is kifejezhet az irreális interpretációval. A görögben és a spanyolban például óhajt:

- (31) *¡Que complas muchos más años!* spanyol
 hogy számol.2SG.SUBJ sokkal több éveket
 ‘Boldog születésnapot!’

(Han 2001: 319, a glosszák az enyémekek)

- (32) *Na zisis!* görög
 PART él.2SG.SUBJ
 ‘Isten éltessen!’

(Han 2001: 319, a glosszák az enyémekek)

Ezek alapján azt várjuk, hogy más személyben is ki tudjon fejezni illokúciós erőt pragmatikailag a kötőmód. Ez így is van, a görögben és a spanyolban például a harmadik személy is kifejezhet kívánságot (33 a), (34 a), vagy deontikus modalitást (33 b), (34 b):

- (33) a. *¡Que viva el rey!* spanyol
 hogy él.3SG.SUBJ a király
 ‘Éljen a király!’
 b. *Que entre y que se caliente.*
 hogy belép.3SG.SUBJ és hogy REFL melegszik.3SG.SUBJ
 ‘Be kellene jönnie megmelegedni.’

(Han 2001: 319, a glosszák az enyémekek)

- (34) a. *Na zisi o Yannis!* görög
 PART él.3SG.SUBJ a Yannis
 ‘Éljen Yannis!’
 b. *Na grapsi kapios.*
 PART ír.3SG.SUBJ valaki
 ‘Valakinek írnia kellene.’

(Han 2001: 320, a glosszák az enyémekek)

Láthattuk, hogy a spanyolban és a görögben a tiltó mondatok esetén kötőmódú igealakot használnak. A görögben az állító mondatokban a főmondati felszólítás és a főmondati kötőmód között stiláris különbség van, a kötőmódú forma udvariasabb, míg a spanyolban nincs közöttük különbség, ugyanolyan kontextusban használják őket. Láttuk azt is, hogy mind a görög, mind a spanyol nyelvben kívánság értelemben is alkalmazhatjuk a főmondati kötőmódot.

Ahogy arról szó volt, a magyarban is valamiféle stiláris különbség van az *(Aztán) hazagyere (nekem)!* és a *Gyere haza!* mondatok között. Az *(Aztán) hazagyere (nekem)!* mondat kifejezhet óhajt (35), és deontikus kényszert (36), akárcsak a görög és a spanyol kötőmód.

(35) Megnyerd nekem a versenyt!

(36) Megedd nekem a szendvicsed!

A Han-féle elemzés kapcsán kevesebb problémába ütközünk, mint az 5.1-es pontban tárgyalt felszólító mondati elemzés, illetve az itt bemutatott főmondati törlés feltételezésének esetén. Összefoglalva tehát azt javaslom Han (1998, 2001) nyomán, hogy az itt tárgyalt mondatípust tekintsük főmondati pozícióban levő kötőmódú mondatnak. A kötőmód megjelenését egy kötőmód operátor (Subj-Op) váltja ki a szerkezetben, ami az irreális modalitást kódolja, és kötőmódú igealakot vonz.

A következő pontban (5.3) bemutatom, hogy a főmondati kötőmódú mondatok tiltó formája sajátos mondatszórenddel bír.

5.3 Az igekötő–tagadószó–ige szórendű tiltó mondatok

A mai magyarban kétféle tagadás létezik, melyek két különböző szerkezeti pozícióhoz köthetők. Egyfelől beszélhetünk mondattagadásról, ez esetben a tagadószó az igei kifejezés vagy névszói állítmány esetén a névszói kifejezés előtt helyezkedik el.

(37) Nem nézem ezt a műsort.

(38) Nem katona Péter testvére.

Ha igemódosítóval rendelkező predikátum van a mondatban, a tagadószó az igemódosító–ige szórendet ige–igemódosítóra módosítja, igeinverziót eredményez a mondatban.

(39) Nem nézem meg ezt a műsort.

(40) *Nem megnézem ezt a műsort.

Másfelől beszélhetünk fókusztagadásról. Ez a tagadópozíció közvetlenül a fókusz kifejezés előtt helyezkedik el a mondatban.⁴³

(41) Nem JÁNOSSAL beszélem meg a titkaim.

A magyar mondatokban megjelenhet mindkét tagadószó együttesen.

(42) Nem JÁNOSSAL nem beszélem meg a titkaim.

Azonban az *(Aztán) haza (ne) gyere (nekem)!* típusú mondatok egy sajátos tagadószórendet őriznek, tagadószó–ige–igemódosító sorrend helyett igemódosító–tagadószó–ige szórend (43) található bennük.

(43) (Aztán) haza ne gyere (nekem)!

Az 5.1-es pontban láttuk, hogy É. Kiss (2011) egyik érve a magyar SOV alapszórend létezése mellett a nyelvünkben található archaikus szerkezetek létezése. Ilyen archaikus vonás például az igemódosító–tagadószó–ige szórend. É. Kiss (2011) azt állítja, hogy első kódexeinkben igekötős vagy egyéb igemódosító ige tagadásakor a tagadószó leggyakrabban az igemódosító és az ige közé ékelődik:

(44) Es az Ver touaba **ký nem futott** (Jókai 69/1)

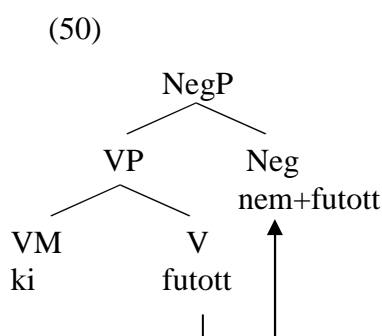
(É. Kiss 2011: 87)

Később ez a szórendi változat egyre ritkábbá vált, helyét fokozatosan a tagadószó–ige–igekötő sorrend vette át. É. Kiss (2010) kitér arra, hogy az *amíg*-gal (45), illetve a *hacsak*-kal (46) bevezetett mellékmondatokban a mai magyarban még előfordul ez a szórend. Azonban megjelenhet kijelentő (47), felszólító (48), illetve feltételes (49) mondatokban is.

⁴³ A fókusz jelenléte a tagadószóhoz hasonlóan igeinverziót eredményez.

- (45) Addig várok, amíg meg nem érkezik.
 (46) Megpróbálkozunk vele, hacsak valamilyen jogszabály meg nem tiltja.
 (47) Meg nem eszi a spenótot.⁴⁴
 (48) Haza ne gyere!
 (49) Meg nem enném azt a furcsa ételt!⁴⁵

Az igekötő–tagadószó–ige szórend a német nyelvtörténetből is ismert jelenség. Jäger (2008) szintén az SOV alapszórend bizonyítékának tekinti, és úgy elemzi, hogy az alaptagra végződő VP igéjét a VP-t domináló tagadó frázis alaptagjához csatolja.

(É. Kiss 2011: 87)

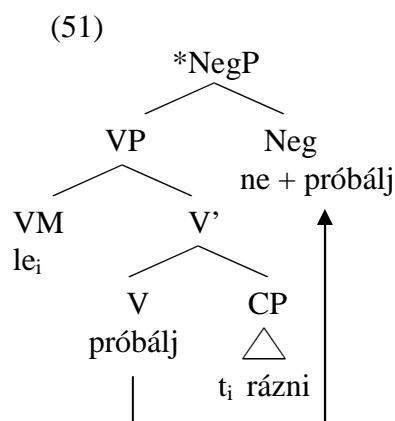
Jäger (2008) elemzése kapcsán azonban több probléma is felmerül:

- (i) Az olyan mondatok, mint az *El nem ment volna*, nem vezethetők le, ugyanis a következő szórend állna elő az ige elmozgatása után: **El volna nem ment*.
- (ii) Mivel a komplex fejek prozódiailag egy szót képeznek, azt várnánk, hogy a hangsúly a tagadószóra esik az élhangsúly miatt. Azonban az *El ne menj!* típusú mondatokban úgy tűnik, hogy az élhangsúly nem a tagadószón, hanem az igen van.
- (iii) Továbbá a VP-n belüli bővítményeket kötelező lenne extraponálni, hogy előálljon a kívánt szórend (Vö.: *Le ne próbálj rázni!* **Le rázni ne próbálj!*⁴⁶).

⁴⁴ Ez a mondat csak bizonyos kontextusokban jólformált. Például a nagymama kérdezi az anyukát, hogy a kis unoka mit szól a spenóhoz, megenné-e, ha azt csinálna ebédre. Mire az anya ezt válaszolja: Ááá, meg nem eszi.

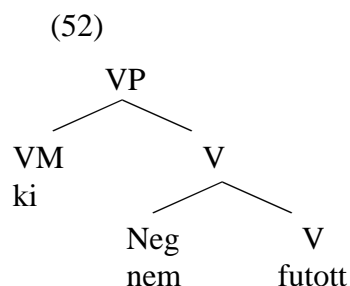
⁴⁵ Az öt példamondat irreális modalitású jelentésmozozanatot tartalmaz. Úgy tűnik, hogy ez a szórend erősen kapcsolódik a mai magyarban az irreális modális tartalomhoz.

⁴⁶ Ez a mondat akkor agrammatikus, ha semlegesnek tekintjük, vagyis a főnévi igenes *lerázni* kifejezést nem fókuszként és nem is kontrasztív topikként értelmezzük.

Az itt felsorolt problémák miatt É. Kiss (2011) Jäger (2008) elméletére alapozott elemzését nem fogadom el a magyar tagadószerkezetre nézve.

Haider (2010) az igekötő–tagadószó–ige szórendre Jägerhez (2008) hasonlóan úgy tekint, mint az SOV alapszórend megnyilvánulására, ő azonban a tagadószt az igéhez csatolja:

(É. Kiss 2011: 87)

Ebben a szerkezetben a tagadószó adjunktum, aminek következtében három probléma is felmerülhet:

- (i) Azt várnánk, hogy a tagadóelem adjunktum szerepéből következően bárhova csatolódhat, vagyis a tagadás akárhol megjelenhet a mondatban. Kivéve, ha a tagadószó klitikum, vagy más módon csak fej méretű szintaktikailag. Ha a tagadószt klitikumnak kezeljük, azt várjuk, hogy nem törölhető az az elem (jelen esetben az ige), amelyhez kliticizálódik. Az alábbi példában a *Nem.* választ egy teljes mondat elliptikus változatának tekintem.

(53) A: Futottál?

B: Nem.

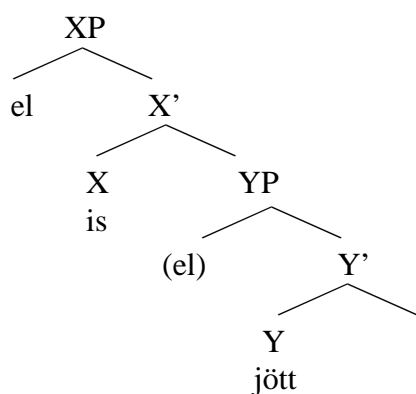
A fenti példában az látjuk, hogy a tagadószt nem kezelhetjük klitikumként, ugyanis az ige, amelyre kliticizálna, törölhető. Továbbá törölni csak maximális projekciókat lehet, vagyis ha nem klitikumként, hanem más módon kapcsolódik a fej méretű tagadószt az igehez, akkor sem lenne törölhető.

- (ii) A tagadószt nem tudja betölteni az operátorpozícióját, nem tudja felvenni a hatókörét a predikátum felett. Kivéve, ha azt feltételezzük, hogy van a szerkezetben egy kiejtetlen negatív operátor, amivel a tagadóelem egyezik, és ez a negatív operátor megfelelően elfoglalja a hatóköri pozícióját (vö.: Zeijlstra 2006). Ez a probléma tehát megoldható a Haider-féle elemzésben.
- (iii) Kérdés továbbá, hogyha létezik fókusztagadás, akkor az hogyan elemződne ebben az elméletben. Azt kellene feltételeznünk, hogy kétféle tagadás létezik a magyarban. Az egyik egy fejpziciójú tagadószt, ami az ige-re csatolódik, a másik pedig frázis szintű, ami a fókuszált kifejezéshez járulhat hozzá. A kérdés az, hogy van-e okunk kétféle tagadószt feltételezni a magyarban.

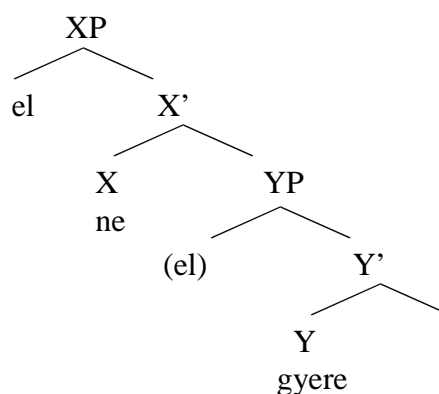
Az itt feltüntetett problémák miatt a Haider-féle elemzést sem fogadom el a magyar igemódosító–tagadószt–ige sorrendű tagadószerkezetre.

Ha tovább vizsgáljuk az igemódosító–tagadószt–ige szerkezetet, észrevehetjük, hogy párhuzam fedezhető fel az *el is gyere* és az *el ne gyere* szerkezetek között. Azt feltételezhetjük, hogy mind a tagadószt, mind az *is* egy fej, és az előttük található igemódosító a specifikálójukban áll.

(54) a.

b.

A magyarban az *is* enklitikum voltából következően az előtte levő pozíciót kötelező kitölteni, vagyis kell, hogy álljon előtte valami, amihez kliticizálódhat. Elképzelhető, hogy az ősmagyarban vagy az ómagyarban a tagadószt klitikumszerűen (enklitikum) viselkedett? A

válasz nem, ugyanis ebben az esetben azt várnánk, hogy nem léteztek tagadószóval kezdődő mondatok, márpedig erre számos nyelvtörténeti adat rácáfol:

(55) Nem eleezh az ýot elkezhdený

(ApMélt 6)

(56) ne akary engem illetned

(CornK. 55v)

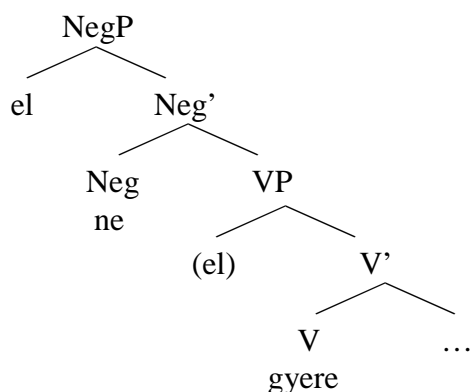
(57) és mykort volna elmeyeben istenhez akasztatott: nem felele neky

(Jókai-kódex)

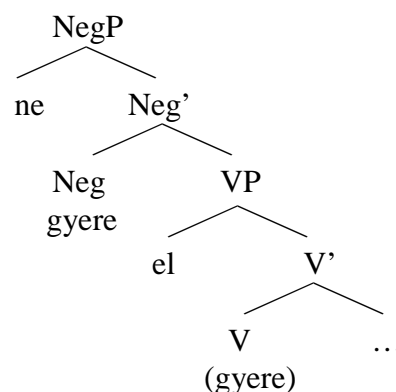
Elképzeltető, hogy a tagadósavak egyik típusa önálló szóként, a másik pedig klitikumként viselkedett, mint például az angolban a *not* és az *n't* tagadóformák? A problémát a magyar esetében az jelenti, hogy alakilag az önálló elemként és a klitikumként viselkedő tagadósó egybeesne, kijelentő mondatok esetén a *nem*, felszólítás esetén a *ne* tagadósó egyszerre viselkedne kétféle módon.

Egy másik lehetséges megoldás a tagadósó státuszának megváltozása. A kérdés ebben az esetben az, hogy egy fejpozíciójú elemből létrejöhetett-e egy specifikáló pozíciójú elem.

(58) a. Ómagyar tagadószerkezet

b. Mai magyar tagadószerkezet

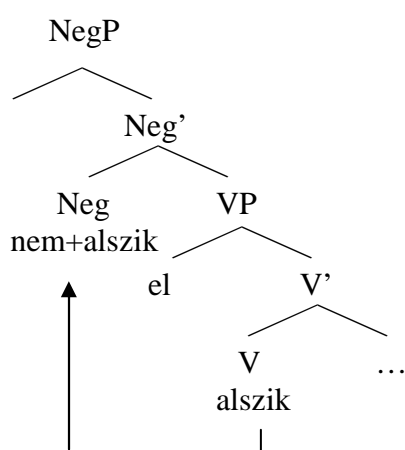

Az ómagyar szerkezetben azt látjuk, hogy a tagadósó fejpozíciójú, és azt feltételezzük, hogy a specifikáló pozíciót kötelező kitölteni egy elemmel (akárcsak az angolban az EPP jegy esetén), ami lehet az igekötő vagy a fókusz is. Ha megnézzük a mai magyar tagadószerkezetet (58 b), azt feltételezhetjük, hogy a tagadósó státusza megváltozott, specifikáló pozíciójú lett.

Ezzel az elmélettel azonban ugyanaz a probléma merül fel, mint ami az *is*-es szerkezet kapcsán is előjött. Vagyis azt várnánk, hogy az ómagyarban nem lehetnek tagadószóval kezdődő mondatok, ami nem igaz (lásd az (55), (56) és (57)-es példákat). Van egy további probléma is, méghozzá az, hogy a változás iránya fordított szokott lenni, specifikáló pozíciójú elem szokott fej pozíciójúvá válni (lásd bővebben: van Gelderen 2011).

Felmerül a kérdés, hogy a tagadószó státusza valóban megváltozott-e az idők során, vagy mind a mai napig egy fejpozíciójú elemről kell-e beszélnünk. A magyar tagadószó státuszáról számos elmélet született. Az elemzések egy része (Puskás 2000, 2002, Tóth 1999, Szendrői 1998) a tagadószt a NegP projekció fejében veszik fel, míg egy másik része (például Surányi 2002b) a specifikálójában. A tagadószó fejen történő elemzése ellen hozható fel érvként, hogy a tagadószó az igével komplex fejet alkotna, amennyiben a tagadó mondatokban levő igeinverziót és a tagadószó–ige szigorú szomszédosságát egy V^0 -ból Neg^0 -be történő fejmozgatásként értelmezzük.

(59)

Ez esetben nem törölhetnénk a tagadószó melletti igét, így a következő mondat nem jöhetne létre az elmélet szerint:

(60) János alszik, Péter viszont nem [...]

Mivel a (60)-as példához hasonló mondatok léteznek a magyarban, így a tagadószt célszerűbb a NegP specifikálójában elhelyeznünk.

Olsvay (2000) azt javasolja, hogy a nemsemleges mondatokban, fókusz, illetve tagadás esetén vezessünk be egy úgynevezett non-neutrális frázist (NNP), ahova az ige felmozog fókusz és/vagy tagadás esetén (lásd bővebben a 3. fejezetben).

(61) [_{FocP} Csak János [_{Foc'} F⁰ [_{NegP} nem [_{Neg'} Neg⁰ [_{NNP} [_{NN'} megy [_{PredP} haza [_{Pred'} Pred⁰]]]]]]]]]]!

Olsvay (2000) elemzése lehetővé teszi, hogy a tagadósztót specifikáló vagy akár fejpozícióban is feltételezhessük, ugyanis ebben az elméletben a tagadósztó és a felmozgatott ige külön projekciókban foglalnak helyet, így a törlés a tagadósztó státuszától függetlenül megengedetté válik. Ha fejben van a tagadóelem, akkor a specifikálóba mozoghatna az igemódosító az itt tárgyalt sajátos szórendű tagadó mondatokban:

(62) [_{NegP} haza_i [_{Neg'} nem [_{NNP} [_{NN'} megy_j [_{PredP} t_i [_{Pred'} t_j [...]]]]]]]]]]!

Ennél az elemzésnél azt kellene meghatározni, hogy mi motiválja az igemódosító felmozgatását a NegP specifikálóba. Vajon mi lehet a közös vonás a következő mondatokban?

(63) Addig várok, amíg meg nem érkezik.

(64) Megpróbálkozunk vele, hacsak valamilyen jogszabály meg nem tiltja.

(65) Meg nem eszi.

(66) Haza ne gyere!

(67) Meg nem enném azt a furcsa ételt!

Az a közös ebben az öt példamondatban, hogy mindegyik irreális modalitást fejez ki. Ez azonban nem elegendő, ugyanis attól, hogy egy mondat irreális modalitású, nem szükségeszerű, hogy az igemódosító–tagadósztó–ige szórend előáll (*Nem enném meg azt a furcsa ételt. Ne gyere haza!*).

A következő problémákra az eddig bemutatott elemzési javaslatok egyike sem ad magyarázatot:

(i) Miért nem jelenhet meg fókusz ezekben a mondatokban?

(68) *Csak János haza ne menjen.⁴⁷

(69) *Csak Péter meg nem eszi a húslevest.

(ii) Nem ékelődhet a tagadószó és az ige közé *is*:

(70) *Meg nem is eszem.⁴⁸

Vessük össze a (70)-es példát a (71)-essel:

(71) Nem is eszem meg.

Azonban topik (72) és kontrasztív topik (73) megjelenhet ezekben a mondatokban:

(72) Márkot és Ildit vendégségbe hívják Ildi szülei. Márk azonban nem tud menni, mivel munkahelyi elfoglaltsága van.

- Sajnálom, hogy Márk nem tudott jönni.
- Igen, ő is sajnálja, de most a munka az első.
- Nem baj, csomagolok neki egy kis halászelevet.
- Á, inkább ne, Márk a viláért meg nem enné.

(73) A húst meg nem eszem, de a zöldséget kieszem azért belőle.

Piñón 1991-es elmélete mindkét (i, ii) problémára választ ad, azonban felvet más gondokat. Piñón (1991: 246) a cikkében a tagadó mondatok kétféle szerkezetével foglalkozik:

(74) Nem megyek be a lakásba.

(75) Be nem megyek a lakásba.

(Piñón 1991: 246)

Piñón (1991: 248-249) úgy gondolja, hogy a (75)-ös mondat esetén az igemódosító a fókuszpozícióba kerül. Ezt a feltételezését szintaktikai bizonyítékokkal támasztja alá. A

⁴⁷ Ez a mondat jólformált, ha a *csak*-os kifejezést óhajtó értelemben használjuk.

⁴⁸ Ez a mondat jólformált, ha az igemódosítót kontrasztív topikként értelmezzük.

szervő felfigyelt arra, hogy az ilyen típusú mondatokban az igemódosító elé nem kerülhet fókuszkifejezés.

- (76) a. Mari be nem ment a lakásba.
 b. [_{TopP} Mari [_{FocP} be [_{NegP} nem [_{NNP} [_{NN'} ment [_{PredP}...[a lakásba]]]]]]].
- (77) a. *CSAK Mari be nem ment a lakásba.
 b. *[[_{FocP} CSAK Mari [_{FocP} be [_{NegP} nem [_{NNP} [_{NN'} ment [_{PredP}...[a lakásba]]]]]]].
- (78) a. *MARI be nem ment a lakásba.
 b. *[[_{FocP} MARI [_{FocP} be [_{NegP} nem [_{NNP} [_{NN'} ment [_{PredP}...[a lakásba]]]]]]].
- (79) a. *KI be nem ment a lakásba?
 b. *[[_{FocP} KI [_{FocP} be [_{NegP} nem [_{NNP} [_{NN'} ment [_{PredP}...[a lakásba]]]]]]]?
 (Piñón 1991: 248-249, a szerkezeti zárójelezések az enyémeK)

A (77), (78), (79)-es példák agrammatikusak, ugyanis az igemódosító tölti ki a fókuszpozíciót, így másik fókuszkifejezés (*csak*-os kifejezés (77), azonosító fókuszb (78), kérdőszó (79)) nem kerülhet a preverbális mezőbe. Ha az igemódosító az ige után áll, akkor a mondatok jólformáltak maradnak az ige előtti fókuszb bevezetése után is:

- (80) a. Mari nem ment be a lakásba.
 b. [_{TopP} Mari [_{NegP} nem [_{NNP} [_{NN'} ment [_{PredP} be [...[a lakásba]]]]]]].
- (81) a. CSAK Mari nem ment be a lakásba.
 b. [_{FocP} CSAK Mari [_{NegP} nem [_{NNP} [_{NN'} ment [_{PredP} be [...[a lakásba]]]]]]].
- (82) a. MARI nem ment be a lakásba.
 b. [_{FocP} MARI [_{NegP} nem [_{NNP} [_{NN'} ment [_{PredP} be [...[a lakásba]]]]]]].
- (83) a. KI nem ment be a lakásba?
 b. [_{FocP} KI [_{NegP} nem [_{NNP} [_{NN'} ment [_{PredP} be [...[a lakásba]]]]]]]?
 (Piñón 1991: 249, a szerkezeti zárójelezések az enyémeK)

Piñón (1991) felfigyelt a cikkében arra is, hogy ez a jelenség előfordulhat a felszólító mondatok esetén is:

- (84) Ne menj be a lakásba!
 (85) Be ne menj a lakásba!

(Piñón 1991: 248)

A (85)-ös mondat szórendje Piñón elemzése alapján úgy áll elő, hogy az igekötőt fókuszpozícióba mozgatja, ahogyan azt a (76)-(79)-es példákban láttuk.

Piñón (1991) elemzése a következő jelenségekre ad magyarázatot: (i) magyarázza a tagadó/tiltó mondatok sajátos szórendjét, azt hogy a tagadó/tiltó partikula miért ékelődhet az igemódosító és az ige közé (*Be nem megyek a lakásba. Be ne menj a lakásba!*), (ii) meg tudja indokolni, hogy az ilyen típusú mondatokban miért nem jelenhet meg preverbális fókusz.

Az elemzés azonban felvet néhány problémát is. Először is azt, hogy miért nem jelenhet meg posztverbális fókusz ezekben a mondatokban. A magyar nyelvben létezik úgynevezett többszörös fókusz, vagyis egy mondatban több fókuszos kifejezés szerepelhet. Az ige előtt egyetlen fókuszpozíció van, melyet egyetlen fókuszkiefejezés tölthet ki, a mondatban található többi fókusz csak a posztverbális mezőben állhat. Posztverbális fókusz csak akkor jelenhet meg a mondatban, ha van preverbális is (Brody 1990, 1995, É. Kiss 1998b).

- (86) CSAK JÁNOS evett CSAK LEVEST.
- (87) KI evett CSAK TEGNAP CSAK LEVEST?
- (88) *JÁNOS CSAK TEGNAP evett CSAK LEVEST.
- (89) *KI CSAK TEGNAP evett CSAK LEVEST?

A (76)-(79)-es mondatokban az ige előtti fókuszpozíciót az igemódosító foglalja el, így a mondatok agrammatikussá váltak, ha még egy ige előtti fókuszt vezettünk a mondatokba a preverbális mezőbe. Ha az igemódosítót ige előtti fókusznak tekintjük, akkor felmerül a kérdés, hogy miért nem jelenhet meg posztverbális fókusz az alábbi mondatokban, melyekben az ige előtti fókuszpozíciót az igemódosító tölti ki.

- (90) *MEG nem eszem CSAK A TORTÁT.
- (91) *MEG ne edd CSAK A TORTÁT!

Azért merül fel a kérdés, mert abból az általánosításból indulok ki (Brody 1990, 1995, É. Kiss 1998b), hogy posztverbális azonosító fókusz akkor és csak akkor állhat a mondatban, hogyha van ugyanabban a mondatban preverbális fókusz is. Ha a VM preverbális fókusz, akkor nem világos, hogy a (90)-(91)-es példamondatok posztverbális fókuszai miért nem jelenhetnek meg.

Elképzelhető, hogy az iménti általánosítás módosításra szorul annyiban, hogy ha igekötő a preverbális fókusz, az nem engedélyezheti egy posztverbális fókusz megjelenését.

(92) *FEL ment CSAK JÁNOS, és nem LE.⁴⁹

Egy másik probléma, hogy a preverbális fókusznak minősített igemódosító nem feltétlen bír fókuszjelentéssel:

(93) a. Aztán be ne rúgj nekem!

b. Aztán ki rúgj nekem a hámból, ha már egyszer elengedtelek bulizni!

A (93 a, b) mondatokban az igemódosítóknak nem képezhető alternatívahalmaz, mert nem bírnak önálló jelentéssel, ugyanis idiomatikus jelentésű igekötős igék részei.

Vannak olyan mondatok, amelyekben fókuszjelentése van az igemódosítónak:

(94) Péter HAZA megy, és nem DOLGOZNI.

(95) Péter HAZA menjen és ne DOLGOZNI.

A magyarban a fókusznek nem kell kontrasztívnak lennie, de azonosító funkcióval rendelkeznie kell (É. Kiss 1998a). Azonban ez sem feltétlen teljesül az itt tárgyalt mondat típus esetén.

(96) Haza ne menjél!

A (96)-os példamondat nem feltétlenül egy (implicit vagy explicit) kérdésre válaszol, amely kérdésben már adott a tagadott ige, és a *haza* igemódosító azonosítja az irányt, amelyre a kérdőszóval rákérdeztünk. Amikor a (97)-es kérdésre válaszolunk, akkor más a prozódia, mint a (96)-os mondat esetén.

(97) A: Hova nem szabad mennem?

B: HAZA ne menjél

C: (Nekem) HAZA ne MENJÉL!

⁴⁹ Köszönöm É. Kiss Katalinnak, hogy felhívta a figyelmemet erre a példatípusra.

A harmadik probléma, hogy Piñón fókuszpozícióban feltételezett igemódosítója előtt nem jelenhetnek meg monoton növekvő kvantorok (98)-(99), míg más fókuszált kifejezések előtt igen (100)-(101):

- (98) *Legalább három gyerek bemenjen a vizsgálatra!
- (99) *Legalább négy fiú haza ne menjen!
- (100) Legalább két kurzust JÁNOS vegyen át!
- (101) Legalább két konferenciára csak JÁNOST nem fogadták el közülünk.

A negyedik felmerülő probléma az igemódosító fókuszként való elemzése kapcsán, hogy a *miért* kérdőszó nem előzheti meg (102)-(103). A *miért* egy olyan sajátos jegyeket mutató kérdőszó⁵⁰, amely megelőzheti a fókuszált kifejezéseket (104), olyanokat is, amelyeket tagadószó követ a mondatban (105).

- (102) *Miért bejőjön János?
- (103) *Miért be ne jőjön János?
- (104) Miért CSAK JÁNOS jőjön be?
- (105) Miért CSAK JÁNOS ne jőjön be?

Láthatjuk, hogy az igekötő fókuszpozícióba emelésének gondolata nem problémamentes.

Felmerül a kérdés, hogy a *Bemenj!* illetve a *Be ne menj!* mondatokat lehet-e tág fókuszként, vagyis VP-fókuszként elemezni. A VP-fókuszok mindig kontrasztívák:

- (106) Nem Péter aludt a padlón, hanem a házigazda költözött szállodába.

(Kenesei 1998: 74)

Ez a szembeállítás azonban nem működik az itt vizsgált mondattípussal:

- (107) *Ki ne menj az előszobába aludni, hanem a házigazda költözzön szállodába!

⁵⁰ A magyarban a kérdőszavakat preverbális fókuszpozícióban levő kifejezésekként értelmezzük a mai fősodorbeli nézet szerint (lásd pl. É. Kiss 2002). Brody (1990, 1995), illetve É. Kiss (1998b) kapcsán már láttuk ebben a fejezetben, hogy az ige előtt egyetlen fókuszkiefejezés jelenhet meg, a többi fókusz a posztverbális mezőben van. Felmerül a kérdés, hogy a *miért* kérdőszónak mi lehet a státusza, ha állhat preverbális fókusz előtt a mondatban. Feltehetőleg ez a kérdőszó nem fókuszos kifejezés. Érdekes, hogy a korai ómagyarban a mondatathatózói szerepű kérdőszavak többsége még a mondatathatózók helyén, a komment előtt álltak (tehát a fókusz előtt is, ha volt fókusz a mondatban). Ezek alapján elképzelhető, hogy a *miért* kérdőszó a mai napig mondatathatózói státuszú, de ennek a dolgotatnak nem tisztje állást foglalni ebben a kérdésben.

- (112) Hazagyere nekem!
 (113) Aztán hazagyere!
 (114) Aztán hazagyere nekem!
 (115) Hazagyere ám!
 (116) Aztán hazagyere ám!

5.4 Diskurzuspartikulák a főmondati kötőmódban⁵¹

Megfigyelésem szerint a főmondati kötőmód rendszerint az alábbi szavak valamelyikével együtt fordul elő: *aztán, ám, nekem*. Ezeket a szavakat Dömötör – Varga (2013) alapján ebben a szerkezetben diskurzuspartikuláknak tartom, funkciójukat tekintve pedig diskurzusjelölőnek (DJ) nevezem őket. Ebben a fejezetben a kurrens magyar és nemzetközi szakirodalom alapján meghatározom, miket tekinthetünk diskurzuspartikulának, miről ismerjük fel őket és mi a szerepük. Dömötör – Varga (2013) alapján bebizonyítom, hogy az elemzett három szócska mindegyike tekinthető diskurzuspartikulának.

A diskurzuspartikulák jellemzését tekintve sok átfedés van a formális (Gyuris 2008, illetve „pragmatic marker” elnevezéssel: Gärtner – Gyuris 2012), a hagyományos („árnyaló partikula” név alatt: Kugler 2000, Péteri 2001) és a funkcionális megközelítésekben (például: „diskurzusjelölő” illetve „discourse marker” terminussal Dér 2005, 2012, Furkó 2005). Ezeket az alábbiakban foglalom össze Dömötör – Varga (2013) alapján.

5.4.1 A diskurzuspartikulák jellemzése

5.4.1.1 Keletkezésük

A szakirodalomban egyetértés van arról, hogy ha valamely nyelvi elemnek van nem diskurzusjelölő és diskurzusjelölő használata is, akkor a diskurzusjelölő funkció grammatikalizációval alakul ki a másikból (például: Dér 2005, Diessel 1999, Furkó 2005, Gyuris 2008, Péteri 2001, Traugott 1995). Grammatikalizációjuk főbb állomásai a következők: propozicionális jelentés (> textuális jelentés) > expresszív jelentés (Traugott 1982, 1995, 2003). Egy mondat propozicionális tartalmán kijelentő mondat esetében azon propozíciót értjük, amelynek igazsága mellett a mondat kimondása révén elkötelezi magát a beszélő. A felszólító mondatok esetében azon propozíciót, amelynek igazgá válását a beszélő

⁵¹ Az 5.4-es alfejezet példamondatai a Magyar Történelmi Szövegtárból származnak Dömötör Éva gyűjtése alapján; lásd még Dömötör – Varga (2013).

a mondat kimondása révén elő kívánja idézni. Kérdő mondatoknál pedig azon nyitott, azaz változót tartalmazó proposíciót, amelyben a változó értékét az aktuális szituáció tulajdonságainak megfelelően kitöltve igaz proposíciót kapunk. Mindezzel ellentétben a diskurzuspantikulák a mondat jelentésének expresszív (kifejező) tartalmához járulnak hozzá, azt fejezik ki, hogy a beszélő hogyan ítéli meg a saját vagy a hallgató attitűdjét a mondat deskriptív tartalmával kapcsolatban (Gyuris 2008: 639-40.). Dömötör (2011) amellett érvel, hogy elméletben megkülönböztethető az expresszív jelentés mellett egy másik diskurzusjelölő alapfunkció, a textuális jelentés, mely a fenti, traugott-i folyamatábrán az expresszív jelentés kialakulását opcionálisan megelőzi. Dömötör (2011) azt állítja, hogy textuális jelentése a szövegkoherenciát megteremtő nyelvi eszközöknek van, mint például a szövegszegmensek közötti szemantikai-logikai vagy szintaktikai kapcsolatot megteremtő kötőszóknak, és a megnyilatkozások összefüggésének kifejezésére, egy rész kiemelésére, összefoglalására vagy egy új információ bevezetésére szolgáló nyelvi eszközöknek. Egy elem a diskurzusjelölővé válása közben felvehet ilyen textuális jelentést (*aztán* mint kötőszó), de nem szükségszerűen (a *nekem*-nek nincs kötőszói használata).⁵²

Mivel azonban a számunkra most érdekes szerkezetben, a főmondati kötőmódban a diskurzuspantikulák mindig expresszív jelentéssel bírnak, ezért ebben az elemzésben a textuális funkciókkal nem foglalkozom.

Az itt vizsgált diskurzuspantikulák közös tulajdonsága az, hogy mindhárom deiktikus elemből grammatikalizálódott (Dömötör – Varga 2013). Deixis alatt azt a nyelvi műveletet értjük, amelynek segítségével a beszélő egy entitást (dolgot, eseményt, helyet stb.) hozzákapcsol az aktuális beszédhelyzethez, mentálisan hozzáférhetővé tesz a hallgató számára (Janssen 2002, Laczkó 2008). A deixis eszközei közé tartoznak a személyes névmások, a mutató névmások és mutató határozók (összefoglaló néven demonstratívumok), a határozott névelők, az időjelek (Dömötör – Varga 2013). A *nekem* és az *aztán* (*az után* > *azután* > *aztán*) esetében felismerhetően személyes, illetve mutató névmási elem áll a grammatikalizáció kiindulópontján, mégpedig ragozott, illetve névutós formában (Dömötör – Varga 2013). Az *ám* diskurzuspantikula forrása az **ám/am* ('íme ott') figyelemfelhívó demonstratívum, amely ma már önállóan nem él, csak összetételi előtagként (például *amaz*, *amarra*; Dömötör – Varga 2013). A deiktikus eredet jelentőségére a vizsgált diskurzuspantikulák jelentésének tárgyalásánál visszatérek.

⁵² Az *ám* proposicionális jelentésének adatolhatatlansága miatt viszont nehéz megállapítani, hogy textuális (ellentétes kötőszói) és expresszív (diskurzusjelölő) használata hogyan alakult ki, mert a traugotti egyirányúságnak nem mondana ellent az sem, hogy a textuális kötőszói és az expresszív figyelemfelhívó használat két külön grammatikalizáció eredménye (Dömötör személyes közlés).

5.4.1.2 Szemantikai, pragmatikai, morfofonológiai és szintaktikai jellemzők

Szinkrón szempontból a diskurzusjelölő előfordulásokat Dömötör – Varga (2013) a következő szemantikai-funkcionális és formai kritériumok alapján különíti el a nem-diskurzusjelölő használatoktól (vö. Dér 2010: 10–17, Furkó 2005: 55–71, Gyuris 2008: 639–40):⁵³

1. nem-propozicionális jelentés: ugyanazon feltételek mellett igaz a megnyilatkozásban megfogalmazott kijelentés akkor is, ha elhagyjuk az *aztán/nekem/ám* partikulát, azaz a diskurzuspartikula jelenléte nem befolyásolja az őket tartalmazó mondat propozicionális vagy deskriptív tartalmát;

2. nem transzparens jelentés: a diskurzuspartikula jelentése nem vezethető le az eredetileg őt alkotó összetevők jelentésének összegéből (például ‘*aztán*’ ≠ ‘*az után*’; ‘*nekem*’ ≠ ‘*én*’ + ‘*nAk*’). Ugyanez a tulajdonság formai szempontból: mivel a diskurzuspartikulák alakilag is újraelmeződtek, morfológiailag már nem aktív szerkezetek, nem toldalékolhatók;

3. nem szerkeszthetők: egymással nem koordinálhatók, nem lehet bővítményük;

4. nem fókuszálhatók, nem tagadhatók, nem lehet rájuk kérdezni;

5. kombinálhatók más diskurzuspartikulákkal (például *hát, na, már* stb.).

Ezek a szempontok tehát a diskurzusjelölő és a nem diskurzusjelölő funkciók megkülönböztetésére alkalmazhatók.

Gärtner – Gyuris (2012) alapfeltevése az, hogy a diskurzuspartikulák jelentését mondattípushoz lehet kötni. Ez a megközelítés célszerű Dömötör – Varga (2013) vizsgálatában, hiszen feltételezik, hogy ebben a környezetben a főmondati kötőmód jelentésével kompatibilis és más mondattípusban való megjelenéseikkel összehasonlítható a három partikula funkciója. Mivel a három vizsgált diskurzuspartikula előfordulhat kijelentő, kérdő, illetve óhajtó mondatokban is, ez az elméleti keret arra is alkalmas, hogy a különböző mondattípusok szerint vizsgálják a jelentésüket. De mivel jelen vizsgálat tárgya csak a főmondati kötőmód, az elemzés erre a mondatfajára összpontosul (Dömötör – Varga 2013).

⁵³ Dömötör–Varga (2013) a legszembetűnőbb és leggyakoribb jellemzőket sorolják fel. Nem állítják, hogy minden jellemző érvényes minden diskurzusjelölőre. A kategóriát a prototípus elv szerint képzik el, vagyis prototipikus diskurzusjelölők azok, amelyek az összes felsorolt kritériumnak megfelelnek.

5.4.2 *Az aztán, ám és nekem* diskurzupartikulák a főmondati kötőmódban.

5.4.2.1 Előzményfunkció: a deixis

Dömötör – Varga (2013) amellett érvel, hogy a három partikula alapjelentését demonstratívum, illetve személyes névmás előzményükből érdemes levezetni, amelyek deiktikus kifejezőeszközök.

Térjünk most rá az *aztán*, az *ám* és a *nekem* vizsgálatára. A felsorolt szempontok közül a propozicionális jelentést kiemelve szembe tudjuk állítani a nem diskurzusjelölő és diskurzusjelölő funkciókat (Dömötör – Varga 2013).

5.4.2.2 *Aztán*

Az *aztán* propozicionális jelentésű az alábbi mondatokban:

(117) Az erősbülő csemete, nőttében először csak két ágra szakad s csak **aztán** többre.

(Tavasi Lajos, 1848)

(118) Első a' nemzet, **aztán** a' Király!

(Vörösmarty Mihály, 1824–1825)

(119) A nép **aztán**, hogy Atilla visszavonult, csoportokra oszladozva vigadott tovább.

(Gárdonyi Géza, 1901)

(120) Pilvével együtt kimegy a színről. Az osztrákok utánuk néznek, várnak egy kicsit, **aztán** kezdenek el beszélgetni.

(Szabó Magda, 1984)

A (117)–(120) példákban az *aztán* referense olyan nyelvi egység, amely valamilyen idő- vagy sorrendbeli előzményt fejez ki: *két ágra szakad* (117), *a nemzet* (118), *(hogy) Atilla visszavonult* (119), *utánuk néznek, várnak egy kicsit* (120); tehát endoforikus a deixis. A forma már részben grammatikalizálódott, mert végbement a fonetikai redukció az *az után* szerkezetből, illetve – ezzel együtt vagy előtte – a morfofonológiai összeolvadás is, az újraelemzés azonban még nem történt meg. Az *aztán* jelentése kompozicionálisan előáll az *az* és az *után* jelentésének összegéből. A szerkeszthetőséget bizonyítják (119)-ben az

utalószóként elemezhető *aztán*-hoz kapcsolódó *hogy* kötőszós mellékmondat és a (118)-ban elvégezhető koordinálás (*Első a' nemzet, aztán és a királynő után a Király!*). (Lásd még: Dömötör – Varga 2013)

A (117) és (120) mondatokban pedig fókusz pozícióban áll az *aztán*, ami szintén amellet szól, hogy nem diskurzusjelölő (Dömötör – Varga 2013).

A következő mondatokban viszont már expresszív (attitűdjelölő) használatában láthatjuk a szót (Dömötör személyes közlés):

(121) A fene egye meg magát, Piri, engem **aztán** elintéztet.

(Szántó Piroska, 1994)

(122) „Nyisd ki az ajtót!” „Nem nyitom...” „**Aztán** miért?”

(Órszigethy Erzsébet, 1991)

(123) De **aztán** ebédre itt maradjon a tanító úr, mert elvárjuk ám!

(Márton László, 1987)

(124) Géza bácsi kikísért az őrházhoz. – **Aztán** el ne vész gyermek, mert apád rajtam követel.

(Bibó János, 1936)

(125) Végre megérkezett Szigligeti Jóska, a rendező. [...] a kalapját a levegőbe dobta, amikor Petrássékat a színház udvarán meglátta. (Ilka úgy állott apja mellett, mint egy szolgálatot kereső pesztonka.) – No, csak hogy végre meggondolta magát a tekintetes úr! – kiáltott fel Szigligeti Jóska. – A kisasszony mindjárt itt is maradhat. Van már szerepem is a számára. Az apród szerepe a „Petó király”-ban. Petráss mérnök úr nehéz szívvel búcsúzott leányától: – **Aztán** haza gyere, mikor a dolgot elvégezted.

(Krúdy Gyula, 1926)

A (121)–(125) példamondatokban az *aztán* az 5.4.1.2-ben felsorolt kritériumok szerint diskurzusjelölő. Mindegyik esetben – mutatis mutandis – elhagyható a partikula anélkül, hogy a mondat grammatikussága sérülne vagy a propozíció igazságfeltételei megváltoznának. Szerepelhet kijelentő vagy felkiáltó (121), kérdő (122) és felszólító jelentésű mondatokban

(123–125). A Dömötör – Varga (2013) által vizsgált környezetre egyértelmű példák a (123)–(125) mondatok. Ezek közül (123)-ban az *aztán* a *de* partikulával kombinálódik.⁵⁴ Az *itt* ige előtti pozíciója miatt gondolhatjuk ezt a mondatot főmondati kötőmódnak, szemben felszólító módú párjával, amelyben *maradjon itt* sorrend lenne (Dömötör – Varga 2013).

A (124)-ben a főmondati szerepű kötőmódú mondatok speciális tiltó formáját láthatjuk, melyet az 5.3 alfejezetben részletesen elemeztem.

A (125) példa prototipikus esete az *aztán* főmondati kötőmódban való funkciójának. A diskurzusba ágyazottságot úgy értelmezhetjük, hogy az apa és a lánya között közös tudás az a szülői elvárás, hogy a gyerek azonnal hazamenjen a próbák után (Dömötör – Varga 2013).

Az is figyelemre méltó, hogy az *aztán*-nal együtt a főmondati kötőmód nem azonnali teljesítést kívánó felszólítást tartalmaz. Ezt tapasztalhatjuk a (123), (124) és (125) mondatokban is. Ez a hatás az *aztán* eredeti, propozicionális jelentésével (‘az után’) magyarázható (Dömötör – Varga 2013).

Az *aztán* szerepét a főmondati kötőmódban Dömötör – Varga (2013) alapján úgy írhatjuk le, hogy míg propozicionális szinten az idő- vagy sorrendbeli előzményt megfogalmazó nyelvi egységre utalt, diskurzusjelölőként egy általában nem nyelvi természetű előzményt, diskurzusban adott közös tudást vagy elvárást hív elő, és attitűdjelölő szerepe van. A beszélőnek a megszólítotthoz és magához a felszólítás aktusához való viszonyáról hordoz információt. A többi mondatra is igaz ugyanis, hogy a diskurzuspartikula csak olyan szövegekörnyezetben használható, ahol a beszélő és a hallgató már ismeri egymást, vagy kora, az adott szituációban való „hatalmi” helyzete stb. alapján a beszélő feljogosultnak érzi magát, hogy a hallgatóhoz intézze a felszólítást, és el is várja annak teljesítését. Egyfajta burkolt fenyegetést is hordoznak ezek a mondatok. Ugyanezt a hatást figyelhetjük meg az *ám* és a *nekem* esetében is.

⁵⁴ Más, a szakirodalomban diskurzusjelölőnek vagy (diskurzus)partikulának besorolt elemeken is kipróbálta Dömötör – Varga (2013) a főmondati kötőmódban való elhelyezhetőséget, például: *már, ugyan* stb. A három elemzett partikulán kívül a *de* fordulhat elő önmagában a főmondati kötőmódban (pl. *De meggyere estére!*), de az ilyen mondatok is gyakoribbak a *de*-nek a három partikula valamelyikével való kombinációjával. Dömötör – Varga (2013) úgy véli, a *de* is beleillik elképzelésükbe, mert ellentétes jelentésű kötőszó szerepéből számos diskurzusjelölő funkció alakult ki (*De Asszonyom!*; *De ebből elég!*; – *Holnap hozom a könyvet.* – *De el ne felejtse!* stb.) Ezekben nem tagmondatok, mondatok vagy mondatrészek között fejez ki ellentétes vagy más szemantikai viszonyt, hanem a diskurzusszerveződést szolgálja (*De ebből elég!*; *De most már induljunk!*) vagy – az *aztán*, *ám* és *nekem* partikulákhoz hasonlóan – expresszív jelentése van, és beszélői attitűdöt jelöl. A *de* ugyan sokszor kötőszó az *aztán* előtt, de (125) esetében nincs olyan szövegrészlet, amelyhez ellentétes vagy hozzátoldó, kiegészítő tartalommal kapcsolná az őt tartalmazó mondatot, hiszen a hosszabb szövegekörnyezetből – amelyet csak terjedelmi okokból nem idézünk – kiderül, hogy az előző beszélő nem is a megszólított „tanító úr”.

5.4.2.3 *Ám*

Az *ám* nem-diskurzusjelölő, vagyis propozicionális jelentésére Dömötör – Vargának (2013) nincs szinkrón adata, ezért a nyelvtörténeti szakirodalomra hivatkoznak. Juhász (1991: 508–9) egy eredetileg ‘íme ott’ jelentésű **ám/am* elemet következtet vissza, többek között az *ím* analóg fejlődése alapján. Ezt az elképzelést egyetlen adattal támasztja alá, amelyben viszont a szerzők megítélése szerint nincs elég bizonyíték az ‘íme ott’ jelentés mellett:

(126) Az Mi édes Mesterünk **Am** fogva vagyon

(AporK. 210)

Ennek ellenére Dömötör – Varga (2013) elfogadják az *ám* diskurzuspartikula **ám/am* demonstratívum eredetének gondolatát, hiszen ezt a mai összetett *amott*, *amaz*, *amolyan* stb. összetett mutató névmási és határozói alakok is indokolják.

Az *ám*-ot Péteri (2001) árnyaló partikulának nevezi és részletesen elemzi diskurzusjelölő funkcióit. Megállapítja, hogy az *ám* szó kötőszó és partikula lehet. Kötőszóként ellentétes jelentést hordoz, legtöbbször felcserélhető az ellentétes *de* kötőszóval. Hatása azonban erősebb, ugyanis az *ám* segítségével az ellentétes viszonyt nem csak kifejezzük, hanem ki is emeljük.

Árnyaló partikulaként az *ám* a mondatba integrálva jelenik meg, kiemeli a közölt információt, felhívja a hallgató figyelmét arra, hogy az információ az adott szituációban különösen fontos. Általában érzelmi töltettel is rendelkező közlésekben használjuk:

(127) Ez nagyon szép **ám!**

(Péteri 2001: (17))

Az árnyaló partikulának általában parafrázisa lehet az *íme* mondatszó:

(128) **Íme**, ez nagyon szép!

(Péteri 2001: (17’))

Amíg azonban a mondatszó szerepe csupán a következő információ kiemelése, hangsúlyozása, a hallgató figyelmének irányítása, addig az árnyaló partikulával álló megnyilatkozások általában emocionális tartalmat is hordoznak. A (127)-es példában Péteri

szerint a partikulával álló kijelentés csodálkozólag hat, míg ezt az emotív komponenst a mondatszó esetében (128) nem érezzük.

Péteri ezen állításait Dömötör (személyes közlés) elfogadja, azonban azt nem, hogy az *ám* sok különböző jelentéssel bír a következő mondatokban:

- (129) De ez veszélyes **ám**! (féltő, óvó)
 (130) Ez **ám** a baj! (gondterhelt)
 (131) Hiszem **ám**, ha akarom! (kételkedő, ironikus)

(Péteri 2001: (18))

Dömötör (személyes közlés) szerint itt a szerző a szöveggörnyezetet és a többi szó jelentését vetítette rá az *ám* partikulára. A következőkben az *aztán* mintájára elemzem az *ám* diskurzuspártikulát.

A Magyar Történeti Szövegtárban a pusztán textuális jelentésű kötőszón kívül az *ám* következő tipikus használatai találhatók. Hasonlóan az *aztán*-hoz, a partikula funkciók mondatfajta szerint csoportosíthatók (Dömötör személyes közlés):

- (132) – Ez **ám** a meglepetés!

(Sánta Ferenc, 1966)

- (133) – Hát gyere! Elviszünk a hajónkra. – Hajótok is van?! – Van **ám**! – mondta Kököjszi.

(Török Sándor, 1979)

- (134) Senkinek se áruld **ám** el, [...]

(Berczeli Anzelm Károly, 1935)

- (135) – Nemigen szeretem én az ilyet – mondta Jocek. De a százas már ott volt a markában; a férfi meg belékarolt, húzta magával. – Na mutassa csak, merre kell menni. Nyitva hagyja az ajtót, aztán csak ennyi az egész. Jocek kiszabadította magát a karolásból, zsebéből elővette a madzagon csüngő kulcsot. – Erre jöjjön. De baj ne legyen **ám** belőle! Mert én itten nem csinálhatok ilyet! Ha megtudják...

(Szakonyi Károly, 1974)

(136) A nagy testvér elhatározza, hogy megtanítja öccsét – például – úszni. Tud már vigyázni rá. Nemcsak azért, mert elég ügyes, hanem mert felettes énje nem engedi, hogy kárt tegyen a kisebbben. De mi köze az úszástanításnak az ablakon való kidobáshoz? Ehhez meg kell néznünk, mi történik kettőjük között. Öcsi: Nem merem... fogjál... ne engedd el a kezem... De itt álljál **ám**, amíg csinálom... Jaj, fogj meg!⁵⁵

(F. Várkonyi Zsuzsa, 1989)

Mind a kijelentő (illetve felkiáltó) mondatokban (132–133), mind a felszólító mondatban (134), mind a főmondati kötőmódú mondatokban (135–136) a beszélő az *ám*-mal valóban azt emeli ki, hogy a kijelentésbe, illetve felszólító (134, 136) vagy óhajtó (135) értelmű megnyilatkozásba foglalt proposíció az adott szituációban nagyon fontos vagy érdekes, vagy a beszélő, vagy a hallgató, vagy mindkettő számára (Dömötör – Varga 2013).

Az 5.4.1.1 pontban felvázolt traugott-i grammatikalizációs ösvény „expresszív” állomásához való érkezéssel is magyarázhatók a példák. Az *ám* abban különbözik az *aztán*-tól, hogy nem látunk mondatfajtaához kötődő különbséget a jelentésében. Mindhárom mondat típusban megőrizte eredeti figyelemfelhívó szerepét, csak nem egy térbeli entitásra (dolog, hely) irányítja a hallgató figyelmét, hanem magára a proposícióra, azonban a proposíción kívül állva, vagyis proposícionális jelentését elveszítve (Dömötör – Varga 2013).

Az *ám* is leggyakrabban a mondatkezdő *de* partikulával kombinálódik ((135), (136)).

5.4.2.4 *Nekem*

A *nekem* szóval leggyakrabban vonzat vagy szabad határozó státuszban, az egyes szám első személyű névmás ragozott alakjaként találkozunk (Dömötör – Varga 2013):

(137) – Add **nekem** e könyvet! – Nekem adta.

(Kazinczy Ferenc, 1817)

⁵⁵ A (136)-ban levő adatot főmondati kötőmódnak tarthatjuk, szembeállítva felszólító módú megfelelőjével, amely más szórendet eredményezne: *(De) álljál itt (ám), amíg csinálom.*

Azonban létezik diskurzusjelölő használata is (Dömötör – Varga 2013):

(138) Non verses **mihi** illum librum (Kazinczy Ferenc, 1817) ford.: Ne forgasd **nekem** azt a könyvet!

(Szilágyi Ferenc, 1987)

A magyar szerzők nem sorolják a *nekem*, egyes szám első személyű személyes névmás datívuszi alakját a diskurzuspartikulák közé. A német irodalomból azonban ismeretes (például Wegener 1989, Jacobs 1991, Gutzmann 2007), hogy a *mir* számos olyan tulajdonsággal rendelkezik, amelyek a diskurzuspartikulákra jellemzőek. A magyar szakirodalomban Rákosi (2008), illetve Lejtovicz (2008) foglalkozik a nem vonzat szerepű, pragmatikai funkcióval rendelkező *nekem* datívuszi alakokkal.

Rákosi (2008) amellett érvel, hogy a magyarban megjelenik a latin nyelvekhez, a szerbhez, a héberhez, a némethez és az angol bizonyos dialektusaihoz hasonlóan a dativus ethicus.⁵⁶ Megállapítja, hogy a felsorolt nyelvekhez hasonlóan egy olyan nem vonzat szerepű datívusról van szó, amelynek nem szemantikai, hanem pragmatikai szerepe van.

A dativus ethicus felszólító, kérdő, illetve bizonyos kijelentő mondatokban fordulhat elő (Rákosi 2008).

(139) Pont most jönnek be Zaziék. Azért még visszaköszönök, Szevasz Vera, mi újság? Mennek táncolni. Persze Zazi első kérdése: Hát ezt az ócska kurvát honnan ismered? minden döggel kikezdesz **nekem**.

(Baránszky-Jób László, 1973)

(140) Az emberre a szívbajt hozod rá! Mit rohansz itt **nekem**?

(Krasznahorkai László, 1985)

⁵⁶ A dativus ethicus Simonyi (1888: 303) megemlíti munkájában. Létezése már a 16. század első felétől adatolható nyelvünkben (Kiss és Pusztai 2003: 447): „A részeshatározó szinte mindig kötött bővítményként járult alaptagjához. Ritka kivételként az olyan eset említhető, amelyben a datívusz az érdekeltségét, állásfoglalását kifejező, jellemzően E/1 személyű beszélőt jelöli (vö. a mai „Meg ne fázz **nekem**!” típusal): PéldK. 69: „azert te **ennekem** ne kazaly (= kaszálj)”.”

(141) SRÁC: Sok béka volt – ott sok a béka – cigarettáztattuk őket – be kell dugni a szájába – szívja, szívja – feldagad – és szétpukkad – APA: A béka? SRÁC: Ja. (Csönd.) APA: Te ne cigizz **nekem** – hallod? Nehogy má cigizzél – SRÁC : Á.

(Spiró György, 1985)

Rákosi (2008) és Lejtovicz (2008) megvizsgálják a dativus ethicus tulajdonságait, melyek nagyjából lefedik az 5.4.1.2-es részben felsoroltakat. Ezen tulajdonságok alapján a dativus ethicus a diskurzuspártikulák közé sorolható:

(i) A dativus ethicus nem szemantikai, hanem pragmatikai természetű, ugyanis nem változtatja meg a mondat igazságértékét (Rákosi 2008: 416). A (141)-ben szereplő mondatnak ugyanaz marad az igazságértéke függetlenül attól, hogy a dativus ethicus benne van vagy nincs, a mondatban kifejezett propozíció akkor igaz, ha a hallgató nem cigizik (Dömötör – Varga 2013).

A dativus ethicus jelenléte nem csak opcionális, de szemlátomást nem bír semminemű szemantikai tartalommal. Ez az oka annak, hogy Rákosi (2008) pragmatikai operátornak tartja.

(ii) A dativus ethicus nem lehet fókusz (és kontrasztív topik sem), nem lehet rákérdezni és tagadni (Rákosi 2008: 417):

(137') NEKEM adja ezt a könyvet!

Kinek adjam e könyvet?

Ne nekem adja ezt a könyvet!

(141') *NEKEM (ne) cigizz! *NEKEM cigizz!

*Kinek ne cigizzek?

*Ne nekem ne cigizz!

(iii) A dativus ethicus - szemben tematikus névmási párjával – nem koordinálható más NP-vel, de kombinálható más partikulákkal (Lejtovicz 2008):

(137'') Add nekem vagy a fiannak e könyvet!

(141'') *Te ne cigizz nekem és anyádnak!

Te ne cigizz ám nekem!

A dativus ethicus jelentésére vonatkozóan ismét azt mondhatjuk, hogy grammatikalizációval expresszív jelentést vett fel (Dömötör – Varga 2013). A dativus ethicus olyan kontextusokban használható, ahol a referense (aki általában a beszélő) valamilyen nyilvánvaló érzelmi viszonyulást mutat a beágyazott eseménnyel kapcsolatban (Rákosi 2008).

Lejtovicz (2008: 30) vizsgálta, hogy milyen beszédhelyzetekben használják a dativus ethicust. A felszólító jelentésű mondatok esetén a következő megfigyeléseket tette:

A: **informális szituáció:** Az ethicus csak informális szituációkban, vagyis csak személyes, kötetlen beszélgetésben, egymást már ismerő beszélgetőpartnerek között használható.

B: **felelősség:** A beszélő felelősséget érez az iránt a személy iránt, akinek a dativus ethicust tartalmazó mondatot mondja. Úgy látja, hogy a hallgató számára negatív következményekkel járna, ha az nem teljesítené, és ezt az aggodalmat közvetíti a partikulával is.

C: **negatív hatás:** Másfelől a dativus ethicus használható olyan felszólító mondatokban, ahol a beszélőnek származik hátránya abból, ha a hallgató nem hajtja végre a mondatban megfogalmazott utasítást. Ezzel a személyes érdekkeltséggel összhangban egyfajta „fenyegetést” is kifejez az ilyen felszólító mondatokkal. (Például: *Most már aztán vidd le nekem azt a szemetet (, különben nem tudom, mit csinálok veled!)*).

Mindez összhangban van azzal, amit a diskurzuspartikulák használatának leírásánál mondtam az 5.4.2.2 fejezet végén.

5.4.3 Összefoglalás: propozicionális deixis → diskurzusszintű deixis

Az *aztán*, *ám* és *nekem* diskurzuspartikulák jelentése a főmondati kötőmódban levezethető abból, hogy demonstratív és személyes névmási előzményük az idő- vagy térdeixis, illetve az E/1 személydeixis kifejezőeszköze. Diskurzusjelölő megfelelőiknél a deixis a diskurzus szintjén működik, és mivel az eredeti megkülönböztető jelentésjegyek nagy része eltűnt, a három elem jelentése egymáshoz közeledett. Az *aztán* a közös tudásra (az ún. *common ground* értelemben) utal, és felszólítás esetén egy nem azonnali, de mindenképpen megtörténő teljesítés elvárása kapcsolható hozzá, az *ám* a propozíció fontosságára vonatkozik, és figyelemfelhívó szerepe van, a *nekem* pedig a beszélő valamilyen érzelmi viszonyulását, személyes érdekkeltségét fejezi ki a propozicionális tartalom iránt (Dömötör – Varga 2013).

5.5 A kísérlet⁵⁷

Ebben a részben egy olyan kísérletet mutatok be, melynek során a főmondati kötőmód használati feltételeit, illetve az előző pontban bemutatott három diskurzuspartikula előfordulási körülményeit vizsgáltam meg (a kísérletet és annak leírását lásd még: Dömötör – Varga 2013).

5.5.1 A vizsgált hipotézisek

Egy elfogadhatósági ítéleteken alapuló tesztelést végeztem, amelynek során a következő két kérdésre kerestem a választ:

(i) Mi a felszólító jelentésű főmondati kötőmódú mondatok (a következőkben egyenes szórendű felszólítás) és a felszólító jelentésű főmondati felszólító mondatok (a következőkben fordított szórendű felszólítás) használatának diskurzusfeltételei közötti különbség?

(ii) Mi a diskurzuspartikulák szerepe a főmondati kötőmódban?

A két feltett kérdéshez a következő hipotéziseket kapcsoltam válasz gyanánt:

A: A főmondati kötőmódú mondatokat akkor lehet használni, ha az esemény vagy a felszólítás alapjául szolgáló propozíció a diskurzusban adott, pontosabban elvárt státuszú.

B: Az előző alfejezetben vizsgált diskurzuspartikuláknak (*aztán, ám, nekem*) a jelentésében kódolva van, hogy az alappropozíció adott (a fenti értelemben).

C: A főmondati felszólító mondatoknak nincs az adott vs. új státuszra vonatkozóan kívánalma (tehát ebből a szempontból semlegesek).

A fenti hipotézisek alapján a következőket vártam:

1) Ha a felszólító mondat fordított szórendű és a kontextusban adott, akkor a diskurzuspartikulák jelenlététől függetlenül minden esetben azt várom, hogy a kísérleti személyek természetesnek fogják őket értékelni.

2) Ha a felszólítás egyenes szórendű és a kontextusban adott, akkor azt várom, hogy a kísérleti alanyok a diskurzuspartikulák valamelyikét tartalmazó mondatokat jobbnak titulálják, mint azokat, amelyekben nem szerepel az 5.4-es pontban említett partikulák valamelyike.

⁵⁷ Köszönettel tartozom Mády Katalinnak, aki a teszt összeállításában és a statisztikai elemzésben nélkülözhetetlen segítséget nyújtott.

3) Ha a fordított szórendű felszólító mondat a kontextusban nem adott, akkor azt várom, hogy az anyanyelvi beszélők a diskurzuspartikulát nem tartalmazó mondatokat teljesen jónak, míg a partikulát tartalmazókat nem használatosnak ítélik meg.

4) Ha az egyenes szórendű mondatok a kontextusban nem adottként jelennek meg, akkor a partikulák jelenlététől függetlenül azt jósolom, hogy a beszélők nem tartják őket elfogadhatónak.

5.5.2 Anyag és módszer

A kísérletet 35 anyanyelvi beszélővel végeztem el, akik 20 és 35 év közötti diplomás vagy épp felsőoktatásban résztvevő női és férfi adatközlők voltak vegyesen. A kísérlet lebonyolítása során a Praat szoftver MFC modulját használtam a szituációk randomizálásához és az eredmények rögzítéséhez. A teszt 32 szituációból állt, amelyből 16 valódi és 16 disztraktor volt. A beszélők feladata az volt, hogy a szituációk utolsó mondatát kellett megítélniük egy egytől ötig terjedő skálán a mondatok elfogadhatósága alapján, ahol az egyes érték jelölte az elfogadhatatlan, az ötös pedig a teljesen természetes értékelést. A közbülső értékekre – az ilyen jellegű kísérleteknél bevett szokás szerint – nem fejeztem ki szövegesen az elfogadhatósági mértéket, mert a megfogalmazás (például: „alig elfogadható”; „kicsit furcsa, de jó”; „nem tudom” stb.) befolyásolhatta volna a válaszadást. Azért döntöttem amellet, hogy az egyes pontokhoz tartozó paramétereket nem verbalizálom, hogy a szélső értékek közötti átmeneti pontszámokat a kísérleti személyek lehetőleg ekvidisztáns, azaz egymástól egyforma távolságra levő egységeknek tekintsék.

A szituációkat négyféleképp osztottam fel. A következőkben mind a négy csoportból bemutatok egy egyenes és egy fordított szórendű példát.

(i) A cselekvés megtétele diskurzusban adott, és van benne diskurzuspartikula:

(142) Az anya és az apa kimaradnak estére:

- Peti, akkor elindulunk.
- Jól van!
- A hűtőben van a vacsora.
- Oké, majd megeszem.
- A leckédet megírtad már?
- Még nem, de ha elmentetek, nekilátok.

Az anya indulás előtt még visszaszól az ajtóból Petinek:

- Aztán megírd a leckéd!

Hipotézis: a 2) jóslat alapján nagyon jó.

(143) Az anya és az apa elutaznak nyaralni, és a lányuk marad otthon a lakásra vigyázni:

- Orsi, akkor légy szíves, fizesd be a csekkeket is.
- Rendben, anya, nyugodj meg, elintézek mindent.
- A virágokra is figyelj, 2-3 naponta meg kell őket locsolni.
- Rendben, azt is elintézem.

Búcsút vesznek egymástól, majd az anya visszafordul az ajtóból:

- Aztán locsold meg a virágokat!

Hipotézis: az 1) jóslat alapján nagyon jó.

(ii) A cselekvés megtétele a szituációban nem adott, és szerepel a vizsgált mondatban diskurzuspartikula:

(144) Egy tanítási órán a tanár észreveszi, hogy egy gyerek valamivel játszik az asztal alatt.

- Áron, mit csinálsz a pad alatt?
- Semmit, tanárnő!
- Mutasd, mi van a kezeden!

A gyerek felemeli a kezét, amiben a telefonja van. A tanárnő így szól a gyerekekhez:

- Kihozd ám a telefonodat!

Hipotézis: a 4) jóslat alapján nem jó.

(145) A magyarórán dolgozatírás alatt a tanár észreveszi, hogy Csabi az asztal alatt lapozgat valamit.

- Csabi, mit csinálsz?
- Semmit, tanárnő!
- Csak nem puskázol?
- Neeem...

Ekkor Csabi öléből kiesik egy könyv, mire a tanár így szól:

- Aztán hozd ki a dolgozatod!

Hipotézis: a 3) jóslat alapján nem jó.

(iii) A cselekvés megtétele a diskurzusban adott, azonban a vizsgált mondatban nem szerepel diskurzuspartikula:

(146) Fruzsi a barátjának tortát süt a születésnapjára. Fruzsi anyukája segít a lányának:

- Készen vagyunk, Fruzsi.
- Anya, nem kéne kivenni a tortaformából?
- Nem, inkább hagyjuk benne, mert így biztonságosabban tudod szállítani. Csak nehogy ott hagyd, mert ez az egy van.

Fruzsi elpakol, felöltözik, és indulni készül:

- Szia, anya! Megyek!
- Rendben! Hazahozd a formát!

Hipotézis: a 2) jóslat alapján nem olyan jó, mintha lenne benne diskurzuspartikula.

(147) Luca szülinapi buliba készül a barátaival. Az anya aggódik, hiszen ez lesz az első alkalom, hogy lánya kimarad estére.

- Nyugi, anya, nem lesz baj.
- Értem, de akkor is aggódom, hiszen egyedül lesztek Katiék házában.
- Vigyázni fogunk, nem lesz semmi gond.
- Rendben, de éjfélre gyere azért haza.

Luca indulni készül.

- Szia, anya, megyek.
- Oké. Gyere haza időben!

Hipotézis: az 1) jóslat alapján nagyon jó.

(iv) Végül pedig azok a szituációk következnek, amelyekben a cselekvés megtétele nem adott a diskurzusban, és partikulát sem tartalmaznak:

(148) Kovácsék kétszintes családi házában csörög a telefon. Az anya felveszi a földszinten a kagylót:

- Tessék!
- Csókolom, Bendegúz vagyok, Tibivel szeretnék beszélni.
- Várj egy picit, Bendegúz, szólok neki.

Az anya felkiabál a gyerekének, hogy vegye fel az emeleti telefont:

- Tibi, felvedd a telefont!

Hipotézis: a 4) jóslat alapján nem jó.

(149) A magyarórán a Szózat című verset kell felmondania a diákoknak.

- Pisti!
- Igen?
- Te vagy a következő felelő.
- Én?
- Igen, te.

Pisti feláll, de a könyve nyitva marad. A tanár észreveszi, és így szól:

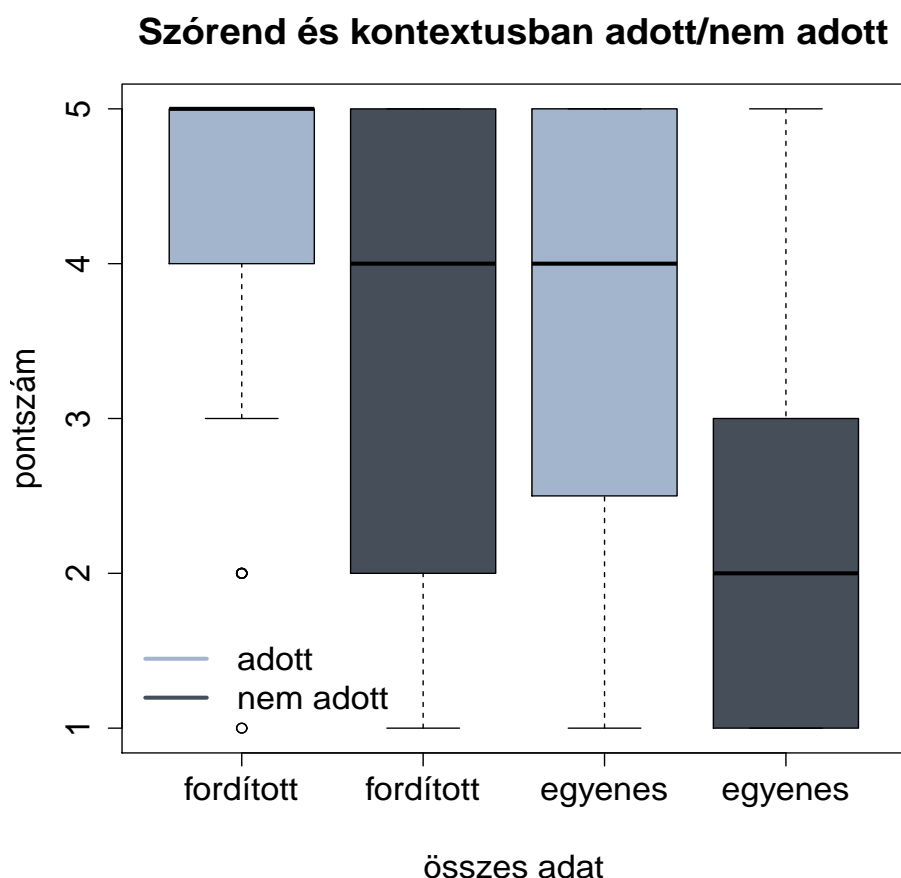
- Csukd be a könyved!

Hipotézis: a 3) jóslat alapján nagyon jó.

Mivel a beszélők a tesztmondatok értékelését egy elfogadhatósági skála alapján végezték, vagyis pontszámokkal jelezték, mennyire elfogadhatóak az egyes mondatok, az adataim nem parametrikusak. Ebből kifolyólag a statisztikai elemzést nemparametrikus páros Wilcoxon-próbák segítségével végeztem.

5.5.3 Eredmények

Az alábbiakban öt ábrán bemutatom a teszt eredményeit. Az ábrákon látható szürkeárnyalatos dobozok az interkvartilis tartományt⁵⁸ mutatják. A medián értéket⁵⁹ pedig a vastagított fekete vonal jelöli a dobozokban.

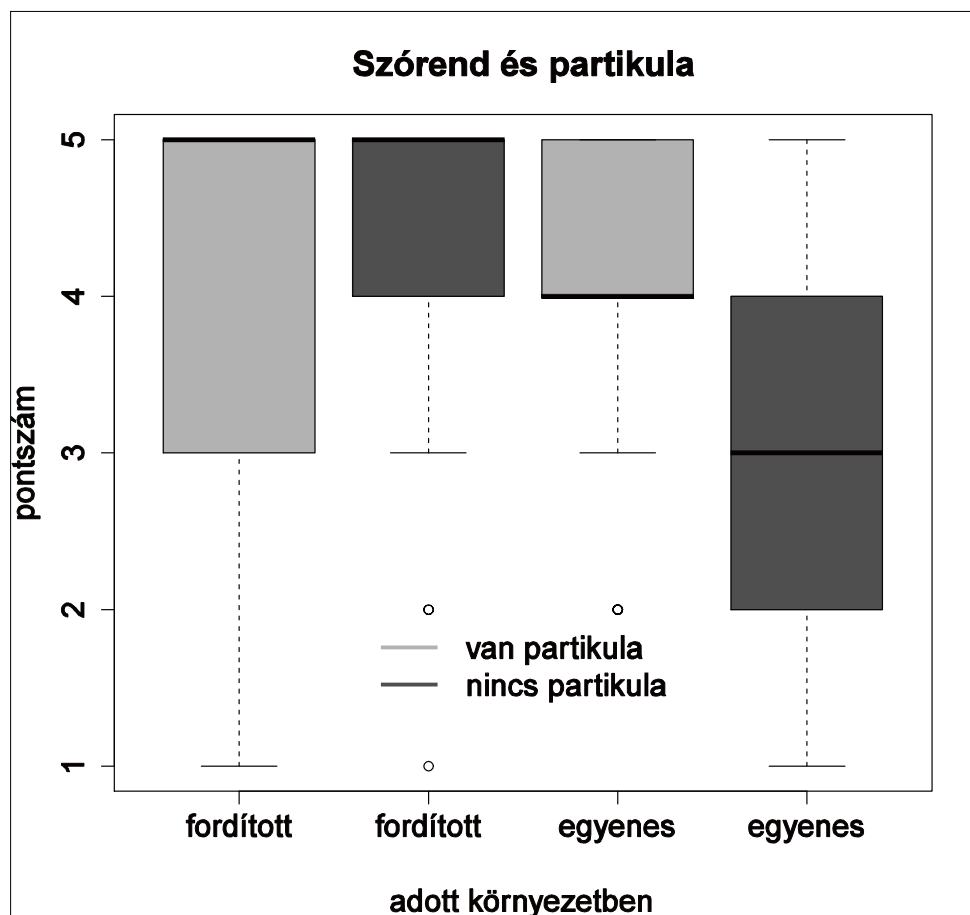
1. ábra: Az egyenes és a fordított szórendű mondatok megítélése a kontextusban adottság alapján

Az első ábráról azt olvashatjuk le, hogy a partikulák jelenlététől függetlenül a legjobb értékelést a fordított szórendű, a diskurzusban adott mondatok adták. A mondatok mediánja 5 volt. A fordított szórendű felszólítás mediánja 4 nem adott környezetben. Az adott

⁵⁸ Az interkvartilis terjedelem a rangsorba rendezett értékek középső – tipikusnak nevezhető – 50%-ának elhelyezkedését mutatja.

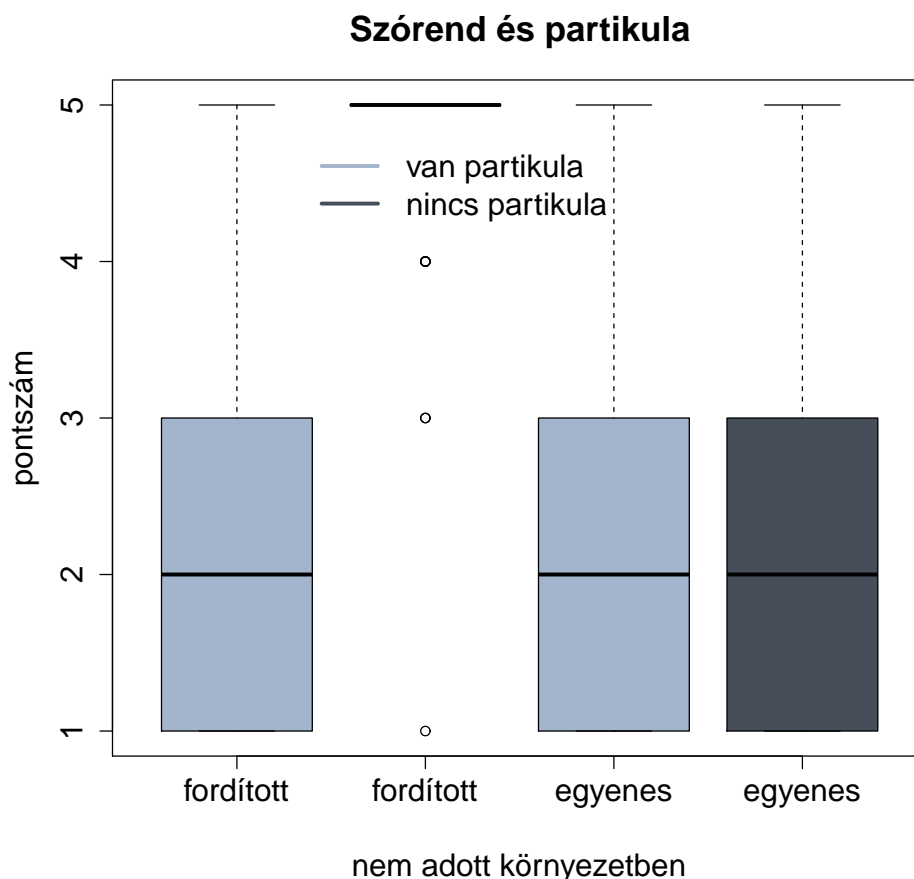
⁵⁹ Mivel a pontszámok nem parametrikus adatok, a medián értéket használom, mert az mindig megbízhatóbb, sokkal kevésbé érzékeny a kilógó (outlier) értékekre, mint az átlag. A medián (latin medius = középső) annak az adatnak a számértéke, amelyik a rendezett minta közepén van (például egy iskolai osztályban a magasságértékek mediánja a tornasor közepén álló tanuló magassága).

környezetben megjelenő egyenes szórendű mondatok mediánja 4, míg a nem adott környezetben levőké mindössze 2. Ez a 2-es érték igazolni látszik azt a hipotézisemet, miszerint az egyenes szórendű felszólító értelmű mondatok adott környezetben használatosak.

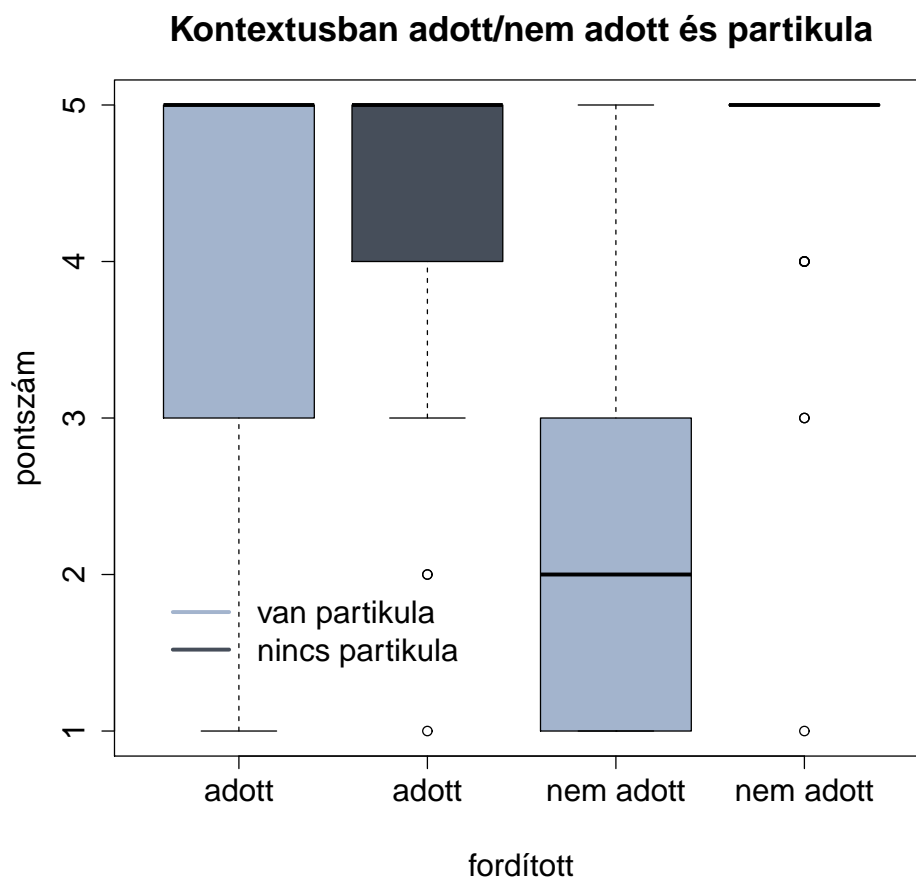
2. ábra: Az adott szövegekörnyezetben megjelenő egyenes és fordított szórendű mondatok megítélése a partikula jelenlététől függően

A második ábrán az adott környezetben előforduló mondatok értékelését vehetjük szemügyre. Az látható, hogy a fordított szórendű felszólító mondatok mediánja 5 a diskurzuspartikulák jelenlététől függetlenül, noha a partikulát tartalmazók nagyobb szóródást mutatnak. Ezzel szemben az egyenes szórendű mondatokat csak abban az esetben ítélték meg pozitívan a beszélők, ha diskurzuspartikula szerepelt bennük. Ebben az esetben a mediánjuk 4, míg partikula nélkül 3. Ez a különbség szignifikáns ($p < 0,001$).

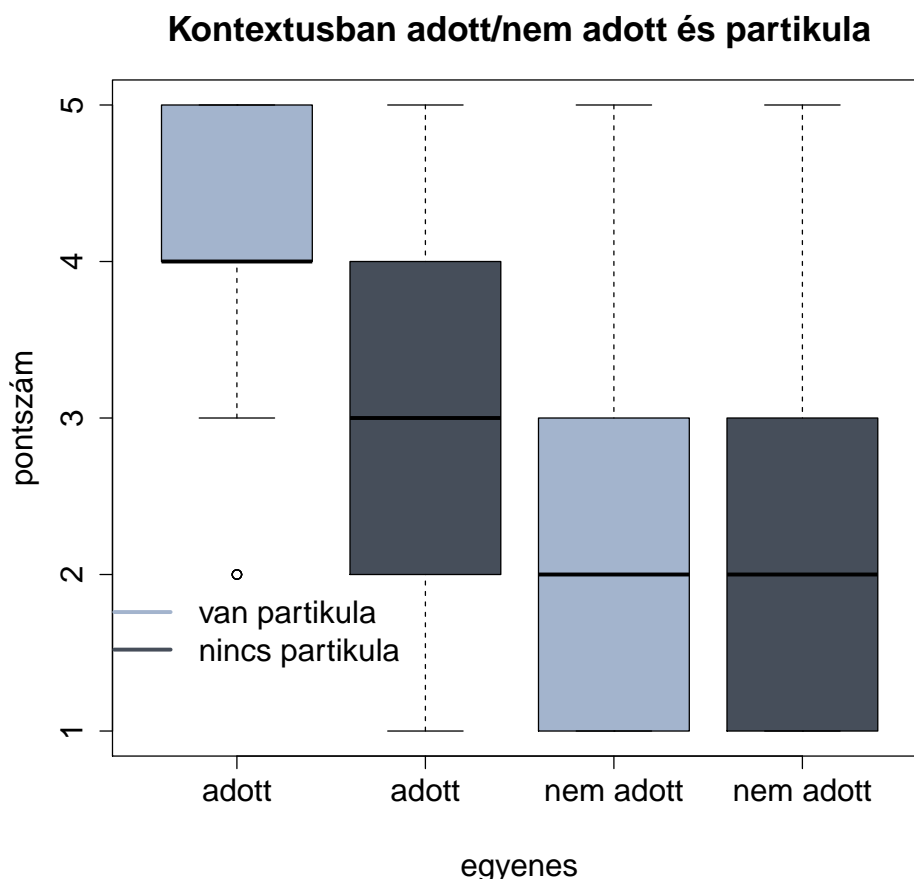
3. ábra: A nem adott szövegkörnyezetben megjelenő egyenes és fordított szórendű mondatok megítélése a partikula jelenlététől függően

A harmadik ábrán azt mutatom be, hogy mi történik nem adott szövegkörnyezetben. Az egyenes szórendű mondatokat partikulával és anélkül kevésbé elfogadhatónak ítélték meg a nyelvhasználók, a mediánjuk 2. Ugyanilyen értékelést kaptak a fordított szórendű, nem adott környezetben használt partikulás mondatok. A partikulás mondatok azért kevésbé elfogadottak a nem adott környezetben, mert ezek a partikulák a diskurzusba ágyazottságot jelölik. A legjobb értékelést a fordított szórendű, partikula nélküli mondatok kapták, a mediánjuk 5, és láthatjuk, hogy ez az értékelés nagyon kicsi szóródást mutat, vagyis a nyelvhasználók szinte kivétel nélkül ötösré értékelték a mondatok természetességét.

4. ábra: A fordított szórendű mondatok megítélése adott és nem adott szövegekörnyezetben a partikula jelenlététől függően

A negyedik ábrán a fordított szórendű felszólító mondatok előfordulását adott és nem adott környezetekben vizsgálhatjuk meg alaposabban. A fordított szórendű felszólító mondatok mediánja 5 majdnem minden egyes szituációban. Azonban ha nem adott környezetben és diskurzuspantikulával állnak a fordított szórendű felszólító mondatok, a mediánjuk 2. Ez is bizonyítja, hogy ezek a partikulák a diskurzusba ágyazottságot jelölik az egyes mondatokban, így nem adott környezetben nem igazán fordulhatnak elő.

5. ábra: Az egyenes szórendű mondatok megítélése adott és nem adott szövegekörnyezetben a partikula jelenlététől függően

Az ötödik ábra az egyenes szórendű mondatok előfordulását részletezi a negyedik ábrán bemutatott két tényezővel (adott/nem adott, partikulás/anélküli). A mondatokat akkor ítélték legjobbnak a beszélők, ha adott környezetben, diskurzuspartikulával állnak, ekkor a mediánjuk 4. Ha nincs bennük partikula, akkor már csak 3 ez az érték. Ha az egyenes szórendű mondatok nem adott környezetben állnak, akkor a partikula jelenlététől függetlenül a mediánérték 2, vagyis igen kevésbé elfogadhatóak. Az egyenes szórendű mondatok között az adott környezetűek szignifikánsan magasabb pontszámokat kaptak, mint a nem adott környezetűek ($p < 0.001$).

Összegzésül az mondhatjuk el a főmondati kötőmódú mondatok használatáról, hogy akkor a leginkább elfogadhatóak, ha a cselekvés megtétele valamilyen formában már adott a diskurzusban, és ezt a diskurzusba ágyazottságot egy diskurzuspartikula jelöli.

Ebben a kísérletben csak a tagadást nem tartalmazó megnyilatkozásokat vizsgáltam. A tiltó mondatok nem tesztelhetők olyan egyértelmű módon, mint állító párjaik. A tiltásban van egy

speciális jelentésmozzanat – ez feltehetőleg a tagadás által inherensen hordozott kontrafaktualitással függhet össze –, ami miatt a főmondati kötőmódú tagadó mondatok másképpen viszonyulnak a diskurzuspartikulákhoz és a kontextuális adottsághoz általában, mint a tiltást nem tartalmazók. A főmondati tagadó kötőmódú mondatok esetén úgy tűnik, hogy ezek nem igénylik annyira a diskurzuspartikulák jelenlétét, mint állító párjuk.

(150) a. El ne ess!

b. Aztán el ne ess!

Anyanyelvi megítélésem szerint a főmondati tagadó kötőmódú mondatok esetén szintén megfigyelhető a diskurzusban adottság pragmatikai feltétele, akár csak az állítóokban. Azonban a tagadók esetén nem vizsgálható olyan egyértelmű módon az adottság feltétele. Amikor a tiltás alapjául szolgáló proposíció nyelvileg kifejtett módon adott a kontextusban, nem ütközünk problémába, ugyanis ahogyan az várjuk az ilyen szövegkörnyezetekben, megjelenhet bennük a főmondati környezetű tagadó kötőmódú mondat.

(151) Egy gyerek felhívja az anyját telefonon.

- Szia, anya!
- Szia, Peti!
- Csak azért telefonálok, mert itt vagyunk Csabiéknál, és képzeld, születtek náluk kismacskák. Az egyik különösen aranyos!
- Peti, haza ne hozd nekem!

(152) Kati átmenetileg vigyáz egy kiskutyára, amíg a kutya gazdája nyaral. Egyik délután átmegy Ildi, Kati legjobb barátnője, és együtt játszanak a kutyával egész nap.

- Olyan aranyos ez a kiskutya, Kati.
- Igen tudom... Sajnos holnap már hazajön a gazdája, így vissza kell adnom neki...
Közben Ildi indulni készül:
- Na jól van, Ildi, köszi, hogy itt voltál ma, holnap találkozunk.
- Oké! Aztán meg ne tartsd a kutyát!

A problémát a diskurzusban nem adott környezet eredményezi. Itt azt várnánk az állító mintájára, hogy a főmondati tagadó kötőmódú mondat nem jelenhet meg nem adott környezetben.

(153) Az osztály épp dolgozatot ír történelemből. Az igazgató bejön az órát tartó tanárhoz.

- Szia, Misi! Zavarhatlak egy percre?
- Persze, gyere csak be, épp dolgozatot írnak a gyerekek.

A tanár így szól a diákjaihoz:

- Ne hagyjátok abba az írást, csak beszélünk az Igazgató úrral!

Azonban tagadó kötőmódú mondattal is jólformált szituációt kapunk, noha az állító párjuknál megállapítottuk, hogy diskurzusban nem adott szöveggörnyezetben a főmondati kötőmódú mondatok nem jelenhetnek meg.

- Abba ne hagyjátok az írást, csak beszélünk az Igazgató úrral!

(154) Az anyuka munka előtt bevásárolt. A gyereke éppen felkelt:

- Jó reggelt, anya!
- Szia, kicsikém! Bevásároltam, elmegyek dolgozni. Egyél majd!
- Oké, anya.

Az anya indulás előtt szól a gyerekeknek:

- Ne edd meg a szalonnát, kell estére!

Az előbbihez hasonlóan ebben az esetben is jólformált szituációt kapunk, ha a szituációban tagadó kötőmódú mondat szerepel:

- Meg ne edd a szalonnát, kell estére!

Anyanyelvi intuícióm szerint a főmondati tagadó kötőmódú mondatok az imént vizsgált látszólag diskurzusban nem adott környezetekben is magukban hordoznak egyfajta adottságot, ami nyelvileg nincs kifejtve. Megítélésem szerint az adottságot az eredményezi, hogy a kötőmód esetén a lehetőségként adott dolog a beszélő számára nem volna váratlan. Azt feltételezem, hogy az egyenes szórend csak ebben az esetben működik. Ha a beszélő nem feltételezi a fent említett dolgot, úgy érezzük, nem használható az egyenes szórendű tiltás, csak a fordított. Ezen hipotézisek empirikus alátámasztása további kutatásokat igényel.

5.6 Összegzés

Ebben a fejezetben a szinkrón generatív szintaktikai irodalomban még nem vizsgált, speciális szórendű felszólító jelentésű mondatszerkezettel foglalkoztam. Céлом az volt, hogy az

(*Aztán*) *haza* (*ne*) *gyere* (*nekem*)! típusú mondatokra egy lehetséges szerkezeti elemzést adjak és meghatározom a diskurzushasználati feltételeit.

Az 5.1-es fejezetben nyelvtörténeti munkák segítségével bemutattam, hogy az itt vizsgált mondat típus elemezhető speciális szórendű felszólító mondatként. Ezt az elemzést azonban elvettem. Disszertációm 3.2-es alfejezetében amellet érveltem, hogy a fordított szórend a Fin^0 -be történő igemozgatással áll elő a felszólító mondatokban. Az igemozgatást a ForceP projekcióban levő direktív illokúciós operátor jelenlétéhez kötöttem, ezzel magyaráztam, hogy a felszólító mondatokban – a kötőmóddal ellentétben – miért van igeinverzió. Ha a direktív illokúciós operátor jelenlétében az ige maradhat a helyén, meg kellene magyaráznunk, hogy ez milyen okból, milyen esetekben történhet meg. Ha azt feltételezzük, hogy ez az operátor erős idő- és módjegyű FinP projekciót követel meg a szerkezetben, nehezen tudnánk megindokolni, hogy bizonyos környezetekben miért kell, hogy gyenge legyen a FinP idő- és módjegye.

Az 5.2-es részben amellet érveltem, hogy az egyenes szórendű, felszólító jelentésű mondatokat kezeljük főmondati pozíciójú kötőmódú mondatként.

Az 5.3-as alfejezetben az (*Aztán*) *haza* (*ne*) *gyere* (*nekem*)! típusú mondatoknak a tiltó formáját elemeztem. Azt feltételeztem, hogy az igemódosító–tagadószó–ige szórend úgy áll elő ezekben a mondatokban, hogy a tagadószó a NegP projekció fejében van, és az igemódosító a specifikálóba mozog.

Az 5.4-es és az 5.5-ös részekben egy kísérlet során a főmondati kötőmód diskurzushasználati feltételeit határoztam meg. Megállapítottam, hogy ez a mondat típus csak akkor használható, ha az esemény vagy a propozíció a diskurzusban már adott valamilyen formában. Megfigyeltem azt is, hogy a főmondati kötőmód használata sokkal természetesebbnek hat, ha az itt részletesebben vizsgált három diskurzuspartikula (*ám*, *aztán*, *nekem*) valamelyike megtalálható benne. Dömötör – Varga 2013 alapján amellet érveltem, hogy az *aztán*, *ám* és *nekem* diskurzuspartikulák jelentése a főmondati kötőmódban levezethető abból, hogy demonstratív és személyes névmási minőségükben az idő- vagy térdeixis, illetve az E/1 személydeixis kifejezőeszközei. Diskurzusjelölő megfelelőiknél a deixis a diskurzus szintjén működik. Az *aztán* a közös tudásra (az ún. *common ground* értelemben) utal, és felszólítás esetén egy általában nem azonnal, de mindenképpen megtörténő teljesítés elvárása kapcsolódik hozzá. Az *ám* a propozíció fontosságára vonatkozik és emotív többletet hordoz, a *nekem* pedig a beszélő valamilyen érzelmi viszonyulását, személyes érdekeltségét fejezi ki a propozicionális tartalom iránt (Dömötör – Varga 2013).

6. ÖSSZEGZÉS

Disszertációm témája a magyar felszólító mondatok szerkezete, melynek vizsgálatát a generatív szintaxis keretien belül végeztem. Ezzel a mondattípussal a magyar nyelvészetben idáig a leíró és a funkcionalista nyelvészet foglalkozott részletesebben, ezért kíséreltem meg egy másik keretben ennek a mondattípusnak az elemzését. Ebből a szempontból a dolgozatom hiánypótló.

A disszertáció fő problémafelvetései a magyar felszólító mondatok szerkezete köré szerveződnek. A nemzetközi irodalomban sokat kutatott és vitatott kérdés a különböző nyelvek felszólító mondatainak szerkezete. A kurrens irodalmak kínálta elemzéseket munkám során végigvettem, és rávilágítottam azok gyengeségeire. Amellett érveltem, hogy maradéktalanul egyik elemzés sem alkalmazható a magyar felszólító mondat szerkezetre.

A magyar felszólító mondatok szerkezetének kutatása során a legfontosabb téziseim a következők voltak:

1. A magyarban a *-j* módjelet nem a felszólító, hanem a kötőmód jelének vettem. Amellett érveltem, hogy a morfológia szintjén kötőmódról beszélhetünk, a felszólítás pedig egy szintaktikai jelenség. Farkas (1992) alapján bemutattam, hogy a felszólítás és a kötőmód között szemantikai kapcsolat van, a kötőmód hozza létre azt az irreális modalitású környezetet, amelybe a felszólítás belehelyezkedhet.

2. Kimutattam, hogy a magyar felszólító mondatok funkcionális szerkezete teljes. Ez a mondattípus egy direktív illokúciós operátor és a kötőmódú morfológia összekapcsolódásából jön létre. Ez az operátor a szerkezet legtetején a ForceP projekció specifikálójában helyezkedik el ezzel kijelölve az adott tagmondat típusát. Határozótesztek segítségével kimutattam, hogy a felszólító mondat fordított, ige–igemódosító szórendje az igeének a FinP projekció fejébe történő mozgásával jön létre.

3. Azt állítottam, hogy a magyar felszólító mondatok beágyazhatók.

4. Látszólag a felszólító mondatoknak kétféle szórendje lehet, egyenes (igemódosító–ige) és fordított (ige–igemódosító). Amellett érveltem, hogy az egyenes szórendű (*Hazagyere (nekem)!*) mondatok felszólító értelemben használt főmondati kötőmódú mondatok nyelvünkben, amelyeket csak olyankor használhatunk, ha a cselekvés megtétele a diskurzusból már adott. Az értekezésben bemutatott elfogadhatósági tesztelés empirikus eredményei szerint a mondatok akkor hatnak természetesebbnek, ha a diskurzusból adottságot a következő három diskurzuspartikula valamelyike elősegíti: *aztán, ám, nekem*.

7. SUMMARY

This dissertation is about the structure of Hungarian imperative sentences. I analyze this sentence type in a generative syntactic framework. This dissertation fills a gap in the generative analyses of Hungarian sentence structure, since so far imperative clauses have only received attention in descriptive and functional grammars.

I give an overview of cross-linguistic analyses of imperative sentences and argue that they are not applicable to Hungarian.

The most important theses and claims of this dissertation are the following:

1. The morphological form of the verb (-j) in the subjunctive and in the imperative paradigm is the same in Hungarian. I assume that there is no imperative morphological marker and it is only subjunctive that exists at the level of morphology in Hungarian. Imperative mood is only a syntactic phenomenon. In accordance with Farkas (1992) I show that there exists a semantic connection between the imperative and the subjunctive mood. Namely subjunctive creates the irrealis environment that can trigger an imperative interpretation.

2. I argue that the structure of Hungarian imperative sentences is not defective. I assume that there is a directive illocutionary force operator on the top of the sentence structure (in the ForceP projection) that selects a subjunctive verb in Hungarian. On the basis of syntactic tests with adverbials in the clause, it is argued that the verb of imperative sentences moves to the head of the FinP projection in the functional hierarchy, and this movement triggers the inverted, verb–verb modifier word order in this sentence type.

3. I propose that there exist embedded imperative sentences in Hungarian.

4. Hungarian imperative sentences seem to have two word orders: verb modifier–verb (nuclear) and verb–verb modifier (inverted). I argue that this is not the case, because sentence with nuclear word order are in fact matrix subjunctive clauses, which can be used with an imperative meaning. This sentence type can be used if the proposition or the fact that the action is carried out is given in the discourse. I present a questionnaire survey on these data, the results of which confirm the hypothesis that matrix subjunctives are more acceptable if the sentence contains at least one of the three examined discourse particles (*aztán* ‘lit. after that’, *ám* ‘orig. that there’, *nekem* ‘lit. for me’) because these particles signal a kind of givenness in the discourse.

8. RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

Az alábbi lista a disszertációban szereplő rövidítéseket tartalmazza.

ACC = *lat.* accusativus / tárgyeset

ACTIVE = *lat.* activum / aktív igeragozás

Agr_OP – Agr_O' – Agr_O = *ang.* object agreement phrase / tárgyi egyeztető frázis

Agr_SP – Agr_S' – Agr_S = *ang.* subject agreement phrase / alanyi egyeztető frázis

AORIS = *gör.* aoristos / aspektusfajta, amely a cselekvés kezdetét, beállítását, a cselekvés megtörténtének a tényét hangsúlyozza

ApMélt = Könyvecse az szent apostoloknak méltóságáról

AporK = Apor-kódex

AspP = *ang.* aspectual phrase / aspektuális frázis

AUX = *lat.* verbum auxiliare / segédige

Bosz = Magyarországi boszorkányperek

CL = *ang.* clitic / klitikum

COMP = *ang.* complementizer / mondatbevezető

CONJ = *lat.* coniunctivus / kötőmód

CornK = Cornides-kódex

CP – C' – C = *ang.* complementizer phrase / mondatbevezető frázis

DAT = *lat.* dativus / részes eset

DistP – Dist' – Dist = *ang.* distributive phrase / disztributív frázis

DP – D' – D = *ang.* determiner phrase / determinánsi frázis

DS = *ang.* deep structure / mélyszerkezet

DU = duális ragozás

EPP = *ang.* Extended Projection Principle / kiterjesztett projekció elve

EXPL = *lat.* expletivum / expletív elem

FINIT = *ang.* finite / idő

FinP – Fin' – Fin = *ang.* finite phrase / idő projekció

FocP – Foc' – Foc = *ang.* focus phrase / fókusz frázis

ForceP – Force' – Force = *ang.* force phrase / ForceP projekció

FP – F' – F = *ang.* functional projection / funkcionális projekció

FUT = *lat.* futurum / jövő idő

FUTURE = *lat.* futurum / jövő idő

GEN = *lat.* genitivus / birtokos eset
IMP = *lat.* imperativus / felszólító mód
IMPER = *lat.* imperativus / felszólító mód
IMPERF = *lat.* imperfectum / folyamatos igeszemlélet
ImpP = *ang.* imperative phrase / felszólító frázis
IND = *lat.* indicativus / kijelentő mód
INF = *lat.* infinitivus / főnévi igenév
IP – I' – I = *ang.* inflectional phrase / inflexiós frázis
Jókai = Jókai kódex
LF = *ang.* logical form / logikai forma
MED = *lat.* medialis / mediális ige
MikLev = Mikes Kelemen: Törökországi levelek
Mod = *lat.* modalis / modalitás
MoodP – Mood' – Mood = *ang.* mood phrase / mód projekció
NEG = *lat.* negatio / tagadás
NegP – Neg' – Neg = *ang.* negative phrase / tagadó frázis
NNP – NN' – NN = non-neutrális frázis
NOM = *lat.* nominativus / alanyeset
NP – N' – N = *ang.* noun phrase / főnévi frázis
NPI = *ang.* Negative Polarity Item / negatív polaritásra érzékeny elem
OP = *ang.* operator / operátor
OptP = *ang.* optative phrase / óhajtó frázis
PART = *lat.* particula / partikula
PARTIC = *lat.* participium / melléknévi igenév
PAST = *ang.* past / múlt idő
PéldK = Példák Könyve
PERF = *lat.* perfectum / befejezett igeszemlélet
PF = *ang.* phonetic form / fonetikai forma
PL = *lat.* pluralis / többes szám
PolP = *ang.* polarity phrase / polaritás frázis
POSS = *lat.* possessivus / birtokos eset
PredP – Pred' – Pred = *ang.* predication phrase / predikatív frázis
PREP = *lat.* praepositio / előjárósó
PRES = *lat.* presens / jelen idő

pro = *lat.* pronomen / névmás

PRO = *lat.* pronomen / névmás

QP = *ang.* quantifier phrase / kvantor frázis

REFL = *ang.* reflexive pronoun / visszaható névmás

SG = *lat.* singularis / egyes szám

SOV = *lat.* subiectum–obiectum–verbum / olyan nyelv, ahol a jellemző szórend az alany–tárgy–ige sorrendet követi

Spec = *ang.* specifier / specifikáló

SS = *ang.* surface structure / felszíni szerkezet

SUBJ = *ang.* subjunctive / kötőmód

Subj-Op = *ang.* subjunctive operator / kötőmód operátor

SubP = *ang.* subordinate phrase / alárendelő frázis

t = *ang.* trace / nyom

TLev = Telegdy-levelek

TopP – Top' – Top = *ang.* topic phrase / topik frázis

TP – T' – T = *ang.* tense phrase / TP projekció

VM = *ang.* verb modifier / igemódosító

VP – V' – V = *ang.* verb phrase / igei frázis

vP – v' – v = *ang.* little-v / kis-v, igei frázis

VSO = *lat.* obiectum–subiectum–verbum / olyan nyelv, ahol a jellemző szórend az ige–alany–tárgy sorrendet követi

XP – X' – X = *ang.* X phrase / funkcionális projekció

YP – Y' – Y = *ang.* Y phrase / funkcionális projekció

ΣP – Σ' – Σ = *ang.* Σ phrase / Σ frázis

αP = funkcionális projekció

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Aradi András. 2004. A Magyar kötőmódhasználat kérdéséhez. Szóbeli előadás a VII. Nemzetközi Magyar Nyelvtudományi Kongresszuson.
http://epa.oszk.hu/02200/02287/00006/pdf/Hungarologiai_Evkonyv_06_009-019.pdf
- Austin, John L. 1962. *How To Do Things With Words*. Oxford: Clarendon Press.
- Auwera, Johan van der – Lejeune, Ludo – Goussev, Valentin. 2005. The imperative; The prohibitive. In: Martin Haspelmath – Matthew S. Dryer – David Gil – Bernard Comrie (szerk.), *The World Atlas of Language Structures*, 286-289; 290-293. Oxford: Oxford University Press.
- Baker, Mark. 1985. The Mirror Principle and Morphosyntactic Explanation. *Linguistic Inquiry* 16: 373-415.
- Baldi, Philip. 1999. *The Foundations of Latin*. Berlin: Mouton.
- Besten, Hans den. 1977 [1983]. On the Interaction of Root Transformations and Lexical Deletive Rules. In: Werner Abraham (szerk.), *On the Formal Syntax of the Westgermania*. Amsterdam: John Benjamins.
- Besten, Hans den. 1989. *Studies in West Germanic syntax*. Amsterdam: Katholieke Universiteit Brabant, PhD disszertáció.
- Bornemann, Eduard – Risch, Ernst. 1999. *Görög nyelvtan*. (ford. Mayer Péter) Székesfehérvár: Lexika Kiadó.
- Bosque, Ignacio. 1980. Retrospective imperatives. *Linguistic Inquiry* 11: 415–419.
- Brody, Michael. 1990. Some remarks on the focus field in Hungarian. *UCL Working Papers in Linguistics* 2: 201-225.
- Brody, Michael. 1995. Focus and checking theory. In: Kenesei István (szerk.), *Approaches to Hungarian* 5: 29-44. Szeged: JATE.
- Chomsky, Noam. 1981. *Lectures on Government and Binding*. Dordrecht: Foris.
- Chomsky, Noam – Lasnik, Howard. 1993. The Theory of Principles and Parameters. In: Joachim Jacobs – Arnim von Stechow – Wolfgang Sternefeld – Theo Vennemann (szerk.), *Syntax: An International Handbook of Contemporary Research* 1., 506-569. Berlin: Walter de Gruyter.
- Chomsky, Noam. 1995. *The Minimalist Program*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Chomsky, Noam. 2008. On phases. In: Robert Freidin – Carlos P. Otero – Maria Luisa Zubizarreta (szerk.), *Foundational Issues in Linguistic Theory: Essays in Honor of Jean-Roger Vergnaud*, 133-166. Cambridge, MA: MIT Press.

- Cinque, Guglielmo. 1999. *Adverbs and Functional Heads: A Cross-Linguistic Perspective*. New York – Oxford: Oxford University Press.
- Collinder, Björn. 1960. *Comparative Grammar of the Uralic Language*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Crnič, Luka – Trinh, Tue. 2009. Embedding Imperatives. In: Suzi Lima – Kevin Mullin – Brian Smith (szerk.), *Proceedings of NELS 39*. Amherst: GLSA.
- Csirmaz Anikó. 2004. Particles and phonologically defective predicates. In: Katalin É. Kiss – Henk van Riemsdijk (szerk.), *Verb Clusters. A study of Hungarian, German and Dutch*. Amsterdam: John Benjamins.
- Davies, Eirlys. 1986. *The English Imperative*. London: Croom Helm.
- Dér Csilla Ilona. 2005. Diskurzusszerveződés és grammatikalizáció – néhány magyar diskurzusjelölő kialakulásáról. *Nyelvtudományi Közlemények* 102: 247–264.
- Dér Csilla Ilona. 2010. On the status of discourse markers. *Acta Linguistica Hungarica* 57: 3–28.
- Dér Csilla Ilona. 2012. Az azért és az akkor pragmatikai funkcióiról a mai magyar spontán beszédben. In: Gósy Mária (szerk.), *Beszéd, adatbázis, kutatások*, 154-177. Budapest: Akadémia Kiadó.
- Diessel, Holger. 1999. *Demonstratives. Form, Function, and Grammaticalization*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.
- Dömötör Éva. 2011. Mutató névmások a grammatikalizációs ösvényen. In: Parapatics Andrea (főszerk.), *Félúton 7. Konferencia Kötet*. Budapest: ELTE-BTK.
- Dömötör Éva – Varga Diána. 2013. Főmondati kötőmód diskurzuspartikulákkal. In: Gécseg Zsuzsanna (szerk.), *LingDok13. Nyelvész. Doktoranduszok Dolgozatai*. Szeged: SZTE. – megjelenés alatt
- É. Kiss Katalin. 1994. Sentence structure and word order. In: É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc (szerk.), *Hungarian Syntax*, 1–90. New York: Academic Press.
- É. Kiss Katalin. 1998a. Identificational Focus versus Information Focus. *Language* 74: 245-273.
- É. Kiss Katalin. 1998b. Multiple topic, one focus? *Acta Linguistica Hungarica* 45: 3-29.
- É. Kiss Katalin. 2002. *The Syntax of Hungarian*. Cambridge: Cambridge University Press.
- É. Kiss Katalin. 2004. Egy igekötőelmélet vázlatja. *Magyar Nyelv* 100/1: 15-42.
- É. Kiss Katalin. 2005. First steps towards a theory of the verbal prefix. In: Christopher Piñón – Péter Siptár (szerk.), *Approaches to Hungarian* 9: 57–88. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- É. Kiss Katalin. 2006. The function and the syntax of the verbal particle. In: Katalin É. Kiss (szerk.), *Event Structure and the Left Periphery. Studies on Hungarian*, 17–56. Dordrecht: Springer.
- É. Kiss Katalin. 2009. Nekem el kell menni/el kell mennem/el kell, hogy menjek/el kell menjek/el kellek menni. In: É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila (szerk.), *Nyelvelmélet és dialektológia*. Piliscsaba: PPKE.
- É. Kiss Katalin. 2010. A Jókai-kódex tagadó szerkezetei. In: Bakró-Nagy Marianne – Forgács Tamás (szerk.), *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VI.*, 19-34. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék.
- É. Kiss Katalin. 2011. Az ősmagyar SOV-től az ómagyar (T)(Q)(F)VX-ig. In: É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila (szerk.), *Nyelvelmélet és diakrónia*, 85-102. Budapest – Piliscsaba: Szent István Társulat.
- É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter. 2003. *Új magyar nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Farkas, Donka. 1992. Mood Choice in Complement Clauses. In: Kenesei István – Pléh Csaba (szerk.), *Approaches To Hungarian 4*: 207–24. Szeged: JATE.
- Ferguson, Charles A. 1966. The imperative system of Bengali. In: Anwar S. Dil (szerk.), *Shahidullah Presentation Volume*, 19–24. Lahore: Linguistic Research Group of Pakistan.
- Frege, Gottlob. 1918. *Der Gedanke. Eine logische Untersuchung. Beiträge zur deutschen Idealismus*, 58-77.
- Furkó Bálint Péter. 2005. *The pragmatic marker – discourse marker dichotomy reconsidered – the case of well and of course*. Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, PhD disszertáció.
- Gärtner, Hans-Martin – Gyuris Beáta. 2012. Pragmatic markers in Hungarian: some introductory remarks. *Acta Linguistica Hungarica* 59: 387–426.
- Gelderen, Elly van. 2011. *The Linguistic Cycle. Language change and the language faculty*. Oxford: Oxford University Press.
- Gugán Katalin. 2008. *Az egyszerű mondat története*. Kézirat. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Gutzmann, Daniel. 2007. Eine Implikatur konventioneller Art: der Dativus Ethicus. In: Günther Grewendorf – Arnim von Stechow (szerk.), *Linguistische Berichte*, 277-308. Hamburg: Buske.

- Gyuris Beáta. 2008. A diskurzus-partikulák formális vizsgálata felé. In: Kiefer Ferenc (szerk.), *Strukturális magyar nyelvtan. 4. A szótár szerkezete*, 639-682. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Haegeman, Liliane. 2006. Conditionals, factives and the left periphery. *Lingua* 116: 1651-1669.
- Haegeman, Liliane. 2007. Operator movement and topicalization in adverbial clauses. *Folia Linguistica* 18: 485-502.
- Haider, Hubert. 2010. *The Germanic OV-VO split*. Kézirat. Universität Salzburg.
- Han, Chung-hye. 1998. *The structure and interpretation of imperatives: mood and force in Universal Grammar*. University of Pennsylvania, PhD disszertáció.
- Han, Chung-hye. 1999. The Contribution of Mood and Force in the Interpretation of Imperatives. In: Pius Tamanji – Masako Hirotsu – Nancy Hall (szerk.), *NELS* 29: 97-111.
- Han, Chung-hye. 2001. Force, Negation and Imperatives. *The Linguistic Review* 12: 4: 289-325.
- Han, Chung-hye – Lee, Chungmin. 2007. On negative imperatives in Korean. *Linguistic Inquiry* 38: 2: 373-395.
- Hegedűs Rita. 2004. *Magyar nyelvtan – Formák, funkciók, összefüggések*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Herczeg Gyula. 1991. *Olasz leíró nyelvtan*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Jacobs, Joachim. 1991. On the semantics of modal particles. In: Abraham Werner (szerk.), *Discourse Particles*, 141-161. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Jäger, Agnes. 2008. *History of German Negation*. Amsterdam: John Benjamins.
- Janssen, Theo A. J. M. 2002. Deictic principles of demonstratives, pronominals and tenses. In: Frank Brisard (szerk.), *Grounding. The Epistemic Footing of Deixis and Reference*, 151–96. Berlin–New York: Mouton de Gruyter.
- Juhász Dezső. 1991. A módosítószók. In: Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana I. A korai ómagyar kor és előzményei*, 501–513. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Katz, Jerrold – Postal, Paul. 1964. *An Integrated Theory of Linguistic Descriptions*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Kayne, Richard. 1975. *French Syntax*. Cambridge: MIT Press.
- Kayne, Richard. 1991. Romance clitics, verb movement, and pro. *Linguistic Inquiry* 22: 647–686.

- Kayne, Richard. 1992. Italian negative infinitival imperatives and clitic climbing. In: Liliane Tasmowsky – Anne Zribi-Hertz (szerk.), *Hommages á Nicolas Ruwet*, 300–312. Ghent: Communication and Cognition.
- Kayne, Richard. 1994. *The Antisymmetry of Syntax*, No. 25 in Linguistic Inquiry Monographs. Cambridge: MIT Press.
- Kempchinsky, Paula. 1987. The subjunctive disjoint reference effect. In: Carol Neidle – Nunez Cedeño Rafael (szerk.), *Studies in Romance Languages*, 123–140. Dordrecht: Foris.
- Kenesei István. 1992. Az alárendelt mondatok szerkezete. In: Kiefer Ferenc (szerk.), *Strukturális magyar nyelvtan. I. Mondattan*, 529–714. Budapest: Akadémia Kiadó.
- Kenesei István. 1998. Adjuncts and arguments in VP-focus in Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica* 45: 61–88.
- Keszler Borbála (szerk.). 2000. *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kiefer Ferenc. 2007. *Jelentélmélet*. Budapest: Corvina Kiadó.
- Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.). 2003. *Magyar Nyelvtörténet*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kroch, Anthony. 1994. Morphosyntactic Variation. In: Katherine Beals – Jeanette Denton – Robert Knippen (szerk.), *Papers from the 30th Regional Meeting of the Chicago Linguistics Society: Parasession on Variation and Linguistic Theory*.
- Kugler Nóra. 2000. A partikula. In: Keszler Borbála (szerk.), *Magyar grammatika*, 275–81. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Laczkó Krisztina. 2008. A mutató névmási deixisről. In: Tolcsvai Nagy Gábor – Ladányi Mária (szerk.), *Általános nyelvészeti Tanulmányok XXII*: 309–47.
- Laka, Mugaraz Miren Itziara. 1990. *Negation in Syntax: On the Nature of Functional Categories and Projections*. MIT, PhD disszertáció.
- Lejtovicz Katalin Eszter. 2008. *Formális módszerek a diskurzus-partikulák vizsgálatában*. ELTE, Szakdolgozat.
- Medeiros, David J. 2011. *Embedded Ancient Greek Imperatives: A Feature Transfer Analysis*. Kézirat.
http://www.personal.umich.edu/~medeiros/images/Medeiros_imperatives_feature_trans_p_reprint.pdf
- M. Nagy Ilona – Tegye Imre. 1996. *Latin nyelvtan*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Molecz Béla. 1900. *A magyar szórend történeti fejlődése*. Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia támogatásával kiadja a szerző.

- Olsvay Csaba. 2000. Formális jegyek egyeztetése a magyar nemsemleges mondatokban. In: Büky László – Maleczki Márta (szerk.), *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei IV.*, 119-151. Szeged: Szegedi Tudományegyetem.
- Ouhalla, Jamal. 1990. Sentential negation, relativized minimality and the aspectual status of auxiliaries. *The Linguistic Review* 7: 183-231.
- Ouhalla, Jamal. 1991. *Functional Categories and Parametric Variation*. London/New York: Routledge.
- Pakendorf, Brigitte – Schalley, Ewa. 2005. Unexpected sources of prohibitive markers in Yakut and other languages of the world. In: *Paper read at the conference “From Ideational to Interpersonal: Perspectives from Grammaticalization”*, University of Leuven, 10–12 February 2005.
- Palmer, Frank Robert. 1986. *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Palmer, Frank Robert. 2001. *Mood and Modality*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pataki Pál. 1984. A francia subjonctif és a magyar kötőmód. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XV*: 207–218.
- Pearce, Elizabeth. 1990. An analyses of negated infinitives in Middle French. In: *Wellington Working Papers in Linguistics*, University of Wellington.
- Pearce, Elizabeth. 1991. Tense and negation: competing analyses in Middle French. In: Lise M. Dobrin – Lynn Nichols – Rosa M. Rodriguez (szerk.), *Proceedings of Parasession on Negation*, CLS 27, University of Chicago.
- Pesetsky, David – Torrego, Esther. 2001. T-to-C movement: Causes and consequences. In: Michael Kenstowicz (szerk.), *Ken Hale: A life in language*, 355-426. Cambridge, MA: MIT Press.
- Péteri Attila. 2001. Az árnyaló partikulák elhatárolásának problémája a magyar nyelvben. *Magyar Nyelvőr* 125/1: 94-102.
- Piñón, Christopher. 1991. Presupposition and the syntax of negation in Hungarian. In: *Chicago Linguistic Society, Part Two: The Parasession on Negation*, 246–262. Chicago, IL: CLS.
- Piñón, Christopher. 1995. Around the progressive in Hungarian. In: Kenesei István (szerk.), *Approaches to Hungarian* 5: 153–189. Szeged: JATE.
- Platzack, Christer – Rosengren, Inger. 1998. On the subject of imperatives: A Minimalist account of the imperative clause. *Journal of Comparative Germanic Linguistics* 3: 177-224.

- Platzack, Christer. 2008. Embedded imperatives. In: Wim van der Wurff (szerk.), *Imperative clauses in generative grammar: Studies in honor of Frits Beukema*, 181-203. Amsterdam: John Benjamins.
- Pollock, Jean-Yves. 1989. Verb movement, UG and the structure of IP. *Linguistic Inquiry* 20: 365-424.
- Pomozi Péter. 1991. Néhány gondolat a magyar “konjunktívusz”-ról. *Dolgozatok a magyar mint idegen nyelv és a hungarológia köréből* 26: 1-13.
- Portner, Paul. 1992. *Situation theory and the semantics of propositional expressions*. University of Massachusetts, Amherst, PhD disszertáció.
- Portner, Paul. 2007. Imperatives and modals. *Natural Language Semantics* 15: 351-383.
- Poschmann, Claudia – Schwager, Magdalena. 2008. *(Un)Quoted Imperatives*. International Conference on Quotation and Meaning 2, ZAS Berlin (October).
- Potsdam, Eric. 1998. *Syntactic Issues in the English Imperative*. New York: Garland.
- Potsdam, Eric. 2007. Analysing Word Order in the English Imperative. In: Wim van der Wurff (szerk.), *Imperative Clauses in Generative Grammar*, 251–72. Amsterdam: John Benjamins.
- Prileszky Csilla. 1974. A felszólító módú mellékmondat néhány kérdéséről. In: Imre Samu – Szathmári István – Szűts László (szerk.), *Jelentéstan és stilisztika. A Magyar Nyelvészek II. Nemzetközi Kongresszusának előadásai. Nyelvtudományi Értekezések* 83: 473–75. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Proeme, Henk. 1984. Over de Nederlandse imperativus. *Forum der Letteren* 25: 241–258.
- Puskás Génovéva. 2000. *Word order in Hungarian: The syntax of A-bar positions*. Amsterdam: John Benjamins.
- Puskás Génovéva. 2002. On negative licensing contexts and the role of n-words. In: Kenesei István – Siptár Péter (szerk.), *Approaches to Hungarian* 8: 81-106. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Quer, Josep. 1998. *Mood at the Interface*. University of Utrecht, PhD disszertáció.
- Rákosi György. 2008. Some Remarks on Hungarian Ethical Datives. In: *When Grammar Minds Language and Literature*, 413-422. Debrecen.
- Risselada, Rodie. 1993. *Imperatives and Other Directive Expressions in Latin: A Study in the Pragmatics of a Dead Language*. Amsterdam: J.C. Gieben.
- Rivero, Maria-Luisa. 1994. Negation, imperatives and Wackernagel effects. *Rivista di Linguistica* 6: 91–118.

- Rivero, Maria-Luisa – Terzi, Arhonto. 1995. Imperatives, V-movement and logical mood. *Journal of Linguistics* 31: 301–332.
- Rizzi, Luigi. 1982. *Issues in Italian Syntax*. Dordrecht: Foris.
- Rizzi, Luigi. 1997. The Fine Structure of the Left Periphery. In: Liliane Haegeman (szerk.), *Elements of Grammar*. Dordrecht: Kluwer.
- Rooryck, Johan. 1992. Romance enclitic ordering and universal grammar. *The Linguistic Review* 9: 219–250.
- Ross, John Robert. 1970. On declarative sentences. In: Roderic A. Jacobs – Peter S. Rosenbaum (szerk.), *Readings in English transformational grammar*. Waltham, MA: Gin.
- Rögnvaldsson, Eiríkur. 1998. *The syntax of the imperative in Old Scandinavian*. Kézirat, University of Iceland.
<https://notendur.hi.is/eirikur/imp.pdf>
- Rudin, Catherine. 1988. On multiple questions and multiple wh fronting. *Natural Language and Linguistic Theory* 6: 445–501.
- Rupp, Laura. 1999. *Aspects of the syntax of English imperatives*. University of Essex, PhD disszertáció.
- Rus, Dominik. 2005. Slovenian embedded imperatives. In: Corinne Brandstetter – Dominik Rus (szerk.), *Working Papers in Linguistics*, 153-183. Georgetown: Georgetown University.
- Sadock, Jerrold M. – Zwicky, Arnold M. 1985. Speech act distinctions in syntax. In: Timothy Shopen (szerk.), *Language Typology and Syntactic Description*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schwager, Magdalena. 2006. *Interpreting Imperatives*. University of Frankfurt, PhD disszertáció.
- Schwager, Magdalena. 2007. Conditionalized Imperatives. *SALT* 16.
- Searle, John R. 1969. *Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sheppard, Milena Milojević – Golden, Marija. 2002. (Negative) Imperatives in Slovene. In: Sjeff Barbiers – Frits Beukema – Wim van der Wurff (szerk.), *Modality and its Interaction with the Verbal System*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Simonyi Zsigmond. 1888. *A magyar határozók. Első kötet*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Simonyi Zsigmond. 1895. *Tüzetes magyar nyelvtan történeti alapon*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Sportiche, Dominique. 1988. A theory of floating quantifiers and its corollaries for constituent structure. *Linguistic Inquiry* 19: 425-449.
- Surányi Balázs. 2002a. Negation and the Negativity of N-words in Hungarian. In: Kenesei István – Siptár Péter (szerk.), *Approaches to Hungarian* 8: 107-132. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Surányi Balázs. 2002b. *Multiple operator movements in Hungarian*. LOT, Utrecht, PhD disszertáció.
- Surányi Balázs. 2008. Határozóosztályok és mondattartományok. *Nyelvtudományi Közlemények* 105: 164–92.
- Surányi Balázs. 2009. Verbal particles inside and outside vP. *Acta Linguistica Hungarica* 56: 201–249.
- Szabolcsi Anna. 1997. Strategies for scope taking. In: Anna Szabolcsi (szerk.), *Ways of Scope Taking*, 109-154. Kluwer: Dordrecht.
- Szendrői Krisztina. 1998. *Mood in Hungarian*. ELTE, Szakdolgozat.
- Szücs Márta. 2010. A *hadd* problémaköre. In: Gécszeg Zsuzsanna (szerk.), *LingDok* 9. Szeged: SZTE.
- Tánczos Orsolya – Varga Diána. 2012. *Dependent imperatives exist: Evidence from Finno-Ugric*. The 14th Annual Conference of the English Department (ACED) 14. University of Bucharest, 31 May – 2 June 2012.
- Tompa József. 1962. *A mai magyar nyelv rendszere*. I-II. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Tóth Enikő. 2003. A magyar kötőmódról. In: Hoffmann István — Kis Tamás (szerk.), *Magyar nyelvjárások* 41., 617-26. Debreceni Egyetem.
- Tóth Enikő. 2005. Az alárendelt mellékmondatbeli kötő-, ill. felszólító módról. In: Sinkovics Balázs (szerk.), *LingDok* 4. 175-93. Szeged: SZTE.
- Tóth Enikő. 2006. *A Semantic Approach to Mood Choice in Complement Clauses with Special Reference to Hungarian*. Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, PhD disszertáció.
- Tóth Ildikó. 1999. Negative Polarity item licensing in Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica* 46: 119-142.
- Traugott, Elizabeth C. 1982. From propositional to textual Meanings: Some semantic-pragmatic aspects of grammaticalization. In: Winfred P. Lehmann – Yakov Malkiel (szerk.), *Perspectives on Historical Linguistics*, 246 – 271. Amsterdam: John Benjamins.

- Traugott, Elizabeth C. 1995. *The Role of the Development of Discourse Markers in a Theory of Grammaticalization*.
<http://www.stanford.edu/~traugott/papers/discourse.pdf>
- Traugott, Elizabeth C. 2003. Constructions in Grammaticalization. In: Brian D. Joseph – Richard D. Janda (szerk.), *A Handbook of Historical Linguistics*, 624–647. Oxford: Blackwell.
- Travis, Lisa. 1984. *Parameters and Effects of Word Order Variation*. MIT, PhD disszertáció.
- Turi Gergő. 2009. Kötőmód a mai magyar nyelvben. In: *Argumentum V.*, 25–38. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Varga Diána. 2011. A felszólító mondatok szerkezete. *Magyar Nyelv* 107/1: 60-72.
- Varga Diána. 2012. A magyar felszólító mondatok szerkezete. In: Gécseg Zsuzsanna (szerk.), *LingDok 11*. Szeged: SZTE.
- Wacha Balázs. 1995. A mondat aktuális tagolása. A mondat szórendje. In: Benkő Loránd (szerk.), *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2: A kései ómagyar kor: Mondattan, szöveggrammatika*, 121-209. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Wegener, Heide. 1989. Eine Modalpartikel besonderer Art: Der Dativus Ethicus. In: Harrald Weydt (szerk.), *Sprechen mit Partikeln*, 56–73. Berlin/New York: de Gruyter.
- Winkler, Eberhard. 2001. *Udmurt. Languages of the World/Materials* 212. München: Lincom Europa.
- Wurff, Wim van der. 2007. Imperative clauses in generative grammar: An introduction. In: Wim van der Wurff (szerk.), *Imperative Clauses in Generative Grammar*, 1-94. John Benjamins.
- Zanuttini, Raffaella. 1991. *Syntactic Properties of Sentential Negation: A Comparative Study of Romance Languages*. University of Pennsylvania, PhD disszertáció.
- Zanuttini, Raffaella. 1994. Speculations on negative imperatives. *Rivista di Linguistica* 6: 67–89.
- Zanuttini, Raffaella. 1997. *Negation and Clausal Structure: a Comparative Study of Romance Languages*. Oxford: Oxford University Press.
- Zeijlstra, Hedde. 2006. The Ban on True Negative Imperatives. *Empirical Issues in Syntax and Semantics* 6: 405-424.